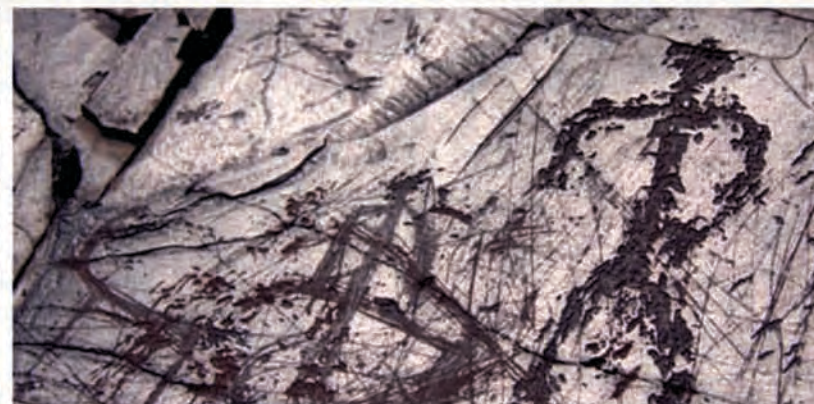

Arkeoloji Albümü

Археологиялык альбом

Gelecek Elimizde...

Kırgızistan-Türkiye
“Manas” Üniversitesi

Кыргыз-Түрк
“Манас” университети

Келгек колубузда!

Takdim

İftiharla istifadenize sunduğumuz bu albüm, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Teskey Ala-Too Arkeoloji Heyetinin çalışmalarını, Kırgızistan'ın çeşitli bölgelerindeki arkeolojik eserleri araştırma, inceleme ve onlara yönelik yerli halk ile birlikte yürütülen eserleri koruma altına alma çalışmalarını kapsamaktadır. Arkeolojik çalışmalar Manas Üniversitesi Tarih Bölümü; Ön Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora öğrencileri ile birlikte yürütülmüştür.

Söz konusu arkeolojik çalışmalar bazı genç bilim adamlarının bitirme tezlerine konu olurken, bir kısmı da buluntular üzerinde çalışma imkânı bulmuş, uluslararası konferanslara katılmıştır. Arkeolojik çalışmalara katılanlar arasında bu çalışmaları kendisine amaç veya meslek edinenler de oldu. Onlar yalnızca bizlerin arkeolojik çalışmalarına katkıda bulunmakla kalmamışlar çalışmalarını ile Kırgızistan Arkeolojisi'ne de katkı sağlamışlardır. Bu nedenle albümde onların çalışmalarına da yer verilmiştir.

АЛГЫ СӨЗ

Сыймыктануу менен сиздерге сунуштап жаткан бул альбом Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин «Тескей Ала-Тоо» археологиялык экспедициясынын табылгаларын жана Кыргызстандын башка аймактарындагы археологиялык эстеликтерди изилдөө, сактоо боюнча жергиликтүү эл менен иштешүү ийгиликтерин камтыйт. Археологиялык изилдөө иштери тарых бөлүмүнүн студенттери, магистранттары, докторанттары менен бирге жүргүзүлгөн.

Аталган археологиялык изилдөөлөрдүн жыйынтыктары айрым жаш изилдөөчүлөрдүн дипломдук иштеринде жана диссертацияларында пайдаланылды. Ал эми айрымдары табылгалардын үстүндө иштеп, илимий конференцияларга катышып келе жатышат. Археологиялык казуу иштерине катышкандардын арасынан бул изилдөөлөрдү өздөрүнө максат коюп, кесип катары тандагандар да болду. Алар өздөрүнүн изилдөөлөрү аркылуу биздин археологиялык изилдөөлөргө эле эмес, Кыргызстандын археология илимине да чакан салым кошту. Альбом ошол жаш окумуштуулардын ийгиликтерин да чагылдырат. Археология дарстарына, казуу иштерине катышкан окутуучуларыбызды жана студенттерибизди байыркы бабалардын мурастарын сактоо боюнча иш алып барууга

Arkeoloji derslerine ve kazı çalışmalarına katılan öğretim üyesi ve öğrencilerimizin ata miraslarını korumaya ve araştırmaya yönelik çalışmalar yapmaları bizlerin en temel amaçlarımızdan birisi olup, böylece bölgemizdeki arkeolojik birikimi ortaya çıkararak, ortak tarih, dil ve medeniyetimize katkı sağlayarak güçlü bir geçmiş üzerine inşa edilecek aydınlık bir gelecek için çalışma kararlılığımızı pekiştirmekteyiz. Bu bağlamda, Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi önümüzdeki yıllarda da arkeoloji çalışmalarına titizlikle devam edecektir. Bulguların derslerde yararlanması, açılacak müzede sergilenmesi yanı sıra bilimsel faaliyetlerde ve ortamlarda paylaşılarak bu anlamdaki dünya birikimine katkıda bulunması da amaçlanmaktadır. Bu vesile ile istifadenize sunmuş olduğumuz albümün takdirinizi kazanacağını ümit ediyor, saygılarımızı sunuyoruz.

Rektör

Prof. Dr. Sebahattin BALCI

Rektör Vekili

Prof. Dr. Asılбек KULMIRZAYEV

Ректор

Проф. докт., Себахаттин Балжы

Биринчи проректор

Проф. докт., Асылбек Кулмырзаев

жана илимий изилдөө жүргүзүүгө даярдоо биздин негизги максаттарыбыздын бири. Ушундай жол менен аймагыбыздагы археологиялык казынаны ачыкка чыгарып, орток тарых, тил жана маданиятыбызга салым кошуп, жаркын келечек үчүн билек түрүп иштемекибиз. Ошондуктан Кыргыз-Түрк “Манас” университети кийинки жылдарда Кыргызстандын археологиялык эстеликтерин изилдөө иштерин улантат. Археологиялык табылгаларды сабактарда колдонуу, аларды университетибизде ачыла турган музейге коюу жана илимий чөйрөгө таанытып, дүйнөлүк илимге салым кошуу пландалууда. Бул альбом сиздерди кайдыгер калтырбайт деп үмүттөнөбүз. Сиздерди урматтап,

ÖNSÖZ

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Tarih Bölümünce Mayıs 2008 yılında sunulan ve arkeolojik çalışmaları içeren projenin, Üniversite Mütevelli Heyeti ve Rektörlüğünce kabul edilip desteklenmesi sonucunda kazı çalışmaları Isık-Göl'ün güneyindeki Tanrı dağları (Teskey Ala-Too) eteklerinde başlamıştır. Bu bağlamda bölgedeki Tosor ırmağının güney kıyı şeridinde yer alan kurganlar kazı alanı olarak seçilmiştir.

Bölgede yapılan kazılarda yirmiyi aşkın kurgan açılmıştır. Yapılan kazılar neticesinde kurganların çoğunun eski dönemlerde yağmalandığı görülmüştür. Ancak bunun yanı sıra M. S. I. yüzyılın ilk yarısına ait olduğu sanılan yeni bir kültürün kalıntılarına da ulaşılmıştır. Bölgede Yontma Taş çağına ait taş işleme atölyesi, Bronz çağı kurganları, Saka-İskit ve Vusun kurganları vs. bulunmaktadır. Bu kurganlar daha çok akarsu kenarlarında ve dağ eteklerinde yer almaktadır.

Arkeolojik çalışmaların yürütüldüğü diğer bir alanda kaya resimleri (petroglifler), epigrafik yazıtlar ve Gök-Türk balballarına yönelik olmuştur. Çalışmalar sonucunda Isık-Göl'ün güneyindeki Tanrı Dağları (Teskey-Alatoo) eteklerinde yer alan Ton bölgesinin Kөл-Tör ve Tuura-Suu köyleri civarında çeşitli balballara ulaşılmıştır. Gerek başındaki börk ile tasvir edilen Kөл-Tör balbalı gerekse genel görünümü ile bir bayana ait olduğu düşünülen Tuura-Suu balbalı biçimsel özellikleri ile Orta Asya'daki türlerinin ilk ve henüz tek örnekleridir. Bununla birlikte Batı Gök-Türk kağanlığına ait daha önceki buluntular da Isık-Göl'ün güneyindeki Tanrı Dağları (Teskey-Alatoo) eteklerindeki Söğüttü, Tegerek ve Tosor ırmağının batı kıyısından çıkarılmıştır.

КИРИШ СӨЗ

2008-жылдын май айында Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин тарых бөлүмү сунуштаган археологиялык изилдөөлөр боюнча проект университеттин Камкорчулар кеңеши жана ректораты тарабынан кабыл алынып, колдоого ээ болгондон кийин Ысык-Көлдүн түштүгүндөгү Тескей Ала-Тоо этектеринде изилдөө иштери жүргүзүлө баштаган. Бул жердеги Тосор суусунун түштүк жээгиндеги кургандар казуу аймагы катары тандалган.

Аймакта жүргүзүлгөн казуулардын жыйынтыгында жыйырмадан ашуун кurgan ачылган. Казуулардын жыйынтыгы көрсөткөндөй кургандардын көпчүлүгү мурдагы доорлордо таланып-тонолгондугу белгилүү болду. Ошондой эле болжол менен б.з. кийинки I кылымдын биринчи жарымына таандык жаңы маданияттын калдыктары да ачыкка чыкты. Аймакта таш дооруна таандык таш куралдар даярдалуучу “устакана”, коло доорундагы кургандар, сак-скиф жана усун кургандары ж.б. бар. Бул кургандар көбүнчө агын суунун бойлорунда жана тоо этектеринде жайгашкан.

Кургандар менен бирге, ошондой эле аска сүрөттөрү (петроглифтер), таш үстүндөгү байыркы жазуулар жана орто кылымдардагы Түрк каганаты мезгилине таандык балбалдар боюнча археологиялык изилдөөлөр жүргүзүлдү. Бул изилдөөлөрдүн жыйынтыгында Ысык-Көлдүн түштүк тарабындагы Тескей Ала-Тоо этектеринде, Тоң районунун Көл-Төр жана Туура-Суу айылдарынын айланасында түрдүү балбалдар табылды. Башына тебетей кийгизилип тартылган Көл-Төр балбалы жана жалпы көрүнүшү аялдын элесин берген Туура-Суу балбалы Орто Азиядагы балбал түрлөрүнүн түзүлүш өзгөчөлүктөрү боюнча алгачкы жана азырынча жалгыз үлгүлөрү болуп эсептелет. Түрк каганаты мезгилиндеги мурдагы табылгалар да Ысык-Көлдүн түштүгүндөгү Тескей Ала-Тоо этектериндеги Сөгүттү, Тегерек жана Тосор суусунун батыш жээгинен табылган.

Genel olarak şunu belirtmek gerekir ki Isık Gölün güneyindeki Tanrı Dağları (Teskey-Alatoo) bölgesi Taş Çağından başlayarak erken dönem Ortaçağa kadar uzanan eserler bakımından oldukça zengindir. Bölgede Ak-Ölön, Tosor taş atölyesi, Bronz ve Erken Dönem Demir Çağına ait mezarlar, Ortaçağ kaleleri, maden atölyeleri, kervansaray kalıntıları bulunmaktadır.

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi arkeolojik çalışmalarına halen Tuura-Suu'daki Han-Tepe kalesinde devam etmektedir. Döneminde oldukça önemli bir yerleşim alanı olan Han-Tepe'nin Gök-Türkler, Karahanlılar ve Moğollar tarafından kullanıldığı sanılmaktadır. Bununla birlikte şehir kalıntılarının batısında, güneydoğusunda ve kuzeydoğusunda yer alan Saka kurganlarından buraların Sakalar döneminde de yerleşim alanı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Han-Tepe şehir kalıntısını daha geniş şekilde çevrelediği tahmin edilen sur kalıntıları ise burasının Kaşkarlı Mahmut'un eserinde bahsi geçen Ton şehri olabileceğini akıllara getirmektedir.

Bu çalışmada bahsedeceğimiz diğer kazı alanları ise; Köl-Tör, Tegerek, Söğötü, Ak-Ölön, Koy-Sarı ve Koçkor, At-Başı bölgesidir. Ayrıca şunu belirtmekte fayda vardır ki Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Tarih Bölümünün yürüttüğü arkeolojik kazı çalışmaları halen Kırgızistan da resmi olarak sürdürülen tek kazı çalışmasıdır. Gerek arkeolojik çalışmalara gerekse albümün hazırlanmasında ve basılmasında bizlere vermiş oldukları destekten dolayı Üniversitemiz Rektörlüğüne sonsuz teşekkür eder saygılar sunarız.

Жалпысынан, Ысык-Көлдүн түштүгүндөгү Тескей Ала-Тоо аймагынын таш доорунан тартып эрте орто кылымдарга чейинки мезгилге таандык табылгаларга өтө бай экендигин белгилей кетүү абзел. Аймакта Ак-Өлөн, Тосор таш куралдар даярдалуучу “устаканасы”, коло жана эрте темир дооруна таандык көрүстөндөр, орто кылымдагы чептер, түрдүү устаканалар, кербен сарай калдыктары бар.

Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин археологиялык изилдөөлөрү Туура-Суудагы Кан-Дөбө чебинде улантылып жатат. Өз убагында өтө маанилүү шаар болгон Кан-Дөбөнүн түрк каганаты, караханийлер жана монголдор тарабынан колдонулгандыгы болжолдонууда. Шаар калдыгынын батыш жагында, түштүк-чыгышында жана түндүк-чыгышында жайгашкан сак кургандарынан улам бул жерлер сактардын мезгилинде да жайгашуу пункту катары колдонулгандыгы айкындалууда. Ал эми Кан-Дөбө шаар калдыгын курчап турган узун дубалдын калдыктарына таянып, бул жер Махмуд Кашгаринин чыгармасында эскерилген Тоң шаары болушу мүмкүндүгү болжолдонууда.

Ошондой эле, альбомдо Көл-Төр, Тегерек, Сөгөттү, Ак-Өлөн, Кой-Сары, Кочкор жана Ат-Башы аймактарындагы казуу иштери тууралуу баяндалат. Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин тарых бөлүмү тарабынан улантылган археологиялык казуулар Кыргызстанда расмий түрдө жүргүзүлгөн жападан жалгыз археологиялык казуу иштери экендигин белгилей кетели. Археологиялык изилдөө иштерине жана альбомдун басылып чыгышына колдоо көрсөткөн университетибиздин ректоратына ыраазычылыгыбызды билдиребиз.

Тарих Бөлүмү Башканы

Prof. Dr.
Remzi ATAÖGLÜ

Археоложи Казы Башканы

Prof. Dr.
Kubatbek TABALDİEV

Тарых бөлүмү башчысы

Проф. докт.
Ремзи АТАОГЛУ

Археологиялык экспедициянын

жетекчиси
Проф. докт.
Кубатбек Табалдиев

- 2 Tosor Kazıları
Тосордогу археологиялык казуулар
- 2 Tosor Irmağı Boylarındaki Arkeolojik Araştırmalar
Тосор суусунун боюндагы археологиялык эстеликтер
- 6 Kavimler Göçü Dönemi Kurganları
Чыгыштан чыккан улуу көч доорундагы көрүстөндөр
- 13 Seramik Kaplar
Чопо идиштер
- 18 Yay ve Kemik Yay Kaplamaları
Жаа жана анын реконструкциясы
- 22 Beşik ve Şimek Buluntuları
Бешик жана шимектин табылышы
- 24 Süslemeler ve El İşlemeleri
Кооздуктар жана тиричилик буюмдары
- 26 Antropolojik Bulgular
Антропологиялык маалыматтар
- 28 Ölülere Yiyecek Sunumu
Маркумду азык менен камсыздоо адаты
- 30 Bronz Çağı Buluntuları
Коло доорунун табылгалары
- 34 Sarı-Talaa
Сары-Талаа
- 36 Tosor Petroglifleri
Тосор петроглифтери
- 41 Tosor Yazıları
Тосор жазуулары
- 43 Tosor Arkeoloji Çalışmalarının Genel Değerlendirmesi
Тосордогу археологиялык изилдөөлөрдүн негизги натыйжалары
- 45 Han-Tepe Kazıları
Кан-Дөбөдөгү археологиялык казуулар
- 45 Han-Tepedeki İlk Arkeolojik Araştırmalar
Кан-Дөбөдөгү баштагы археологиялык изилдөөлөр
- 47 İç Kaledeki Arkeolojik Çalışmalar
Цитаделдеги изилдөөлөр
- 49 İç Kale Buluntuları
Цитадель табылгалары
- 55 Aralça Kazıları
«Аралчадагы» казуулар
- 58 Taş Heykeller (Balballar)
Айкелдер
- 60 Erkin-Too , Kızıl-Too,
Эркин-Тоо, Кызыл-Тоо, Кош-Дөбө
- 67 Tastar-Ata
Тастар-Ата
- 72 Bölgede Yaşayan Gençlerin Katkısı
Тестиер балдардын салымы
- 76 Arkeoloji Gönüllüsü Yusuf Tubasa
Жусуп Тубаса мураскер
- 80 Han-Tepe Arkeoloji Kazılarının Genel Değerlendirmesi
Кан-Дөбөдөгү археологиялык изилдөөлөрдүн негизги натыйжалары
- 81 Ortaçağ Kışlası Kaynar
Кайнар – орто кылымдагы кыштак

- 83 Ak-Ölön; Manas Üniversitesi Açık Hava Seminer Sahası
Ак-Өлөн – “Манас” университетинин талаа семинарын өткөрүүчү жери
- 83 Taş Atölyesi
Таш куралдар даярдалуучу «устакана»
- 88 Çiyin-Taş
Чийин-Таш
- 91 Çiyin-Taş Tamgaları
Чийин-Таш тамгалары
- 92 Çiyin-Taş ve Civarındaki Petroglifler
Чийин-Таш жана анын айланасындагы петроглифтер
- 95 Çiyin-Taş Yazıtları
Чийин-Таш жазуулары
- 97 Ak-Ölön'deki Arkeolojik Çalışmaların Genel Değerlendirmesi
Ак-Өлөн археологиялык изилдөөлөрдүн негизги натыйжалары
- 99 Örnek Arkeoloji Severler
Үлгү алчу мураскерлер
- 101 Orozbek Şabdanov
Орозбек Шабданов
- 105 Olcobay Sagınbaev
Олжобай аксакалдын көмөгү
- 107 Kara-Kulca buluntuları (Bayzak Mamataliev)
Кара-Кулжа табылгалары. (Байзак Маматалиев)
- 111 KoçkorBaşı (Kayırbek Konurbaev)
Кочкор-Башы. (Кайырбек Коңурбаев)
- 114 Talas (Aral-Atlah) Savaşı Meydanı (Mirzabek Düşönov)
Арал – Атлах салгылашуусу өткөн жер (Мырзабек Дуйшөнов)
- 120 İlkçağ Tanrı Dağları Arkeolojisi
Тескей Ала-Тоонун байыркы маданияттары
- 122 Meskenler
Турак-жайлар
- 124 Taş Ağıllar
Таш короолор
- 126 At ile Defin
Жылкы менен көмүү салты
- 129 Kaleler
Жогорку өрөөндөгү чептер
- 131 Taş Heykeller (Balballar)
Жогорку өрөөндүн айкелдери
- 133 Çon-Alabaş Petroglifleri
Чоң-Алабаш петроглифтери
- 136 Gök-Türk Heykelleri
Айкелдер боюнча жалпы маалымат
- 139 Manas Üniversitesi Arkeoloji Heyeti Tarafından Tespit Edilen Gök-Türk Heykelleri
«Манас» университетинин издөө сапарларында катталган айкелдер
- 142 Umay Heykelleri
Умай айкелдери
- 144 Barskon Kalesi
Барскондогу Кокон-Коргон
- 150 Saka Tören Giysisinin Tasarımı
Сактардын салтанат кийиминин реконструкциясы

Kaya Resimleri Ülkesi Kırgızistan
Кыргызстан петроглифтер өлкөсү

152 Kaya Resimleri (Petroglifler)
Петроглифтер

154 Kırızbay-Bulun Kaya Resimleri
Кыргызбай-Булун петроглифтери

158 Orto-Örүktü Kaya Resimleri
Орто-Өрүктү петроглифтери

162 Balıkçı; Sarı-Kamış Kaya Resimleri
Балыкчы – Сары Камыш петроглифтери

165 Boz-Tektir Kaya Resimleri
Боз-Тектир петроглифтери

167 Taş-Töbө Kaya Resimleri
Таш-Төбө петроглифтери

169 Köndөy Kaya Resimleri
Көндөй петроглифтери

171 Öğrencilerimizin Başarıları
Биздин студенттердин ийгилиги

171 Külbak Yazısı (Kairat Belek)
Күлбак жазуусунун чечмелениши (Кайрат Белек)

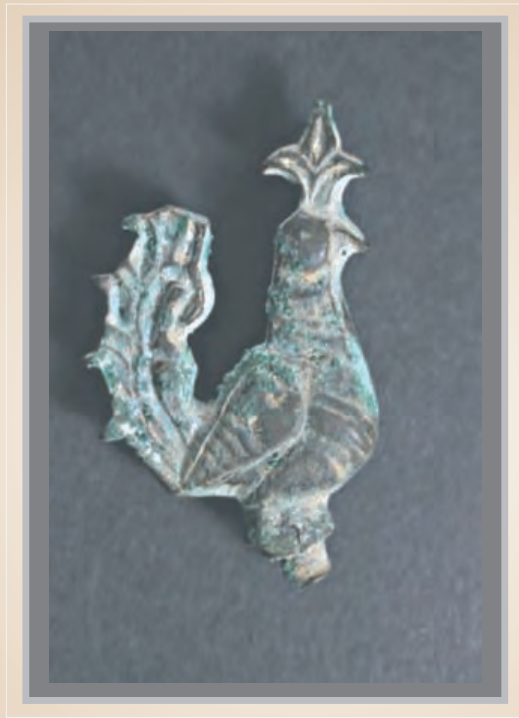
173 Isık-Göl Kaya Resimleri (Künbolot Akmatov)
Ысык-Көл петроглифтери (Күнболот Акматов)

177 Batken'de Bulunan Seramik Kap (Asel Kadırova)
Баткен жергесинен табылган чопо идиш (Асел Кадырова)

180 Geç Ortaçağ Kırgız El Sanatına Dair
Yeni Bir Arkeolojik Buluntu (Ö. Döölötbekov)
Жаңы табылга – кеч орто кылымдагы
кыргыздардын көркөм өнөрү (Ө. Дөөлөтбеков)

184 Hazırlayanlar
Даярдагандар

Тосор суусунун боюндагы археологиялык эстеликтер

2008-жылдын май айында Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин тарых бөлүмү тарабынан уюштурулуп, университеттин Камкорчулар тобу жана ректорлугу тарабынан колдоого алынган эки жылдык «Тескей Ала-Тоо» археологиялык долбоору башталган. Экспедиция башталганга чейин Тескей Ала-Тоонун этектеринде археологиялык иликтөө иштери жүргүзүлүп, Тоң районунун көл жээгинде жана Ала-Баш өрөөнүндө келечекте изилденүүчү эстеликтер белгиленген. Изилдөө иши археологиялык эстеликтерге бай Тосор суусунун чыгыш жана батыш тарабындагы тектирлерде башталды. Бул жерде археологиялык эстеликтердин көп болушу адамзаттын жашоосу үчүн ыңгайлуу бардык шарттардын болушу менен түшүндүрүлөт. Мында байыркы таш доорундагы адамдар курал даярдай турган сапаттуу таш кени бар. Суу башынан Ысык-Көлгө кирген куймасына чейин жылдын бардык мезгилинде мал асыраса болот. Жайдын ысыгында бийик тоолордогу салкын жайлоого кетчү жолдордун бири ушул Тосор суусу аккан капчыгай аркылуу өтөт.

Тосор ırмаğı бойларындагы Археологиялык Araştırmalar

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Mütevelli Heyeti ve Rektörlüğünce desteklenen, Tarih Bölümü tarafından planlanan iki yıllık arkeolojik kazı çalışmalarına 2008 yılında başlanmıştır. Arkeolojik kazı çalışmaları öncesinde Teskey Ala-Too (Isık-Göl'ün güneyindeki Tanrı dağları silsilesi) eteklerinde, Ton ve Alabaş bölgelerinde yüzey araştırmalarında bulunmuş, arkeolojik kazı alanları belirlenmiştir. Sonuç olarak kazı çalışmalarına arkeolojik eserler bakımından oldukça zengin olan Tosor ırmağı boylarında başlanmıştır. Tosor ırmağı boylarının arkeolojik eserler bakımından bu denli zengin ve çeşitli olması bölgenin ilk dönemlerden itibaren yaşam alanı olarak kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

Tosor ırmağının yukarı kesimlerinden başlayarak Isık-Göl'e karıştığı noktaya kadar olan kısımlarda her mevsim hayvancılığa uygun alanlar mevcuttur. Bununla birlikte bölgede Taş Devrine ait, çeşitli âlet-edevatların yapıldığı bir taş ocağı ve Bronz Çağına ait çeşitli tarım alanları bulunmaktadır. Ayrıca sıcak yaz mevsiminde bölgedeki serin yaylalara uzanan göç yollarından bir tanesinde Tosor ırmağı boyunca uzanmaktadır.

Genel bir ifade ile Tosor ırmağı boylarında gerçekleştirdiğimiz arkeolojik çalışmalar sonucunda tarihimize ve kültürümüze ilişkin yeni bulgular sunan kurganlara, kaya resimlerine ve yazılarına ulaşılmıştır.

ТОСОРДОГУ АРХЕОЛОГИЯЛЫК КАЗУУЛАР

Жалпысынан алганда, Тосордогу ар кыл доорлорго таандык көрүстөндөрдөн, аска таштагы сүрөттөрдөн, таштагы жазуулардан жергебиздин байыркы тарыхы, маданияты боюнча көптөгөн жаңы маалыматтар алынды.

ТОСОРЛОГУ АРХЕОЛОГИЯЛЫК КАЗУУЛАР

Чыгыштан чыккан улуу көч доорундагы көрүстөндө

Биздин университетибиздин биринчи археологиялык казуулары Тосор суусунун күн чыгыш тарабындагы тектирлерде жайгашкан көрүстөндөрдү казуудан башталды.

Көрүстөндөр таштан курулган, көлөмдүү, төрт чарчы. Төрт бурчунда тикесинен орнотулган таш мамылар бар. Көрүстөндөрдүн көпчүлүгү Үч-Курбудагы тектирлердин кырларында катарынан жайгашкан. Улам кийин көз жумган маркумдун сөөгүн мурдагы көрүстөнгө жанаша көмгөнү билинип турат. Бири-бирине жакын көмүү алардын тууганчылыгы менен байланыштуу болсо керек.

Kavimler Göçü Dönemi Kurganları

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi adına ilk arkeolojik kazı çalışmalarına Tosor ırmağının doğu kıyısı şeridindeki dış yapıları taşlar ile dörtgen biçiminde hazırlanmış olan kurganlarda başlanmıştır. Her bir köşesine dikine birer taş yerleştirilmiş olan Tosor; Üç- Kurbu kurganlarının çoğunluğu birbirlerine bitişik şekilde sıralanmıştır. Açılan kurganlardan mezar çukurlarına zaman içerisinde daha sonradan diğer ölülerin de yerleştirildiği anlaşılmıştır. Bununla birlikte birbirine oldukça yakın şekilde sıralanmış olan kurganların aynı ailenin mensuplarına ait olabilecekları düşünülmektedir. Daha sonra ise bu kurganlar boy mezarlıklarına dönüşmüştür.

Ошентип, ар бир кырдагы тизилген мүрзөлөр жалпы уруу тобунун көрүстөнүнө айланган. Маркумду узатуу алдында аянтча даярдалган. Маркумдар жармоо көргө көмүлүп, узатасынан жаткырылган. Баштары түндүк тарапка карайт. Узатуу каадасына ылайык, маркум азыгы, идиш-аягы жанына коюлган. Эки эстеликтен жаа да табылды.

Маркум казанакка жайгаштырылган соң, жер үстүндөгү төрт чарчы аянтка таш төшөлгөн. Таш төшөлгөн аянттын жээктери көлөмдүү таштар менен бекемделип, төрт бурчуна тикесинен таш мамылар орнотулган. Ошондуктан аларга «таш мамылуу көрүстөндөр» деген шарттуу ат коюлду. Орнотулган мамылар маркумдун сөөгүн кайтаруучулардын элеси же эскерүү адаты менен

Zaman içerisinde kurganlar etrafında ölen kişileri anmak veyahut diğer dünyaya uğurlamak için tören alanları oluşturulmuştur. İskeletler kurganlara genellikle başları kuzeye gelecek şekilde, iki elleri yanda olduğu halde sırtüstü yerleştirilmişlerdir. Dönemin ölü gömme geleneğine bağlı olarak iskeletlerin yanına yiyecek- içecekler ve çeşitli seramik kaplar yerleştirilmiştir. Bununla birlikte üç kurgandan yayın, kemik parçaları çıkarılmıştır.

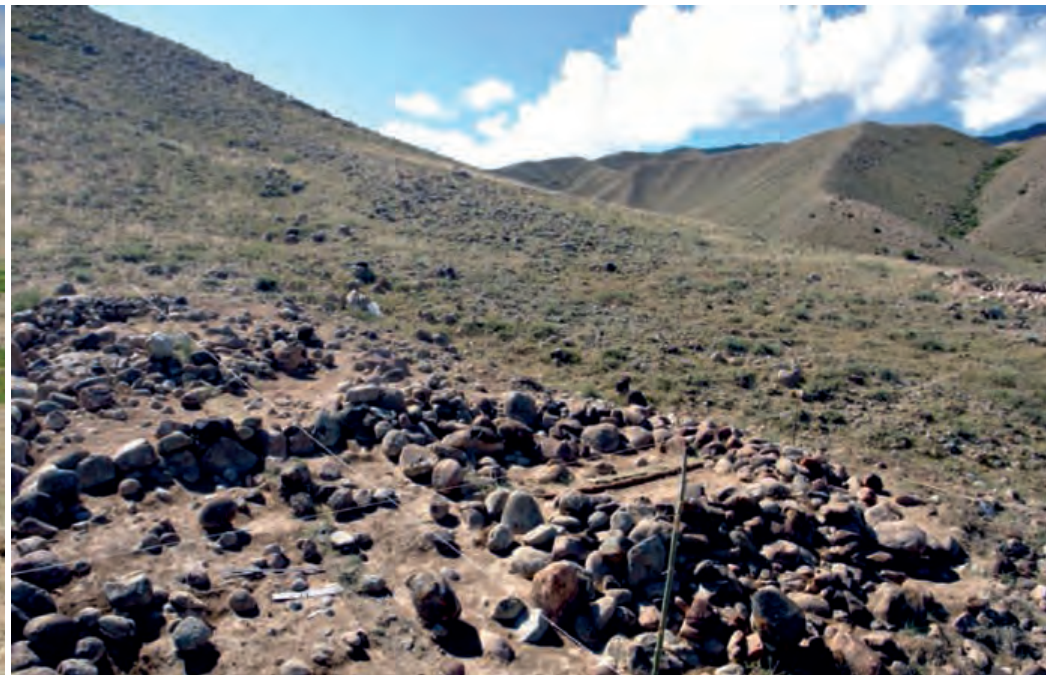
Ölenlerin naaşı, kurganlara yerleştirildikten sonra kurganların dışı taşlar ile dörtgen biçiminde çevrelenmiştir. İrice taşlar ile oluşturulan dörtgen kurganların her bir köşesine ise dikine daha iri boyutlardaki, Mamı Taşını anımsatan taşlar yerleştirilmiştir. Bu nedenle söz konusu kurganlara “Mamılı Kurganlar” adı verilmiştir.

байланыштуу болушу мүмкүн. Биз изилдеген эстеликтердин доору радиоглероддук C14 анализи аркылуу аныкталды. Кээде бир лаборатория анализи күмөнтүүдурат деп эсептелгендиктен анализдер эки лабораторияда жүргүзүлдү. Алардын бири Шотландиянын «Scottish Universities Environmental Research Centre» лабораториясында, экинчиси Американын «BetaAnalytic, Miami, Fl» лабораториясында жасалды. Натыйжада, Тосор суусунун боюндагы изилденген эстеликтер б.з. 170-220-жылдарына таандык экендиги аныкталды.

Açılan kurganlar radiocarbon C14 analizi sonucunda tarihlendirilmiştir. Bir tek analiz laboratuvarlarına bağlı kalınarak yapılan tarihlendirme sonuçları yanıltıcı olabileceği için söz konusu kurganlara ait radiocarbon C14 analizleri farklı laboratuvarlarda yapılmıştır. Sonuç olarak kurganların M. S. II. yüzyılın sonu ile M. S. III. yüzyılın başlarına ait olduğu anlaşılmıştır. Daha net bir ifade ile kurganlar M. S. 170 ila M. S. 220'li yıllara aittir.

Чопо идиштер

Тосордо табылган идиштер турпаты жагынан айырмаланып турат. Көпчүлүк карапа идиштердин түбү жалпак, капталдары түз. Көчмөн калктардын идиштеринин түбү жалпак болбойт деген түшүнүк бардык эстеликтерге мүнөздүү эмес экенин Тосор табылгалары көрсөтүп турат. Токчулук жергесинен табылган жогору жагына жип өткөрүп, кармаганга ылайыкташтырылган шар сымал идиштер чанда кезигет. Маркумдардын жанынан табылган идиштерге суюк азык, мисалы, сүттөн жасалган азыктар, сорпо, суу куюлган. Жанына эт коюшканын мал сөөктөрү айтып турат. Аталган аракеттер «тиги дүйнөдө» жашоо-тиричилиги уланат деген түшүнүк менен тыгыз байланыштуу.

Seramik Kaplar

Tosor kazılarında çıkarılan seramik kaplar biçimsel özellikleri ile alışıla gelmiş kaplardan farklıdır. Seramik kapların çoğu düztabanlı kenarları ise dik biçimlidir. Tosor kurganlarından çıkarılan seramik kaplar günümüze kadar söylenegelen “Göçmenlere ait seramik kaplar düztabanlı olmaz” fikrinin tüm eserler için geçerli olmadığını göstermeleri bakımından da önemlidir. Ayrıca Tokçuluk Kurganından çıkarılan ve ip yardımı ile taşındıkları anlaşılan oval seramikler nadir rastlanan türdendir.

Чопо идиштер. б.з. 170-220-жж., Тосор.

Seramik Kaplar. M.S. 170-220-yıllar. Tosor.

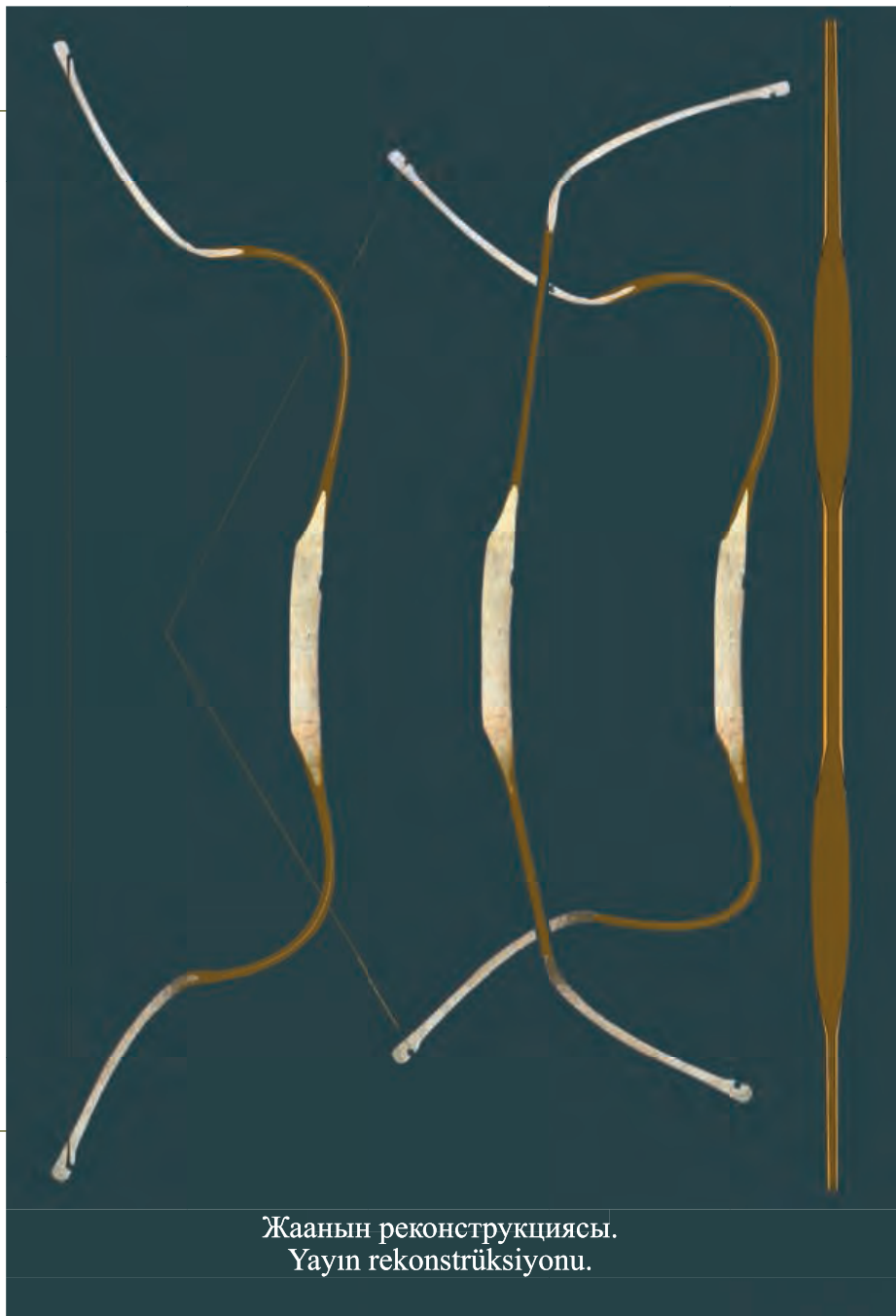
Жаа жана анын реконструкциясы

Tosor суусунун боюндагы көрүстөндөр казылып, алгачкы табылгалар менен иштей баштаганда, эстеликтин доорун аныктоочу негизги көрсөткүч жаанын калдыктары болду. Жаанын жыгач жана тарамыш өңдүү органикалык калдыктары чирип жок болгон, бирок учтарындагы, ортосундагы бастырмалары өз ордунда сакталып калган. Бастырмалар жаанын эки башын, ортосун катуу, серпилме абалда кармап, жебенин күч менен атылышын камсыз кылган. Үстүңкү бастырмалары узун болгонуна караганда, жаанын жогорку тарабы узунураак (ассимметриялуу) болгон деп жыйынтык чыгарууга болот. Сөөктөн жасалган узун бастырмалуу жаалар хунну доорунда кеңири жайылган. Алар бекем, серпилме келип, алыска атууга ылайыкташтырылган. Орто кылымдарда Борбордук Азияны мекендеген түрк калктарынын жаалары ушул хуннулар мезгилиндеги жаалардын өркүндөтүлгөн түрү болуп саналат. Башкача айтканда, орто кылымдагы түрк тилдүү калктардын жаалары байыркы хунну жааларынын негизинде жасалган.

Yay ve Kemik Yay Kaplamaları

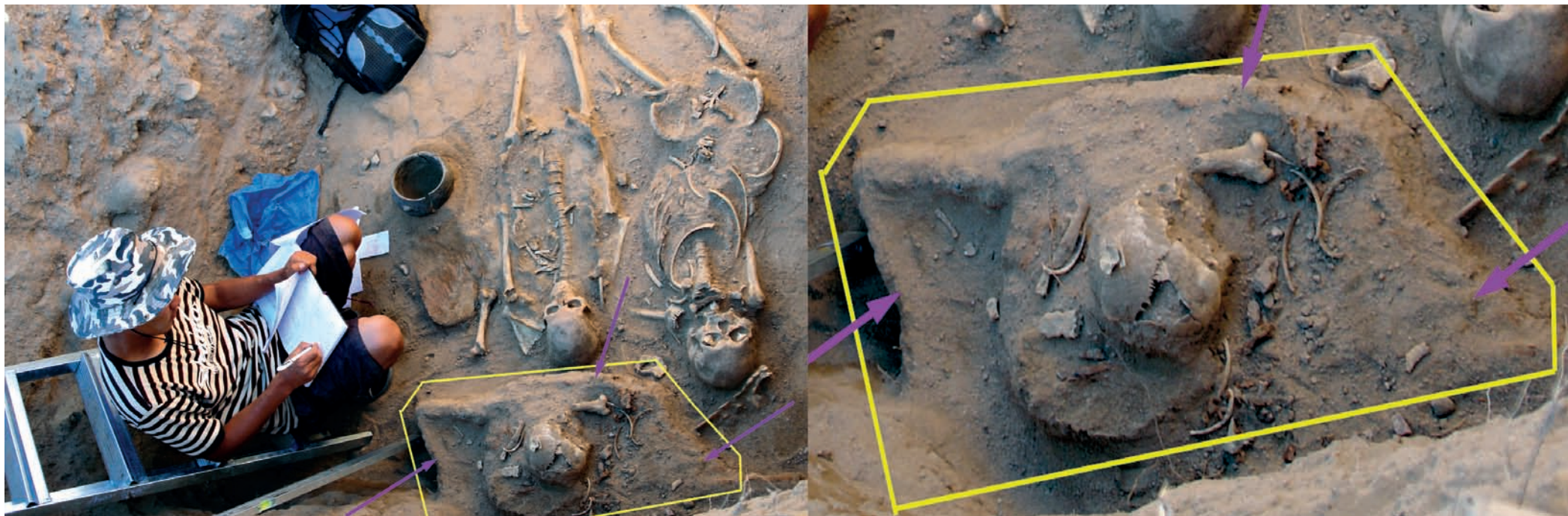
Tosor ırmağı boylarındaki kurganlardan çıkarılan eserler arasında kurganların tarihlendirilmesine ilişkin en önemli bilgileri kemik yay kaplamaları vermektedir. Yayın ağaç kısımları çürümekle birlikte kurgana ilk yerleştirildikleri günkü gibi yay kanatlarında ikişer, salında ise üç adet olmak üzere toplamda yedi kemik yay kaplaması çıkarılmıştır. Yayın yukarı kanadındaki kemik yay kaplamalarının diğer kanattakinden daha uzun olması yaya asimmetrik bir yapı kazandırmıştır. Genel olarak uzun olan ve işlenmiş kemiklerle kaplı yaylar Hunlar döneminde yaygın olarak kullanılmıştır. Söz konusu kemik kaplamalar, yayın daha sert şekilde gerilmesine ve dolayısıyla okun daha uzağa fırlatılmasına yardımcı olmakta idi. Orta Asya'ya yerleşen Türk boylarının kullandığı yayların Hun yaylarının daha geliştirilmiş ve yenilenmiş hali olduğu düşünülmektedir. Diğer bir ifade ile Türk boylarının Ortaçağlarda kullandığı yayların ilk örneğini Hun yayları teşkil eder.

Жаанын реконструкциясы.
Үяуын rekonstrüksiyonu.

Бешик жана шимектин табылышы

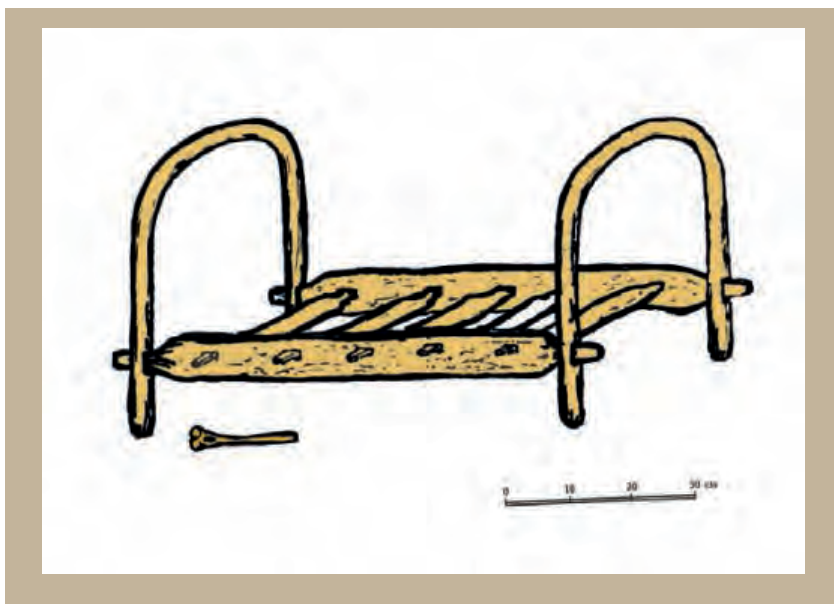
Токчулук жана Үч-Курбу эстеликтерин казуу учурунда кыргыз жана башка түрк тилдүү калктардын азыркы маданиятында сакталып калган кээ бир далилдерди кездештирдик. Алардын бири наристени бөлөй турган бешик. Узундугу 60 см, бийиктиги 40 см келген жыгач конструкция жакшы сакталбагандыктан, эки тарабындагы ийилген жыгачтарынын орду жана алдындагы туура кеткен жыгач калдыктары гана аныкталды. Анын ичинде наристе сөөктөрүнүн калдыктары сакталып калган. Мындай бешик археолог А.Н.Бернштам тарабынан Таластагы Кең-Кол эстелигинен табылган. Ушул уникалдуу табылгага таянып, ошол мезгилдеги бешикти толук элестете алабыз.

Үч-Курбудагы аялдын көрүстөнүнүн үстүнкү катмарынан наристе сөөк калдыктары менен кошо шимек да табылган. Ал койдун жото жилигинен жасалган. Жалпыга маалым болгондой, бешик, шимек кыргыз, казак жана башка түрк тилдүү калктарда азыр да колдонулат жана аталыштары да бирдей. Ал гана эмес Борбордук Азиядан батышты карай жети миң километр алыска кеткен түрк маданиятында да азыркыга чейин сакталып калган.

Beşik ve Şimek Buluntusu

Tokçuluk ve Üç-Kurbu kurgan kazıları sonucunda söz konusu kurganlardaki bazı uygulamaların günümüzde halen Kırgızlarca ve diğer bazı Türk boylarınca yaşatıldığı anlaşılmıştır. Bunlar arasında en dikkate değer unsur ise ağaç beşik-tir. Uzunluğu 60 cm, yüksekliği 40 cm olan beşik çok da iyi korunamamıştır. Bununla birlikte ağaç gövde ile gövdenin her iki yanından eğimli şekilde yukarıya doğru uzanan kısımların izleri günümüze kadar ulaşmıştır. Beşik içerisinde çeşitli insan iskeleti parçalarına da rastlanılmıştır. Tosor kazılarında çıkarılan beşiğin bir benzerini A. N. Bernştam, Talas'daki Kenkol Medeniyeti kazılarında bulmuştur. Tosor kazıları sonucunda çıkarılan bu eser, o dönemde kullanılan beşik tipini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Üç-Kurbu (Tosor) kazılarında çıkarılan koyunun kaval kemiğinden yapılmış Şimek de kurgan sahiplerinin kültürleri ile günümüz Türk Halklarının kültürleri arasındaki benzerlikleri gözler önüne sermektedir. Kazılarda bulunan şimek ve beşik Kırgızlarca, Kazaklarca ve diğer Türk boylarınca halen kullanılmakta hatta aynı şekilde adlandırılmaktadır. Bununla birlikte özellikle beşik kavramı, Orta Asya'dan batıya göç etmiş olan Türk kültüründe de önemini korumuştur.

Кооздуктар жана тиричилик буюмдары

Казылган көрүстөндөрдүн бириндеги аялдын кулак тушунан жарым ай формасындагы сөйкөлөр, билектеринен темир билериктер табылды. Билериктер – көлөмдүү, диаметри 10 см. Темир билерик археологиялык казууларда чанда кездешет. Ошондой эле жарым ай сымал, көлөмдүү кулакка тагылуучу кооздук көп кездеше бербейт.

Баалуу, алтындан жасалган кооздуктар да археологиялык казууларда чанда кездешет. Көпчүлүк учурда көрүстөндөгү кооздуктар байыркы мезгилде эле тонолуп кетет. Үч-Курбудагы 9 кургандагы маркумдун баш сөөгүнүн айланасынан кагаздай жука алтын пластиналардын 12 майда калдыгы табылды. Бардыгы баш сөөк тараптан табылгандыктан, баш кийимдин жасалгалары болгон деп бүтүм чыгарууга болот. Бастырмалардын алды кемер курга көрк берүү үчүн эмес, бычак, канжар, кылычтын кынын, оттук, бүлөө салынуучу тери баштык, жаа жебелерин салуучу коломсокту асып же байлап койгонго ылайыкташтырылган. Кемер курлар аны тагынып жүргөн адамдардын дөөлөтүнүн, аскердик наамынын көрсөткүчү да болгон.

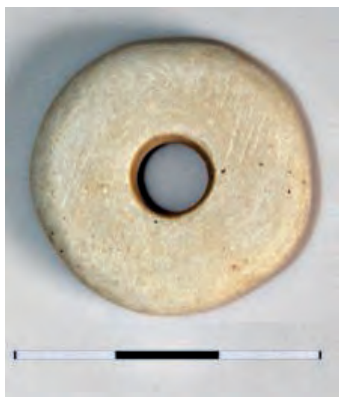
Чыгыштан чыккан Улуу көч доорундагы көмүлгөн маркумдун жанына коюлган ритуалдык тамак-аш атайын тактайчага жайгаштырылган. Узундугу 48-50 см, туурасы 25 см, калыңдыгы 3-5 см. Кыргызстандагы ушул мезгилге таандык Кеңкол, Кара-Булак өңдүү эстеликтерде төрт буттуу тактайчалар кездешет. Үч-Курбу көрүстөнүнөн табылган эки тактайча бутсуз. Бул Тосор суусунун тектирине маркумдарын көмгөн калктын өзгөчө салты менен байланыштуу болушу мүмкүн.

Süslemeler ve El İşlemeleri

Açılan kurganlardan bir tanesinden (No 13) iskeletin kulak hizasından yarım ay şeklinde 3,5-4 cm uzunluğunda ve 2,5-3 cm genişliğinde bronz küpeler, kollarından ise 10 cm çapında demir bilezikler çıkarılmıştır. Gerek yarım ay şeklindeki küpe gerekse demir bilezik arkeolojik kazılarda pek rastlanılan bir buluntu türü değildir.

Kırgızistan'daki kurganlardan çıkarılan eserler arasında altın eserler en az rastlanılan arkeolojik buluntulardır. Bunun en büyük nedeni ise eski dönemlerde kurganların birçoğunun yağmalanmış olmasıdır. Tosor kazıları esnasında 6 numaralı kurgandan iskeletin kafatası etrafına saçılmış, şekilde oldukça ince 12 tane altın levha bulunmuştur. Hemen hemen tamamı kafatası etrafından çıkarıldığı için baş giysisine ait olduğunu düşündüğümüz altın levhaların bulunduğu kurgandan çeşitli bronz kemer parçaları da çıkarılmıştır. Biçimleri itibari ile söz konusu bronz parçalarının kılıç veya kama kını, sadak, çakmak taşı kesesi gibi aksesuarları kemere tutturmak veya asmak için kullanıldığı düşünülmektedir.

Kavimler Göçü dönemlerinde ölümlere sunulan ritüel yiyecek ve içecekler ağaç kaplar içerisinde kurganlara yerleştiriliyordu. 2008 yılında Tosor kazıları esnasında Üç-Kurбу kurganlarından 9 numaralı kurgandan uzunluğu 48-50 cm, genişliği 25 cm, yüksekliği 3-5 cm olan içerisinde ritüel yiyecek kalıntılarının bulunduğu ağaç bir kap da çıkarıldı. Kırgızistan'ın Kenkol ve Karabulak gibi bölgelerinden çıkarılan bu tarz kaplar dört ayaklı iken 9 numaralı kurgandan çıkarılan ağaç kapta ayak bulunmaması oldukça dikkat çekicidir. Bu durum, Tosor ırmağı boylarındaki kurganların sahiplerinin diğerlerinden farklı bir halka veya kültüre ait olduklarını göstermektedir.

Антропологиялык маалыматтар

Антропологиялык жагынан алганда, Тосордун Токчулук, Үч-Курбу байыркы көрүстөндөрүнө европеиддик жана монголоиддик расалык типтердин аралашуусунда калыптанган калк өкүлдөрү көмүлгөн. Эки расанын аралашуусу менен жаралган «түштүк сибирь кичи расасынын» өкүлдөрүнө жакын. Аталган раса б.з.ч. I миң жылдыкта Түштүк Сибирь жана ага коңшу аймактарда калыптанган. Анын өкүлдөрү хакастар, алтайлыктар, тувалыктар, кыргыздар, казактар болуп саналат.

Айрым баш сөөктөргө атайын салт жөрөлгөсү менен калыптандырылган «баштын деформациясы» мүнөздүү. Бул – Чыгыштан чыккан Улуу көч доорундагы, б.а., хунну доорундагы борбор азиялык көчмөндөргө мүнөздүү көрүнүш. Аларды бала кезинде башын катуурак айлантат таңып коюшкандыктан, жүрүп отуруп сөлпү баштуу адамга айланган. Бул кызыктуу адаттын себебин антропологдор ар түрдүү түшүндүрүшөт. Биринчиси, көчмөндөрдүн ичинен күчтүүлүгү менен айырмаланып, бийликке жетишкен уруулар башкалардан өздөрүнүнүн дөөлөттүүлүгүн айырмалоо үчүн ушул салтты башташкан. Балким, бийлик сересине жеткен уруу башчысы сөлпү баштуу болуп, кийин анын баш түзүлүшүн туурап «деформациялоо» адаты пайда болгондур.

Маалыматтарды географиялык картага «салсак», «деформацияланган» баш сөөктөр хуннулар чыгыштан батышка карай жылган аймактарда кездешет. Бул аймак кеңири: Азиянын чыгышынан тартып Кара-Дөңиз, Ортоңку Европага чейинки жерлерди камтыйт. Антропологдор баштын түзүлүшүн өзгөртүүнүн дагы башка сырын ачып чыгышты. Хуннулардын Улуу дөөлөтүнө кирген же башка күчтүү көчмөндөр дөөлөтүнө кошулган калктар аларды туурап өздөрүнүн ал дөөлөткө тиешелүү экендигин ушундай баштарды «деформациялоо» адаттары аркылуу белгилөөгө аракет кылышкан.

Адам башын «деформациялоо» кийинки доорлордо, б.а., орто кылымдардан баштап кездешпейт. Бирок башка түрү бар, мисалы, баланы бешикке бөлөгөндө калыптанган деформация, мында баланын башынын арты жалпайыңкы абалга келет.

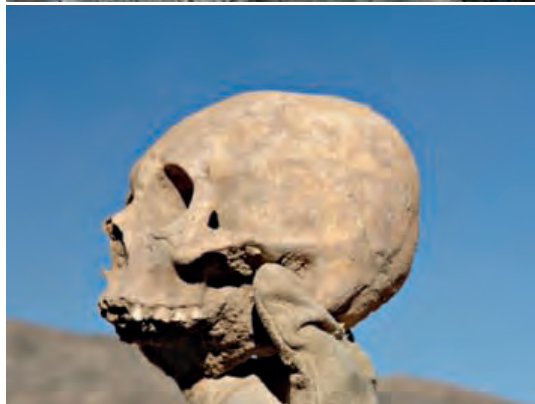
Antropolojik Bulgular

İskelet yapılarına bakılırsa Tosor kurganlarının yani Tokçuluk ve Üç-Kurbu kurganlarının sahipleri iki farklı halkın kaynaşması sonucunda oluşan diğer bir halkın mensupları olsa gerek. İki halkın kaynaşması sonucunda meydana gelen söz konusu bu halk antropolojik bakımdan M. Ö. binli yıllarda Güney Sibiryaya ve komşu bölgelerde yaşamış olan halklarla (Hakaslarla, Altaylılarla, Tuvalılarla, Kırgızlarla, Kazaklarla...) benzerlik göstermektedir.

Kurganlardan çıkarılan bazı kafataslarının “Kafatası Deformasyonu” geleneğine uygun olarak deforme edildiği anlaşılmıştır. Bu durum Kavimler Göçü dönemine, diğer bir ifade ile Hunlar dönemindeki Orta Asya göçmen halklarına mahsus bir durumdur. Söz konusu kafatası deformasyonu çocuğun kafatasını çeşitli yöntemler ile (kumaş parçasıyla sarmak gibi) sürekli bir baskı altında tutarak kafatasının zaman içerisinde tepe noktasından geriye doğru hafif şekilde sivrilmesi ile elde ediliyordu. Kafatasının deformasyona uğratılması gibi ilginç bir uygulamayı antropologlar birkaç sebebe bağlamaktadır.

Bunlardan bir tanesi ise lider boyun göçebe boylar arasında sahip olduğu güç ve yönetici özelliği nedeni ile diğerlerinden fizikî olarak da ayrılmak istemesidir. Bununla birlikte belki de tarihte önemli ve saygı duyulan liderlerden bir tanesinin kafatası bu şekilde olduğu için daha sonrakiler de ona benzemek maksadı ile böyle bir yöntemle başvurmuş olabilirler. Bu tarz deformasyon uygulamaları daha çok Hunların göç ettiği bölgelerde görülmektedir. Diğer bir ifade ile “Kafatası Deformasyonu” Asya'nın doğusundan başlayarak Karadeniz'e hatta Avrupa'nın içlerine kadar uzanmıştır.

Konuya ilişkin yapılan araştırmalar sonucunda antropologlar, Hunlar gibi güçlü göçmen halklar içerisine sonradan katılan boyların o halkın veya devletin mensubu olduklarını göstermek için de böyle bir yöntemle başvurmuş olabilecekleri fikrine varmışlardır. Daha sonraki dönemlerde veya diğer bir ifade ile Ortaçağlarda bu tarz kafatası deformasyonlarına rastlanılmamaktadır. Bununla birlikte kafatası deformasyonunun diğer bir türü olan bebeğin beşiğe yatırılması sureti ile kafatasının arka ve şakak kısmını deforme etme tekniği devam ettirilmiştir.

Маркумду азык менен камсыздоо адаты

Алар адам тирүү кезиндегидей эле устукандарын – койдун куймулчагын, кашка жиликти маркумдун шыбагасы катары жанына коюшкан. Бул – Үч-Курбу, Токчулук эстеликтериндеги туруктуу салт. Бул далилден улам көчмөндөр чөйрөсүндөгү кары-жашка, келген меймандын даражасына карата устукан тартуу ошол мезгилдерде эле болгон деп бүтүм чыгарууга болот.

Бул – археологиялык маалымат менен этнографиялык маалыматты салыштырып изилдөө үчүн маанилүү. Байыркы көчмөндөрдөн бери келе жаткан устукан тартуу салты кылымдарды кезип өтүп, азыркы заманга чейин келип жетти. Мисалы, кыргыздарда сыйлуу мейманга тартылуучу устукан тартиби азыркы күнгө чейин уланууда. Койдун куймулчагы азыр да эң кадырлуу аял кишиге тартылат, ал эми жылкынын учасы эң кадырлуу эркек меймандарга берилет.

Ölülere Yiyecek Sunumu

Eski dönemlerde özellikle koyun kemiğinin belirli kısımlarını (arka ayağın kaval kemiğini, birkaç omuriliği vb. kemikleri) yiyecek olarak ölülere sunma ritüeli, Üç-Kurbu ve Tokçuluk kurganlarında da gelenek olarak devam ettirilmiştir. Buradan hareketle göçmen yemek kültüründe rastlanan koyun etini sofrada bulunan kişiler arasında toplumsal statülerine göre, kemikler esas olarak pay etme geleneğinin çok eski dönemlerden beri devam ettirildiğini söylemek mümkündür.

Arkeolojik ve etnografik bulguların karşılaştırılmasında büyük öneme haiz olan yiyecek sunma geleneği yüz yıllar boyu devam ettirilerek günümüze kadar ulaşmıştır. Kırgızlarda halen en saygıdeğer misafire koyunun veya atın belirli kısımları ikram edilmekte diğer kısımlar ise belirli bir kural dâhilinde diğer kişiler arasında pay edilmektedir. Bu geleneğin kökenlerinin çok eski dönemlere ait olduğu sanılmaktadır. Zira bu gün arkeolojik ve etnografik bulgularla eski dönemlerde ölülerin mezarlarına, onlara kurban edilen hayvanların belirli kısımlarının yerleştirildiği kanıtlanmıştır.

Алынган археологиялык жана этнографиялык маалыматтарга караганда, маркум да акыркы сапарга узатуу учурунда эң кадырлуу адам катары саналып, жанына сыйлуу устуканы коюлган.

Жогоруда эскерилген археологиялык казуу аркылуу табылган маалыматтар менен азыркы маданиятыбыздагы бешик жасоо, шимек даярдоо, мейманга устукан тартуу өңдүү жакындыктар ата мурастарыбыздын байыркылыгын аныктап турат.

Her iki geleneğinde birbiri ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda ulaştığımız ve yukarıda değinmeye çalıştığımız bazı bulgular, bir taraftan geçmiş kültürler ile günümüz kültürleri arasındaki bağları ortaya koyarken diğer taraftan günümüzde de kullanılan beşik, şimек gibi eşyaların ve koyun etini belirli kurallar dâhilinde pay etme geleneği gibi unsurların kökenlerinin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Коло доорлорунун табылгалары

Тосор кургандары жайгашкан чакан Үч-Курбу тектиринен коло дооруна жана эрте темир дооруна таандык турак-жай орду табылды. Көрүстөндөрдү казганга чейин турак-жай орду эч белгисиз эле. Көрүстөндөрдүн айланасын улам тереңдетип казуу учурунда 0,40-0,70 м тереңдиктен маркум көмүлө турган жерге тиешеси жок археологиялык маданий катмар ачылды. Коло жана эрте темир дооруна мүнөздүү чопо идиштердин сыныктары, отко жагылган жыгач көмүрүнүн калдыктары табылды. Колго ийленип жасалган чопо идиштин калдыктары кездешти. Биринин түбү жумуртка сымал тоголок болгонуна караганда, ал эрте темир дооруна таандык эстеликтерден табылган чопо идиштерге жакын. Кээ бир чопо идиш сыныктары коло дооруна мүнөздүү үстү тарабы тик чоң чыны сымал идиштин элесин берет.

Жагылган оттун калдыктарынын көптүгүнө караганда, жакын жерде очок жайгашкан, же бул жер турак-жайдан чыккан күл жана таштанды ыргытылган жер болгон. От жагып, ырым аткарган жер болгон деп болжоого да болот.

Үч-Курбунун түндүк тарабындагы көрүстөндөрдүн бирин казуу учурунда кайрадан байыркы археологиялык маданий катмар кездешти. Ал жерде чакан чуңкур бар экен. Ичиндеги бош топуракты тазалоодо гранит ташынан даярдалган сүрмө жаргылчак табылды. Чуңкурдун жанын казганда, коло доорунда колго ийленип жасалган чопо идиштин сыныктары табылды. Демек, бул жерде коло доорундагы турак-жай жайгашкан. Сүрмө жаргылчак табылган диаметри 50 см чуңкур «чарбалык» чуңкур деп аталат. Алар азыркы кездеги үкөк (шкаф) сыяктуу. Мисалы, ичине жаргылчак, карапа идиш өңдүү нерселерди коюп, үстүн жалпак таш менен бастырып коюшкан.

Биздин алгачкы байкоолорубуз көрүстөндөр казылып бүткөндөн кийин, атайын казууларда кошумчаланат. Коло доору жана эрте темир доорлорундагы отурукташып жашап, турак-жай курган байыркы уруулардын тиричилиги, үй куруу ыкмалары боюнча маалымат алынары бышык.

Бронз Çağı Buluntuları

Tosor курганларынын bulunduğu Üç-Kurбу Bölgesinde yürütülen arkeolojik çalışmalar neticesinde Bronz Çağına ve Erken Dönem Demir Çağına ait yerleşim kalıntılarına da rastlanılmıştır. Dışarıdan bakıldığında belirgin olmayan yerleşke kalıntıları kurganlarda yapılan kazılar esnasında 40-70 cm derinlikten tespit edilmiştir. Söz konusu kalıntılar arasında Bronz ve Erken Dönem Demir Çağına ait seramik kap ve kül kalıntılarına ulaşılmıştır. Bulunan seramik kap parçaları arasında en dikkat çekici eser ise elde yapıldığı anlaşılan yumurta tabanlı seramik kap parçası olmuştur. Söz konusu özellikleri ile bu seramik kap, Erken Dönem Demir Çağı eserlerine benzemektedir.

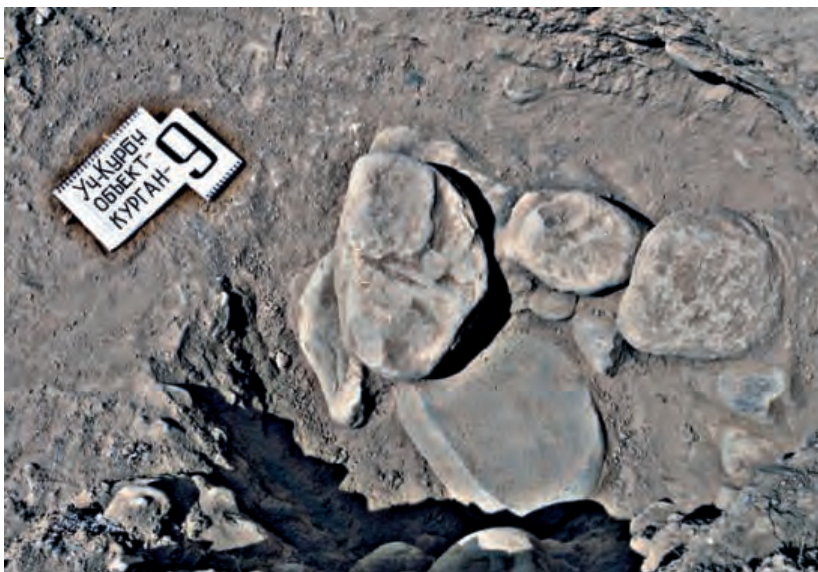
Yoğun şekilde bulunan kül kalıntılarına bakılacak olunursa bölge yakınlarında ya bir ocak vardı veya civardaki meskenlerden bölgeye yoğun şekilde kül ile birlikte diğer atıklar da atılmıştır. Bununla birlikte söz konusu bölgede ateş yakılarak çeşitli törenlerde yapılmış da olunabilir.

Üç-Kurбу'nun kuzeyindeki diğer bazı kurganları kazarken de söz konusu kültür katmanına rastlanılmıştır. Bu kurganlardan biri olan 12 numaralı kurganda, belirlenen bir çukur temizlenirken değirmen taşlarına ulaşılmıştır. Değirmen taşlarının yakınlarından ise Bronz Çağına ait seramik kap parçaları çıkarılmıştır. Tüm bunlar burada Bronz Çağına ait bir mesken olduğuna işaret etmektedir. Değirmen taşlarının çıkarıldığı yaklaşık 50 cm genişliğindeki çukurun günümüzdeki mutfak dolaplarının görevini üstlendiği düşünülmektedir. Bu çukurlar içerisine değirmen taşları ve çeşitli kaplar yerleştirildikten sonra çukurun ağzı yassı taşlar ile kapatılıyordu.

Bölgedeki yerleşim alanına ilişkin detaylı bilgiler, kurgan kazıları tam olarak yapıldıktan sonra yerleşim alanına yönelik yapılacak olan kazılar sonucunda elde edilecektir. Bu kazılar sonucunda Bronz ve Erken Dönem Demir Çağı yerleşik kültürüne ve yapı inşa tekniklerine ilişkin bilgilere ulaşılabileceği düşünülmektedir.

Bölgede yapılan arkeolojik kazılar neticesinde çeşitli arkeolojik eserlere ulaşılmış Üç-Kurбу'daki Bronz ve Erken Dönem Demir Çağına ait medeniyet katmanlarına ilişkin yeni fikirler edinilmiştir.

Чакан табылга болгон менен Үч-Курбу дагы коло жана эрте темир доорунун археологиялык маданий катмары жаңы ой-пикир жаратууга түрткү болду. Ушул мезгилге чейинки археологиялык изилдөөлөрдө коло доорунда отурукташып жашап, мал асырап, жер иштетип, дан эгиндерин өстүрүшкөн уруулар тууралуу маалымат аз.

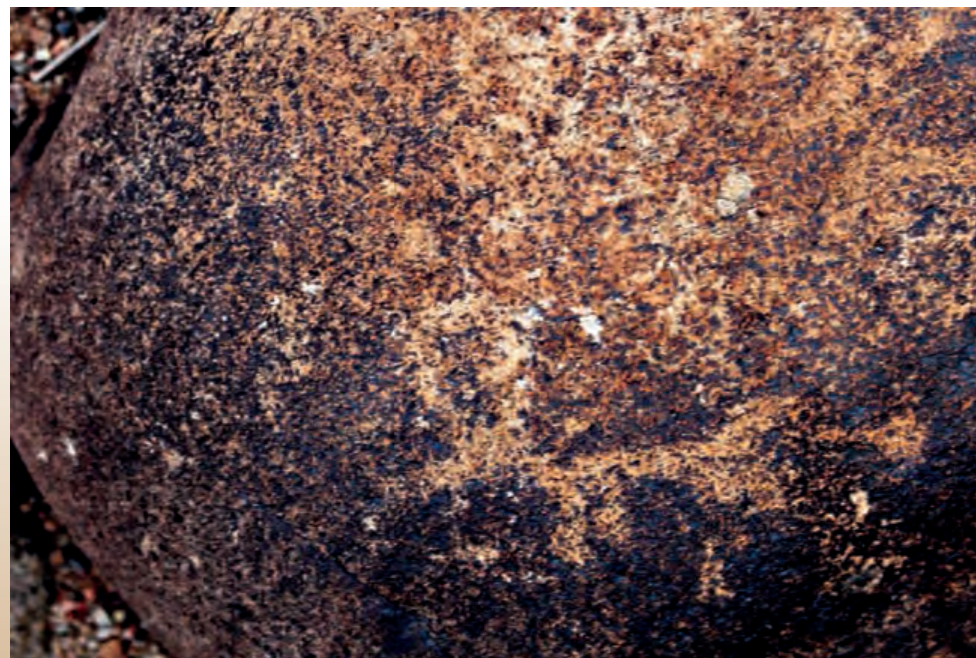
Ал эми эрте темир доорундагы отурукташып жер иштеткен, турак-жай курган байыркы бабаларыбыздын археологиялык эстеликтери боюнча маалыматтарыбыз арбыныраак. Көрүстөндөр көп изилденгендиктен, ал мезгилдин жашоочуларын «көчмөндөр» деп билебиз. Кийинки мезгилде алардын отурукташып жашаган бөлүгү боюнча археологиялык маалыматтар Үч-Курбудан алынгандай маалыматтар менен толуктала баштады. Мында коло жана эрте темир доорунун катмары удаа ачылып отурат.

Ага ылайык, коло доорундагы калк кийин эрте темир доорунда өз тиричилигин улап жашай берген. Демек, кийинки эрте темир доорундагы отурукташкан чарбаны негиздөөчүлөр менен ага чейинки коло доорунда жашаган уруулардын байланышын аныктоого маалымат табылышы мүмкүн.

Үч-Курбуну максаттуу изилдөө гана бул өндүү маселени чечиши мүмкүн. Эгерде алар коло доорундагы маданиятты улантуучулар болсо, эмне үчүн эрте темир доорунда чопо идиш жасоо ыкмасы өзгөргөн? Балким, кийин алар көчмөндөрдүн таасири менен түбү тегерек идиш жасоо ыкмасына өтүшкөндүр? Эки маданияттын өкүлдөрүнүн ортосунда генетикалык байланыш барбы? Мына ушул сыяктуу суроолорго келечектеги археологиялык казуулар аркылуу жооп алынат.

Bronz ve Erken Dönem Demir Çağlarında yerleşik kültürü benimsemiş, hayvan yetiştiriciliği ve çiftçilikle uğraşan boylara ilişkin bilgiler oldukça azdır. Daha çok kurbanlar araştırıldığı için söz konusu dönem halkları göçmenler olarak adlandırılmıştır. Tosor (Üç-Kurbu) kazıları sonucunda açılan medeniyet katmanı, Bronz ve Erken Dönem Demir Çağı yerleşik hayatı ve kültürüne ilişkin mevcut bilgilerin daha da zenginleşmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca Tosor kazıları, söz konusu dönemlerde yaşamış olan halklara ilişkin yeni arkeolojik bulgulara ulaşılabileceğini göstermesi bakımından da önemlidir.

Bronz ve Erken Dönem Demir Çağına ilişkin bilgileri zenginleştirmek ve yeni bilgilere ulaşmak için Üç-Kurbu'nun amaca yönelik araştırılması yeterli olacaktır. Eğer Erken Dönem Demir Çağında yaşayanlar, Bronz çağındakilerin devamı ise neden bu dönemde seramik yapım teknikleri değişmiştir? Yumurta tabanlı seramik kaplar göçmenlerin tesiri ile yapılmaya başlanmış olabilir mi? Farklı dönemlere ait bu iki kültür arasında bir bağlantı var mıdır? İşte bunun gibi sorular daha sonraki dönemlerde yapılacak arkeolojik çalışmalar sonucunda cevap bulacaktır.

Сары-Талаа

Сары-Талаа – Тосор суусунун батыш тарабындагы тектирдеги үстү түзөң, аянты 5 гектардай жер. Бул байыркы мезгилдеги жер иштетүү аянтын даярдоо ыкмасын, убактылуу турак-жай орундарын изилдөөгө ылайык аянт. Түзөңдүн кээ бир эңкейиш жерлери туурасынан чоң таштар менен тосулган. Ушундай таш дубалдар менен тосуп, өсүмдүк өстүрүү үчүн тектирлерди даярдоо коло доорунан тартып өздөштүрүлгөн. Бул ыкма айрыкча түз жери аз, тоо этектерине жакын жерлерде тараган. Туурасынан кеткен таш тосмолор жер кыртышын сактоого мүмкүнчүлүк берген.

Сары-Талаада алгачкы тектирлер б.з.ч. I миң жылдыкта даярдалган болуу керек. Себеби алардын айрымдары хуннулар доорундагы көрүстөндөрдүн курулушу менен бузулган. Кийин тектирчелерди куруп, өсүмдүк өстүрүү уланганын орто кылымдарга мүнөздүү чопо идиштердин калдыктары аныктап турат.

Жергиликтүү элдин айтымында, 1930-жылдары Казакстандагы «ачарчылык» мезгилинде көчүп келген боордош казактарга кыргыздар дан эгин берип асырап калышкан. Кийинки жазда алар ушул Сары-Талаанын аянттарына эгин айдап, илгерки жер иштетүүнү жандандырышкан.

Sarı-Talaa

Sarı-Talaa; Tosor ırmağının batısında yer alan yaklaşık 5 hektarlık bir alandır. Sarı-Talaa eski dönemlerde tarım faaliyetlerinin nasıl yapıldığının ve geçici yerleşkelerin nasıl kurulduğunun araştırılması için oldukça uygun bir bölgedir. İri taşların duvar gibi sıralanması ile engebeli arazide tarım için düz teraslar oluşturulmuştur. Bronz Çağından itibaren görülmeye başlanan bu tarz tarım alanları düz arazilerin az bulunduğu dağ eteklerinde oluşturulmuştur.

Sarı-Talaa'daki terasların, M. Ö. binli yıllarda yapılmış olmaları muhtemeldir. Çünkü bunların bir kısmı, Hunlara ait kurganlar tarafından bozulmuştur. Ortaçağ dönemine ait seramik kalıntıları, daha sonraki dönemlerde burada tarımsal faaliyetlerin yapıldığını, çeşitli bitkilerin yetiştirildiğini açıkça göstermektedir. Yerli halkın ifadesine göre 1930 yılında dahi Kazakistan'daki kıtlık nedeni ile bölgeye gelen Kazaklar, söz konusu teraslara çeşitli tahıllar ekmişlerdir.

Bu tarz teraslara Isık-Göl'ün güney kıyılarında sıklıkla rastlanılmaktadır. Bazı bölgelerde teraslarda tarım yapmak için kar ve buzun erimesi sonrasında oluşan nemli topraktan faydalanılırken diğer bazı bölgelerde bu teraslara su kanalları aracılığıyla su taşınmıştır.

Мына ушундай жол менен даярдалган аянттарды Ысык-Көлдүн күнгөй-тескейинен көп кездештирүүгө болот. Айрымдары «кайрак» жер болуп, жаздагы кар-мөңгү суулары менен гана сугарылган. Айрым аянттарга арык казып, суу чыгарышкан.

Сары-Талаа кеминде 3 миң жыл ичиндеги жер иштетүү үчүн аянт даярдоо ыкмасынын тарыхын изилдей турган булакка айланышы мүмкүн. Ал ландшафт жана археология темасына байланыштуу изилдөөлөр үчүн келечектүү жер.

Sarı-Talaa, üç bin yıl öncesinde tarımsal arazilerin nasıl oluşturulduğunun araştırılması bakımından bir kaynak teşkil edebilir. Bu nedenle bölgedeki yüzey araştırmalarımız esnasında daha sonraki dönemlerde arkeolojik ve jeomorfolojik araştırmaların yapılacağını umduğumuz bu bölgenin planını oluşturmuş bulunmaktayız.

Тосор петроглифтери

Тосор суусунун өйүз-бүйүзүн кыдырып, күнгө карайып күйгөн көлөмдүү гранит таштардын бетинен коло, эрте темир доорунда тартылган петроглифтерди көп кездештирүүгө болот. Мисалы, мүйүзү чоң, куйруктарынын учу тоголок келген бука сүрөттөрү коло дооруна мүнөздүү. Коло доорундагы калктын руханий турмушунда бул күчтүү, ири жаныбар (тур) олуттуу роль ойногон.

Эрте темир доорунда эчки-теке, аркар-кулжа өндүү жаныбарлардын сүрөттөрү көп тартылган. Алар капталынан турган жаныбардын көлөкөсү сымал кабылданат. Тосор сайындагы бир көлөмдүү ташта текелер контурлуу, б.а., жаныбар келбетинин жээктери гана чийилген. Адамдардын жаа менен кийиктерге мергенчиликке чыгышы чагылдырылган таш бар.

Кээ бир таштарда орто кылымдагы түрк элдеринин тамгалары түшүрүлгөн. Ушул сыяктуу тамгалар Кочкордо, Алайда, Тоң жергесинде табылган. Алыскы Монголия, Алтайда да ушундай тамгалар бар. Алар бири-бирине тектеш уруулардын символу болгону талашсыз.

Tosor Petroglifleri

Tosor ırmağının her iki kıyısı şeridinde de Bronz Çağı veya Erken Dönem Demir Çağına ait kaya resimlerine rastlamak mümkündür. Kayalar üzerindeki resimlerin gerek türleri gerekse yapılış teknikleri onları dönemlere ayırmamıza yardımcı olmaktadır. Örneğin büyük boynuzlu ve kuyruk ucu yuvarlak bir şekilde resmedilmiş olan boğa resimleri Bronz Çağına aittir. Bununla birlikte bu tarz resimlere Orta Asya'nın değişik bölgelerinde de rastlamak mümkündür. Vahşi olma ihtimali bulunan bu boğanın Bronz çağı insanların manevi dünyasında önemli bir yerinin olması muhtemeldir. Erken Dönem Demir Çağı petrogliflerinde ise keçi, teke, dağ keçisi, geyik resimleri daha yaygındır.

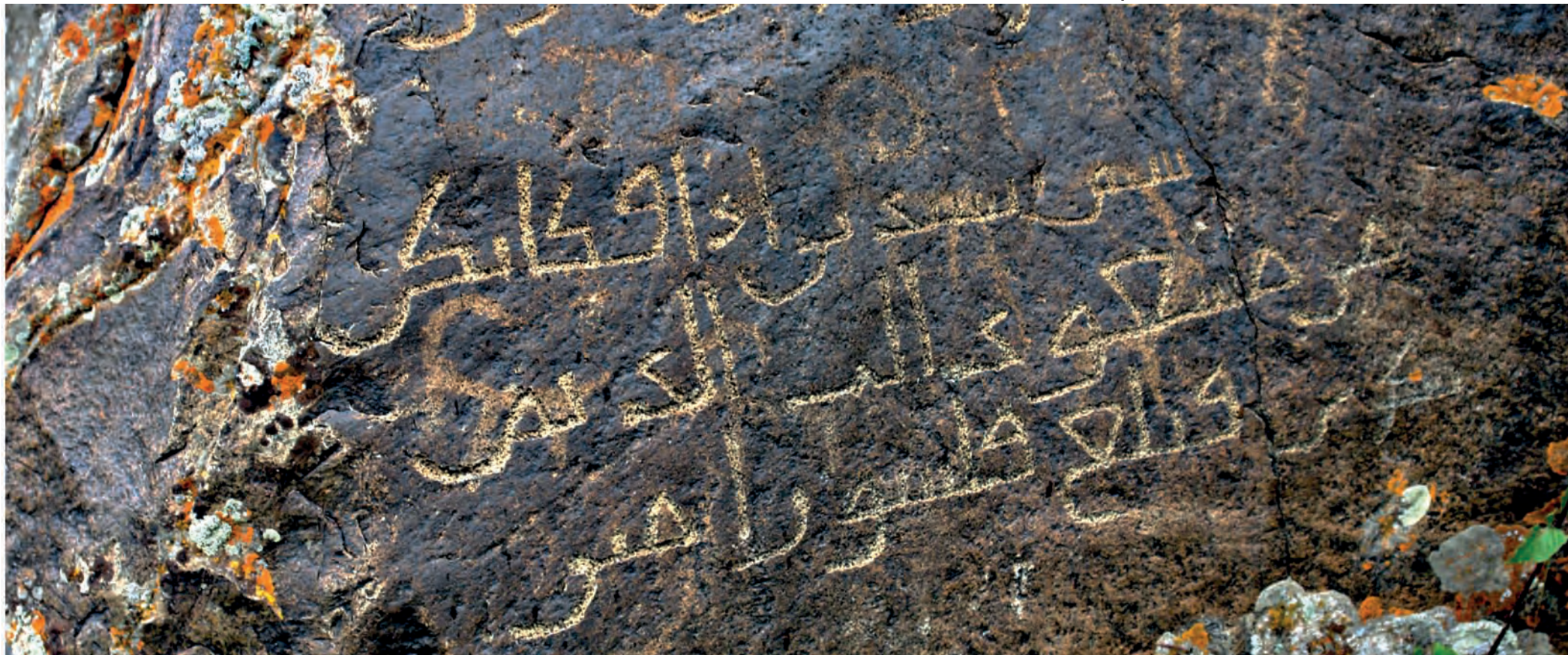
Tosor vadisindeki büyükçe bir taş üzerine dağ keçisi avı resmedilmiştir. Bazı taşlara ise Orta Çağ Türk halklarının boy tamgaları işlenmiştir. Bu tarz tamgaların değişik türlerine Kırgızistan'ın Koçkor, Alay ve Ton bölgelerinde de rastlamak mümkündür. Diğer yandan Moğolistan ve Altay'da da bu tip tamgalara rastlanılmaktadır. Bu tamgaların birbirine akraba boylara ait olduğu düşünülmektedir.

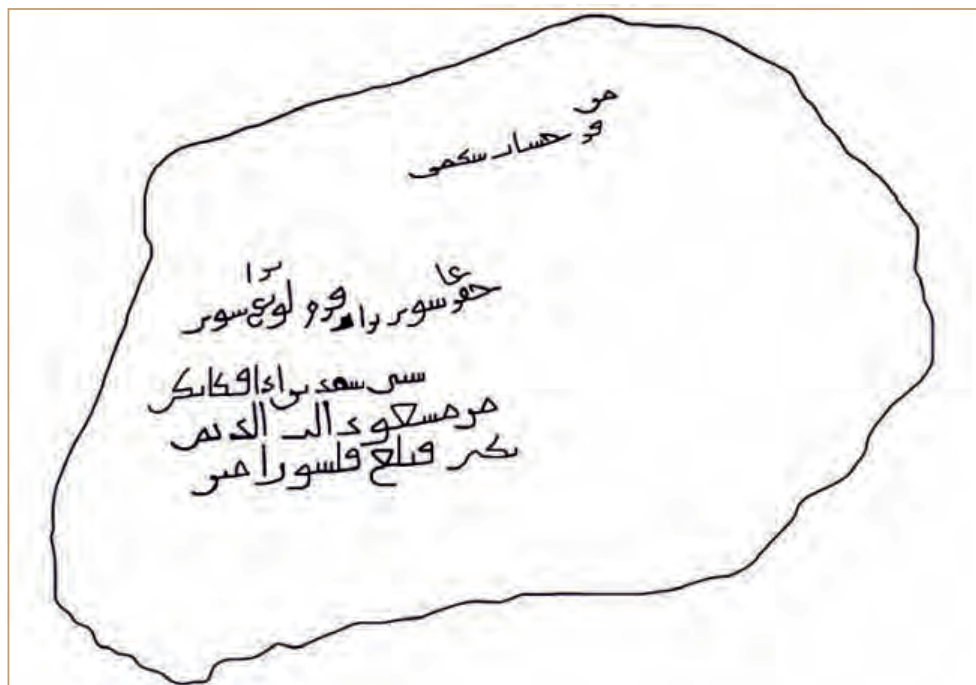
Тосор жазуулары

Археологиялык чалгындоо учурунда ар бир жергиликтүү элден алынган маалымат текшерилиши абзел. Тосор суусунун башатындагы Күлбак деген жерде эки ташта жазуу бар деген кабарды тактоо үчүн сапарга чыктык. Бизге жергиликтүү Калыс аттуу таанышыбыз жардам берип, бир көлөмдүү таштагы эки жазууну сүрөткө тарттык.

Илимий адабиятты караштырсак, ал жазуу эпиграфика тармагын иликтеген Ч.Жумагулов каттап, көчүргөн жазуу болуп чыкты. Бирок толук окулуп, чечмеленген эмес экен. Биздин көчүрмө боюнча “Манас” университетинин жаш окумуштуусу Кайрат Белек жазууну кызыктуу чечмелеп, 2010-жылы Киевде өткөн, чыгыш таануучу О.Прицактын 90 жылдыгына арналган конференцияда доклад иретинде сунуш этти. Ал тууралуу ушул китептеги Кайрат Белектин баяндамасында кеп болот.

Tosor Yazıları

Arkeolojik yüzey araştırmaları esnasında arkeolojik eserlere ilişkin edinilen her bir bilginin değerlendirilmesi gerektiği herkesçe bilinmektedir. Bu nedenle Tosor ırmağının yukarısındaki Külbak isimli bölgede bir kaya yazısı bulunduğunu öğrendiğimizde hemen yola koyulduk. Yerli halktan kişilerin yardımı ile ulaştığımız kayalar üzerindeki iki yazıyı fotoğrafladık. Bölgeye ilişkin ilmi eserleri incelediğimizde yazının Ç. Cuma-gulov tarafından tespit edildiğini ve kaleme alındığını öğrendik. Bununla birlikte yazı tam olarak okunamamış ve çevirisi yapılamamış idi. Daha sonra Manas Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi Kayrat Belek, yazıyı okumuş ve yazıyla ilgili 2010 yılında Kiev'de birde bildiri sunmuştur.

Тосордогу археологиялык изилдөөлөрдүн негизги натыйжалары

Тосордогу чыгыштан чыккан Улуу көч дооруна таандык жаңы «таш мамылуу» көрүстөндөрдүн ачылышы жана алардын мезгилинин так аныкталышы биздин археология илимибизде жаңы пикирди жаратты.

Эки жылдын ичинде 20 көрүстөн изилденип, байыркы көчмөндөрдүн өзгөчө бир маданияты ачылып, Борбордук Азия алкагында жаңы маалымат алып келген эстеликке айланды. Башта археологиялык белгилери аныкталбаган, Чыгыштан чыккан Улуу көч доорундагы көчмөндөрдүн жаңы, мурда илимге белгисиз тобу табылып, алардын сырын ачууга кезектеги кадам ташталды.

Ушундай эстеликтер Ысык-Көлдүн күнгөй-тескейинде көп кездешет. Көрүстөндөр топ-топ болуп, бирдиктүү жайгашкан. Соң-Көлдө ушул сыяктуу эстеликтер аз санда бар.

Бул эстеликтерди калтырган калктардын кийинки тагдыры кандай болгон?

Алар өз жашоосун ушул аймакта уланткан. Б.з. 3-5-кылымдарындагы эстеликтерде төрт бурчунда таш мамы орнотулган эстеликтер кездешет, бирок аз. Ысык-Көлдүн күнгөйүндөгү Кой-Суу эстелигинде 6-8-кылымдарга таандык жылкысы менен бирге коюлган жоокер эстелигинин сырткы түзүлүшү кудум ушундай төрт чарчы, бурчтарында мамысы бар болгон. Демек, алардын салты орто кылымдагы түрк тилдүү калктардын маданиятына келип жеткен. Ал гана эмес, азыркы мезгилдеги түрк тилдүү калктардын маданиятында да издери бар.

Үч-Курбу жеринде коло дооруна таандык турак-жай орду ачылды. Эми бул иликтөө ошол мезгилдин археологиясын изилдеген адистер тарабынан улантылат деген ойдобуз.

Тосор суусунун өйүз-бүйүзүндөгү археологиялык эстеликтер биздин изилдөө тажрыйбабызды кенейтти. Студенттерибиз, магистранттарыбыз кадимки талаа шартындагы изилдөөлөр менен таанышып, такшалышты. Айрымдары ушул багытта өз алдынча изилдөө иштерин башташып, алгачкы макалалары басма бетинде жарыяланды. Университетибиздин аспиранты Алпаслан Ашык Измирде өткөн илимий конференцияда Туура-Суу айылынан табылган айкел тууралуу илимий баяндама жасап кайтты.

Kavimler Göçü Dönemine ait mamı taşlı kurganların açılması ve dönemlerinin tam olarak tespit edilmesi yeni arkeolojik fikirlerin uyanmasına neden olmuştur. İki yıl içerisinde 20 kurganda kazı yapılmış, henüz tüm ayrıntıları bilinmemekle birlikte diğerlerinden farklı olduğu düşünülen yeni bir göçmen kültürünün izleri tespit edilmiş ve sonuç olarak Orta Asya tarihi için yeni bilgiler sunan arkeolojik bulgulara ulaşılmıştır. Diğer bir ifade ile “Kavimler Göçü” dönemi göçmenlerinin henüz ilim dünyası ve Orta Asya arkeolojisi için yeni olan bir grubu tespit edilmiştir. Bu göçmen grubuna ait birbirine bitişik şekilde yerleştirilmiş kurganlar Isık- Göl'de yaygın bir şekilde görülürken bu kurganlara Son-Köl'de pek rastlanılmamaktadır.

Geride bu kalıntıları bırakan halka daha sonra ne olmuştur?

Söz konusu halk muhtemelen büyük göç sonrasında da yaşamını kurganların bulunduğu bölgede devam ettirmiştir. M. S. III.-V. yüzyıllara ait bazı arkeolojik eserler arasında da azda olsa dört köşesine mamı taşı dikilmiş kurganlar mevcuttur. Isık-Göl'ün güneyindeki Koy-Suu kalıntıları arasında yer alan, M. S. VI.-VIII. yüzyıllara ait, atı ile birlikte gömülmüş bir Gök-Türk kurganının dış biçimi de tıpkı Tosor (Tokçuluk, Üç-Kurbu) kurganlarına ben- zemektedir. Bu da demek oluyor ki Tosor kurganlarının sahiplerine ait kurgan biçimi, Ortaçağlara hatta günümüze kadar ulaşmıştır.

Genel olarak bir değerlendirmede bulunmak gerekirse Tosor ırmağı boylarında bulunan kendine has özellikler taşıyan arkeolojik kalıntıları ve diğer bölgelerdeki onlarla benzer özellikler taşıyan kalıntıları araştırma deneyimimiz oldukça artmıştır. Araştırma görevlilerimiz ve öğrencilerimiz, arkeolojik çalışmalar hakkında hem bilgi hem de tecrübe edinmişlerdir. Bazıları ise yürütülen arkeolojik çalışmalara ilişkin ilmi yayınlar da bulunmuştur. Örnek olarak; Dr. Alpaslan Âşık, İzmir'de düzenlenen bir konferansa katılarak Tuura-Suu köyünde bulunan balbala ilişkin bildiri sunmuştur.

Тосор Археолоји Ҷалишмаларынын Genel Değerlendirmesi

Магистрант Күнболот Акматов «Тескей Ала-Тоо археологиялык экспедициясы» аттуу даректүү фильм даярдады.

Тосордогу эки жылдык археологиялык изилдөө учурунда коңшу Тон жергесиндеги Кан-Дөбө сапары кийинки жылдардагы изилдөөлөрүбүзгө багыт берип, 2009-2012- жылдары ушул жерде иштеп калдык. Кийинки көрсөтмөлүү баяндамалар Кан-Дөбө жана ага чектеш аймактарда топтогон маалыматтарга арналат. Б.з. 170-220-жылдарында төмөндөгү тарыхый окуялар өткөн: б.з. биринчи кылымынын акырында, б.а., 73-94-жылдары, хуннулар хань аскерлери менен айыгышкан согушту башынан кечиришет.

Токчулук, Үч-Курбудагы археологиялык изилдөө натыйжаларын ошол мезгилдеги тарыхый абалдын өңүтүнөн кароо

Жеңилген хунну аскерлери «усундардын жерине» көчөт. Хуннулардан кийинки Борбордук Азиянын таасирдүү Сянби империясы 151-155-жылдары хуннуларды Жунгариядан сүрүп чыгарат; 155-156-жылдары сянбилердин башчысы Таншихуай «усундарды талкалап, мурдагы хуннуларга караган жерлерди ээлеп алган» (Вейшу); 170-жылдары хуннуларды сянбилер Тарбагатайга сүрүп чыгарышат; Казакстандын чыгышына, Жети-Сууга келген хуннулар мамлекетин (юэбан) негиздешет. Мына ушул тарыхый окуяларга катышкан хуннулар, сянбилер, усундардын Үч-Курбу, Токчулук маркумдары менен жакындыгын аныктоо ошол учурдун этникалык тарыхынын сырын ачары талашсыз. Бир нерсе талашсыз: Үч-Курбу жана Токчулуктагы көрүстөндөрдө көмүлгөн калктын маданиятынын айрым үлгүлөрү, мисалы, баланы бешикке бөлөө, шимек даярдоо биздин мезгилге чейин келип жеткени анык. Демек, алардын кыргыз жана башка калктардын маданиятынын калыптанышына түздөн-түз тиешеси болгон.

Тарих Ана Билим Далы Yüksek Lisans öğrencisi Күнболот Акматов, “Манас Üniversitesi Teskey Ala-Too Arkeoloji Çalışmaları” adlı kısa bir film hazırlamıştır.

Tosor'da iki yıl boyunca (2008-2009) yürütülen arkeolojik kazı çalışmaları esnasında Isık-Göl'ün Ton Bölgesindeki Han-Tepe'de de yüzey araştırmalarında bulunulmuştur. Daha önce arkeolojik kazı çalışması yapılmadığı anlaşılan Han-Tepe şehir kalıntısı ve civarındaki kazı çalışmaları ise 2010 yılında başlatıldı. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Han-Tepe şehir kalıntısı ve bölgenin tarihinin aydınlatılmasına yönelik arkeolojik çalışmalara halen devam edilmektedir. Han-Tepe Arkeoloji Çalışmalarına ilerleyen bölümlerde yer verilmiştir.

Тосор Kazıları; Tokçuluk ve Үч-Курбу Kurgan Kazılarının Dönem Tarihi ile Karşılaştırılması

M. S. 170-220'li yılların genel tarihi şu şekildedir; M. S. 73-94'lü yıllarında T'an İmparatorluğu ile savaşmaya başlayan Hunlar, bu savaşlar sonucunda batıdaki Vusunların topraklarına göç etmişlerdir. Daha sonra Hunlarla birlikte Orta Asya'nın önemli güçlerinden olan Tabgaçlar (Siyanpiler), 151-155 yıllarında Hunları Cungarya'dan çıkardı; 155-156 yıllarında ise Tabgaç lideri Tan'sihuay, Vusunları yıkarak Hunların hâkimiyetindeki toprakları ele geçirdi (Veyşu). 170 yılında Siyanpiler'in Hunları Tarbagatay'dan çıkarması üzerine Kazakistan'ın doğusu ve Yedi-Su Bölgesine yerleşen Hunlar burada kendi devletlerini kurdular. İşte Үч-Курбу ve Tokçuluk kurganları, yukarda genel olarak bahsini ettiğimiz tarihi olaylarda rol oynayan Hunlar, Tabgaçlar ve Vusunların siyasi ve etnik tarihine ışık tutmaktadır. Bununla birlikte söz konusu kurganların sahiplerini diğer bölge halklarından ayıran beşik ile birlikte defnetme ve kurgana şimek yerleştirme geleneklerinde kullanılan beşik ve şimek kullanımı günümüze kadar ulaşmıştır.

Кан-Дөбөдөгү алгачкы археологиялык изилдөөлөр

Ысык-Көлдүн тескейиндеги Туура-Суу айылынын батыш тарабында орто кылымдарда курулуп, кийин урандыга айланган эстелик бар. Эстелик борбордук бөлүгүндөгү Кан-Дөбөдөн жана аны курчаган чептен турат. Аны менен байланыштуу муундан-муунга келаткан уламыштар азыр да үзүлгөн эмес. Айылдын кары-жашы менен баарлашканда, дароо эле Кан-Дөбөдө ээлик кылып, кийин досуна чыккынчылык кылган хан Турсун, досу Эр Эшимдин: «Кан Турсун сени ант урсун», – деп Кереге-Жардан туруп жаа менен атып өч алганын айтып беришет.

1892-жылы чыгышпоз В.В.Бартольддун илимий сапарынын катышуучусу, сүрөтчү Дудин Кан-Дөбөгө жакын жерден табылган айкелдерди тартып, алар тууралуу баяндап жазып кеткен.

1973-жылы суу топтоочу жай курула турган учурда Кан-Дөбөдөн 10-11-кылымдарга таандык археологиялык маданий катмарлар ачылган. Чептен сырткары жерден 2300-2400 жыл илгерки маркум көмүлүүчү жайлар – кургандар казып изилденген. 6-9-кылымдарга таандык айкелдер жана жылкысы менен бирге көмүлгөн жоокер эстелиги изилденген.

Археологдордун табылгаларынын эң кызыктуусу, баалуусу болгону 1,5 см келген жейрендин келбети түшүрүлгөн алтын скульптура – даражалуу адамдын баш кийиминин төбөсүнө бекитилүүчү кооздук.

Han-Tepe'deki İlk Arkeolojik Araştırmalar

Isık-Göl'ün güneyindeki Tuura-Suu köyünün batısında ortaçağ dönemine ait kalıntılar bulunmaktadır. Söz konusu kalıntılar merkezde bulunan Han-Tepe ve onu çevreleyen şehir surlarından oluşmaktadır. Söz konusu kalıntılara ilişkin nesilden nesille aktarılan efsaneye günümüzde de rastlamak mümkündür. Bölge sakinlerinin gerek yaşlısından gerekse gencinden daha sonra dostunu aldatan Tursun Han ve bunun üzerine onu Kerege-Car denen tepeye çıkararak ok ile vuran Er Eşime ilişkin hikâyeyi dinlemek mümkündür.

Doğu bilimcisi V. V. Barthold'a seyahatinde eşlik eden ressam ve fotoğrafçı Dudin, 1892 yılında Han-Tepe'ye gelerek burada bulunan balbalları resmetmiş, onlar hakkında çeşitli bilgiler vermiştir.

1973 yılında bölgede inşasına başlanan sulama göleti ve sulama kanallarının inşası esnasında Han-Tepe'deki X.-XI. yüzyıllara ait madenî katmanlar açılmıştır. Şehir kalesinin surları dışında kalan bölgeden 2300-2400 yıl öncesine ait kurgan kalıntılarına ulaşılmıştır. M. S. VI.-IX. yüzyıllara ait balballar ve atı ile birlikte gömülmüş kurganlar araştırılmıştır. Arkeologların bulunduğu en önemli eser ise 1,5 cm büyüklüğündeki önemli kişilerin baş giyimleri üzerine iliştiirildiği düşünülen altın ceylan figürü olmuştur.

2009-жылы бир күндүк сапарда жергиликтүү элден көп маалымат топтогон элек. Ошондо археологиялык, тарыхый изилдөөлөр үчүн Кан-Дөбө жайгашкан аймакта археологиялык маалымат топтоонун келечектүүлүгүн, археологиялык мурастарды сактоо иштеринин зарылдыгына көзүбүз жеткен. 2010-жылы Кыргыз-Түрк «Манас» университети Кан-Дөбөдө изилдөө аракетин баштады.

2009 yılında bir günlüğüne gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmaları esnasında yerli halktan bölgedeki arkeolojik eserlere ilişkin oldukça önemli bilgiler edindik. Bu sayede daha sonraki çalışmalarımız için bilgi toplamanın ne kadar gerekli olduğu ve bölgedeki arkeolojik eserlerin yeterince korunamadığı fikrine vardık. Manas Üniversitesi bölgedeki arkeolojik kazı çalışmalarına 2010 yılında başlamıştır.

Цитаделдеги изилдөөлөр

Цитадель – грек сөзүнөн алынган термин, «байыркы шаардын борбору» деген түшүнүктү берет. Кан-Дөбөдө мындан миң жыл илгерки Тоң шаарынын башкаруучусу жайгашып, өкүмдарлык кылган. Азыркы бийиктиги – 9,50 м. 1970-жылдары анын үстүнө курулуш түшүп, кийин бузуп талаага айлантуу аракетин болгон. Ал аракеттер бир аз кеч токтотулган.

Биз эң алгач ошол бульдозер түрткөн топуракты торчо менен элеп баштадык. Табылгаларга караганда, бышкан, чийки кирпичтен курулган дубал, чопо, айнек идиш, коло буюмдар жайгашкан маданий катмар бузулган. Дөбөнүн эң жогорку баскычы атайын жасалгаланган көлөмдүү бөлмө болгону аныкталды. Анын алдына бышкан кирпичтен кыналып төшөлгөн, тилекке каршы, чакан бөлүгү гана сакталып калган.

Кийинки иликтөөлөр кан сарайдын түндүк тарабындагы төмөнкү баскычында да кирпич төшөлгөн катмар болгонун аныктады, азыр чакан бөлүгү гана сакталып калган. Тамак-аш жасала турган жер болгону да аныкталды. Жогорку баскычтагы бөлмө менен бул баскычтын ортосунда өткөөл болгон. Өткөөлдүн дубалдары чийки кирпичтен курулган. Төмөнкү бөлмөдө (бөлмөлөрдө) очок ордулары, таштанды сала турган чуңкурлар, чийки кирпичтен курулган дубал калдыктары белгиленди.

Чуңкурдун бири алдындагы паксадан курулган курулушту бузуп казылган. Демек, бул жерде эки мезгилдин курулушу бар деп бүтүм чыгарууга болот. Бири – алгачкы паксадан цитадель куруу мезгилинин калдыктары, экинчиси – анын үстүндөгү кийинки курулуштар. Анда жогоруда тазаланган бышкан кирпичтен салынган полу бар бөлмө кийинки мезгилдин курулушу болуп эсептелиниши керек.

Караханийлер мезгилинде ушинтип бышкан кирпичтен салынган пол мавзолей, мечиттердин курулушунда көп учурайт. Жогорудагы маалыматтар Кан-Дөбөдө кеминде 2-3 кылым ичиндеги курулуш иштери тууралуу маалымат алууга боло тургандыгын көрсөтүп турат.

İç Kaledeki Arkeolojik Çalışmalar

İç Kale, şehir merkezi anlamına da gelmektedir. Diğer bir ifade ile bin yıl önce Ton şehrinin yöneticisinin yaşadığı yer. Günümüzdeki yüksekliği 9,50 metredir. 1970 yıllarında kalıntı tepesi üzerine bir yapı inşa edilmiş daha sonra ise bu yapı yıkılarak kalıntı tepesi tarlaya dönüştürülmeye çalışılmıştır. Daha sonra kalıntı tepesini tarlaya dönüştürme fikrinden ve faaliyetlerinden vazgeçilmiştir.

İç Kaleye ait kalıntı tepesindeki arkeolojik çalışmalarımıza kalıntı tepesinden buldozer ile sürülen toprak kalıntılarını elemekle başladık. Elde edilen buluntulardan buldozerle içerisinde kerpiç, tuğla, seramik, cam ve bronz kaplarında bulunduğu kültür katmanının bozulduğu anlaşılmıştır. Arkeolojik kazı çalışmaları neticesinde kalıntı tepesinin en üst katmanında tabanına pişmiş tuğla döşenmiş bir oda bulunduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte maalesef taban tuğlalarının tamamı günümüze kadar ulaşamamıştır.

Devam edilen arkeolojik kazılar sonucunda ise daha alt katmanda tabanı kerpiç döşeli bir mutfağa ait olduğunu anlaşılan ikinci bir kültür katmanına ulaşılmıştır. Oda duvarları kerpiç olan bu katmanda ocak kalıntıları ve çöp çukurları tespit edilmiştir.

Çöp çukurlarından bir tanesi pahsa duvarı bozularak onun üzerine açılmıştır. Bu nedenle bu alanda farklı iki döneme ait yapının birincisi pahsadan inşa edilmiş İç Kaleye ait kalıntılar diğeri ise daha sonraki dönemde kurulmuş olan kalıntılardır. Bu durumda yukarda değindiğimiz tabanı tuğla döşeli oda daha sonraki döneme ait olmalıdır.

Karahanlılar dönemine ait bu tarz taban tuğlaları daha çok türbelerde ve camilerde kullanılmıştır. Kazı çalışmaları sonucunda ulaştığımız bulgu ve eserler Han-Tepe şehir kalıntısının II-III yüzyıllık tarihine ışık tutmaktadır.

Цитадель табылгалары

Чарбалык чуңкурга колдонуудан калган идиштер ташталган. Алар чайнек сыяктуу чоргосу, кармагычтары бар кылдат жасалган идиштердин калдыгы болуп чыкты. Илгери түбү, капталы тешилип суюктук токтобой калганда, таштанды чуңкуруна ыргытылган экен. Бирок бул биз – археологдор үчүн мыкты табылга эмеспи!

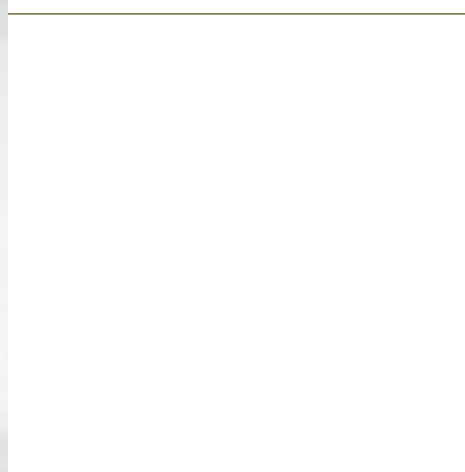
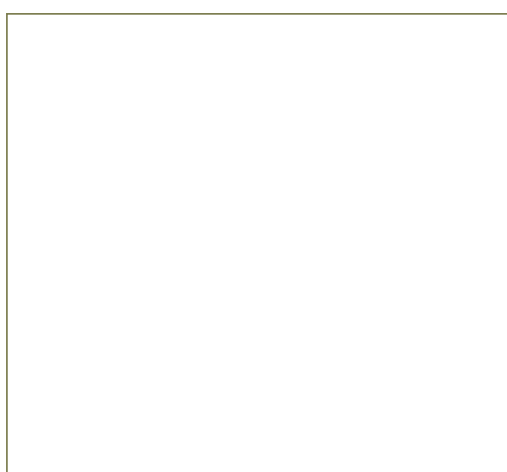
Цитадельдин айланасында коло, айнек, чопо идиштердин сыныктары кездешти. Бүтүн идиш калдыктары болбогону менен, алар – сапаттуу жасалган идиштин сыныктары, өз учурундагы кол өнөрчүлүктүн багыттары боюнча кабар берүүчү табылгалар. Колодон көркөм буюмдарды калыпка куюп даярдоо чеберчилигин короз өңдүү куштун скульптурасы аныктап турат. Орто кылымдардагы окшош скульптуралар менен салыштырып караганда, ал аялдардын узун чачын бекитүүчү шиштин баш жагындагы кооздук болуп саналат.

Цитаделде темирден жасалган буюмдардын сыныктары көп учурайт. Темирден жасалган жебе учу табылган.

İç Kale Buluntuları

Artık çukurlarından kırıldığı için buraya atılan çaydanlığı anımsatan kulplu seramik kaplar çıkarılmıştır. Söz konusu dönemlere yönelik arkeolojik kazı çalışmalarında artık çukurlarının tespit edilmesi arkeologlar için önemli bir buluntu olarak kabul edilmektedir.

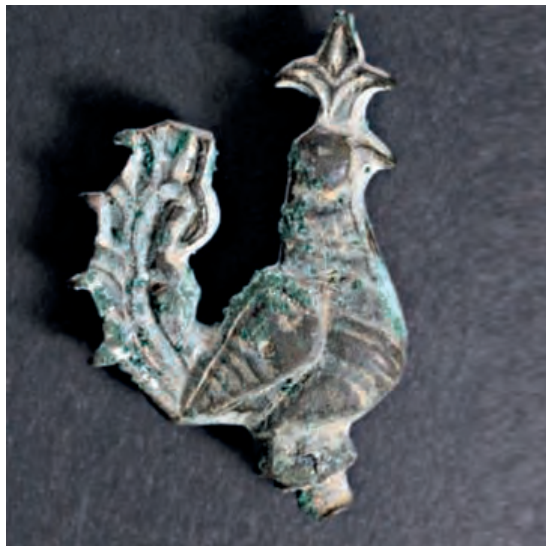
İç Kale kalıntıları etrafında yapılan kazılarda bronz, cam ve seramik eşya kalıntıları çıkarıldı. Her ne kadar bütün olmasalar da söz konusu parçaların gelişmiş tekniklerle ve kaliteli bir şekilde yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca söz konusu eşya kalıntıları o dönemin el sanatlarının gelişmişlik düzeyini ortaya koymaktadır. İç Kale kalıntı tepesinde yaptığımız kazılar esnasında bulunan ve saç tokasına ait olduğu düşünülen horozu andıran döküm bronz figür şehir sakinlerinin sanatkârlığını açıkça göstermektedir. İç Kale kalıntıları arasında demir eşya parçalarıyla birlikte farklı dönemlere ait birkaç tane demir ok ucu da bulunmuştur.

«Аралчадагы» казуулар

Ар бир археологиялык сезондо орундуу демилге көтөргөн, изденген катышуучулары көп болсо, талаа иштери ошончолук жемиштүү болот. Улам бир жери сырдуу көрүнгөн Кан-Дөбө ошондой аракетти талап кылат. Жумуштан тышкары учурда да арыктарды кыдырып, бузулган курулуш ордуларын тескеп, жергиликтүү эл менен баарлашып, жаңы кабар алып, алардын маалыматын текшерип отуруп, бир канча ийгиликке жетиштик. Ошолордун бири – «аралча» деп аталган цитаделге жакын жер.

1970-жылдары мал үчүн чыктуу тоют (силос, сенаж) сактай турган узундугу 35, туурасы 8 м, тереңдиги 3 м келген эки чуңкур казылган. Ортосунда 6 м аралча калган. Алар тоют бастырууга «ыңгайлуу» болсун деп «дөңсөө» жерди тандап алышкан. Көрсө, ошол «дөңсөө» жерде калыңдыгы 1,5-2 м келген археологиялык маданий катмар бузулуп, жогорудагы тоют сактай турган 2 чуңкур курулуптур.

2011-жылы тоют бастыруучу чуңкурлардын жара кесилиштерин иликтеп жүрүп биздин археологиялык топтун катышуучусу, болочоктогу философ Чолпонбек археологиялык маданий катмарды тапты. Казууну баштаганда эле үйдүн дубалдарынын калдыгы, жаргылчак, шимек, чопо идиштердин сыныктары, үйдүн полу, таштанды сала турган чуңкурлар табылды.

Aralça Kazıları

Arkeolojik yüzey araştırmalarında ve kazı çalışmalarında katılımcı sayısı ne kadar çok olursa çalışmalar da o kadar bereketli geçmektedir. Hemen her yerinde önemli bir eserlerle karşılaştığımız Han-Tepe şehir kalıntısı için de bu durum geçerlidir. Kazı çalışmalarından artan zamanlarda civardaki, sulama kanallarının ve yapı kalıntılarının bulunduğu arazilerde incelemelerde bulunmamız veya yerli halkla şehir kalıntısının günümüzden 50- 60 yıl önceki görünümüne ilişkin edindiğimiz bilgileri değerlendirme yoluna gitmemiz bizleri yeni bulgulara ulaştırdı. İşte bunlardan bir tanesi de Han-Tepe Şehir kalıntısının arazisi üzerinde bulunan ve yerli halkça “Aralça” olarak adlandırılan yerdir.

1970 yılında şehir kalıntılarının bulunduğu araziye 1,5-2 m kalınlığındaki bir medeniyet katmanı bozularak hayvanların kış yiyeceklerini saklamak amacı ile 35 metre uzunluğunda, 8 m genişliğinde, 3 m derinliğinde iki tane beton çukur açılmış. Çukurların bulunduğu arazinin hafif de olsa bir yükseltiyeye sahip olması dikkatimizi çekmiş ve burasının bir kalıntı tepesine ait olabileceği fikrini akıllara getirmiştir.

Мына ушул табылгаларды негизги далил тутуп, 2012-жылдагы казуулардын алгачкы учуру ушул «аралчадагы» казууларга арналды. Казуудагы алгачкы табылгалар колодон жасалган төңөлүк жана карапачылар ишканасынын мөөрү түшүрүлгөн идиштин сыныгы болду. Улам кийинки казууларда чоподон жасалган диаметри 1 м келген дасторкондун калдыгы, кооздолгон идиштердин сыныктары табылды. Карапачынын мөөрү басылган эки идиштин сыныгы бул тармактын адистештирилишинен кабар берет.

Nihayetinde 2011 yılında iki çukur arasındaki 6 m genişliğindeki boş alanda yaptığımız kontrol kazıları neticesinde burada bir medeniyet katmanı tespit edilmiştir. Sürdürülen arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda kerpiç duvar kalıntıları, değirmen taşı, şimek, seramik kap parçaları, çeşitli kemik parçaları ve atık çukuru bulunmuştur.

Tüm bu bulgular neticesinde 2012 kazı çalışmaları bu alan üzerinde yoğunlaşmıştır. Buradan çıkarılan en dikkat çekici eser ise bronz yüzük ve üzerinde ustasına ait olduğu düşünülen mühür baskısı bulunan seramik kap parçası olmuştur. Bununla birlikte yaklaşık 1 m çapında olduğunu düşündüğümüz bir seramik sofraya ait parçalara ve süslemeli kap parçalarına da ulaşılmıştır. Üzerlerinde ustalarına ait mühürler taşıyan seramik kaplar bu zanaatta bir tür markalaşmaya gidildiğini göstermektedir.

Туура-Суу айкелдери

Ар бир археологиялык экспедициянын «эң мыкты» табылгасы болот. 2009-жылдагы мыкты табылга жерден казып алган айкел болуп калды. Бир күнгө гана археологиялык чалгындоого келип, Туура-Суу айлынын түштүк-чыгыш тарабынан тапкан айкел биз үчүн Борбордук Азиядагы кайталангыс табылга экенин азыр да улам кайталап айткыбыз келет.

Гранит ташынан устаттык менен чегилген, бийиктиги 1,98 м келген айкел күнү бүгүнкүдөй сакталып калган. Баамдаганда аял жүздүү. Монгол типтүү антропологиялык расанын өкүлү экени даана эле баамдалып турат. Ийнин жапкан чачынын үстүнөн өзгөчө жасалган баш кийими бар. Эки тарабы куш канаты сымал баш кийимдин маңдай тарабы бир ичке тилке менен бириктирилген. Болжолу, аң терисинен жасалган баш кийим тартылган болуу керек. Бир караганда ийнин жапкан чач көрүнгөнү менен, баш кийимдин алдында жээги толкун сымал кесилген жоолук тартылгандай сезилет. Мойнунда ички кийимдин жээги билинип турат. Сырткы кийими – жазы жакалуу кийим. Кулагынын чылоосу алдында жазы сөйкө сымал кооздук кыстарылган. Оң колуна саптуу идиш карматылган. Сол колу алаканын жазган боюнча төшү менен курсагынын ортосуна жайгаштырылган. Кийиминин жеңи ичке тилке менен жээктелген. Белинде кемер куру бар. Курдун оң тарабында узатасынан кеткен баштык тартылган. Сол тарабына атайын кайыштар аркылуу кылыч кыстарылган. Оң тарабында да үч бурчтуу баштыкча илинип турат. Буту малдаш урунуп отурган сымал тартылган. Бутунда кең кончтуу маасысы бар.

Аял киши деп биздин көпчүлүк айтканы менен, бул аял киши эмес, кагандын уулу болушу мүмкүн деген да көз караш бар. Алар: «Аял киши кылыч менен тартылбашы керек эле», – деп өз пикирин коргоого аракет кылышат.

Тарых барактарына кайрылсак, биз Борбордук Азия чөлкөмүндө илгертеден бери аскер колун баштаган каарман аялдар болгону белгилүү.

Tuura-Suu Taş Heykelleri (Balbalları)

Genellikle her bir arkeolojik kazı çalışması sonrasında diğerlerinden farklı olan bir tane eser en önemli ve anlamlı eser olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda 2009 yılı arkeolojik çalışmalarımızın en önemli buluntusu kazarak gün ışığına çıkarılan Gök-Türk dönemi taş heykeli olmuştur. Tuura-Suu köyüne bir günlüğüne düzenlediğimiz arkeolojik yüzey araştırması esnasında bulduğumuz taş heykelin henüz Orta Asya'da bir benzerinin bulunmadığını bir kez daha burada belirtmek isteriz.

Kum taşından yapılmış olan 1,98 cm boyundaki heykel görkemini bu gün dahi muhafaza etmektedir. Yüz ve vücut hatlarından bir bayana ait olduğu anlaşılan heykel başında saçlarını da kapatan bir başlık taşımaktadır. Bir birinden bağımsız, iki kanat halinde başı kapatan başlık önde üçüncü bir parça ile birleştirilmiştir. Muhtemelen yabani bir hayvan derisinden yapılmış olan başlık altında kalan saçlar omuzlar üzerinden bele kadar uzanır şekilde gösterilmiştir. Boyun kısmından iç çamaşırında olduğu anlaşılan heykelin dış giysisi yakalıdır. Kulaklarında küpeyi anımsatan takıların bulunduğu heykelin sağ elinde göğüs hizasında tuttuğu bir kupa bardak bulunurken sol eli bu kupa bardağın hemen altında parmakları açık şekilde resmedilmiştir. Heykelin belindeki kemerin solundan kemere tutturulmuş bir kılıç sağından ise kemer süsü sarkmaktadır. Ayağında çizmeler ile bağdaş kurmuş şekilde resmedilmiş olan heykelin bir bayana ait olduğu düşünülse de bazıları bu heykelin kağanın oğluna ait olabileceği fikrindedir. Bu şekilde düşünülmesinin en büyük nedeni ise bir bayanın kılıcı ile tasvir edilmeyeceği düşüncesidir. Oysa ki tarihte orduları idare eden kahraman kadınların da var olduğu bilinmektedir.

Эркин-Тоо, Кызыл-Тоо, Кош-Дөбө

Кан-Дөбө жайгашкан өрөөнчөдө үч табыгый тоо чокулары бар: Эркин-Тоо, Кызыл-Тоо, Кош-Дөбө. Албетте, үчөөнүн тең байыркы жана орто кылымдарда жашап өткөн элдин күнүмдүк жашоо-тиричилигинде орду болгон. Ошону менен бирге руханий маданияты менен ширелишип, алардын ырым аткаруучу жерлерден болгонун археологиялык эстеликтер аныктап турат. Ушул сыяктуу жерлерден алынган маалыматтарга караганда, тоо чокулары байыркы тоо, суу, дарак, булак өңдүү жаратылыш объекттерине артыкча мамиле кылуу ишеними, б.а., тоо культу менен тыгыз байланышуу. Бардык тоо чокуларынын этектеринде аткарылган ырым-жырымды толук сүрөттөп берүү чындыгында оор. Археологиялык казуулар аркылуу кеңири талдоо мүмкүнчүлүгү алдыда. Азырынча кол жеткен маалыматтар аркылуу төмөндөгүдөй маалыматтар алынды. Эркин-Тоо. Түндүк-түштүк багытын карай созулган бийиктиги 60 м тоо чокусу. Үстүнө чыкканда Кан-Дөбө жайгашкан өрөөн, дөбөнү курчаган чеп алаканга салгандай көрүнөт. Көп сандуу шаар элине же жоон топ аскер кошуунуна жыйын өткөргөнгө ылайык жер сыяктуу кабылданат. Үстүндө таштан курулган туурасы 1,5 м келген жолчолор бар. Балким, өкүмдар жыйын өткөрүп, элдин шаан-шөкөтүнө жогортон көз салган жер болгондур деген ойго келесиң. Себеби Эркин-Тоонун батыш жана чыгыш жактары түзөң аянттардан турат. Батыш тараптагы тоого чукул этегинде караханий мезгилинде маркумдардын сөөгүн жайгаштырган мүрзө жайгашкан.

Erkin-Too, Kızıl-Too, Koş-Tepe

Han-Tepe şehir kalıntısı etrafında Erkin-Too, Kızıl-Too ve Koş-Tepe adında üç dağ bulunmaktadır. Elbette bu dağlar günümüzde olduğu gibi Ortaçağda da bölge halkının günlük yaşamına etki etmiştir. Bununla birlikte Han-Tepe civarında bulunan dağların bölge halkının maneviyatına da etki ettiği anlaşılmaktadır. Zira arkeolojik bulgular buralarda bir takım dini ritüellerin yapıldığını gözler önüne sermektedir. Dini ritüellerin yapıldığı bu tarz bölgelerin ise Dağ Kültü ile ilişkili olduğu bilinmektedir. Esasında dağ eteklerinde gerçekleştirilen bu tarz törenleri tam anlamı ile izah etmek ve kavramak oldukça güçtür. Bununla birlikte arkeolojik çalışmalar sonucunda elde edilen bulgular ışığında söz konusu törenlere ilişkin aşağıdaki değerlendirmelerde bulunmak mümkündür.

Erkin-Too:Şehir kalıntılarının hemen yanı başındaki kuzey-güney doğrultusunda uzanan Erkin-Too'nun zirvesinden Han-Tepe şehir kalıntısını ve şehri çevreleyen sur kalıntılarını gözlemlemek mümkündür. Şehir halkı ile veya askerler ile toplantı yapmak için oldukça uygun bir konumda bulunan Erkin-Too'nun üzerinde 1,5 m genişliğinde bir ucundan diğerine doğru uzanan bir taş sırası bulunmaktadır. Şehre Erkin-Too'dan bakıldığında burasının şehir yöneticisinin halkı yukarıdan gözlemlediği bir yer olabileceği akıllara gelmektedir. Zira Erkin-Too'nun batısı ve doğusu düz araziden oluşmaktadır. Daha batıdaki dağın eteklerinde ise Karahanlılar dönemine ait mezarlar bulunmaktadır.

Негедир Эркин-Тоо шаарчасы чеп менен кошо курчалган. Бул табыгый чокуну дубал менен курчоо зарылдыгы бар беле? Ушул белгисине карганда Эркин-Тоо алардын турмушунда маанилүү бир орунду ээлеген деген ой туулат.

Орто кылым эмес, байыркы мезгилдерде Эркин-Тоонун түштүк тарабында ырым-жырымдар аткарылган. Ага аска таш бетиндеги сүрөттөр далил. Ал жерден адам келбетинде тартылган сүрөттөр табылган. Ага жакын жерде эчки-текелердин сүрөттөрү бар. Адам келбеттүү денеси, колу-буту бар, бирок башы нурданган күн түспөлдүү сүрөт айрыкча көңүлдү бөлөт. Борбордук Азия алкагы боюнча алганда «күн баштуу» адам сүрөттөрү Алтайдагы Каракол археологиялык маданиятында, Казакстандагы Тамгалы петроглифтеринде, Ысык-Көлдүн күнгөйүндөгү петроглифтерде кездешкен. Эң байыркылары мындан 4 миң жыл илгерки энеолит (жез-таш доору) дооруна, кийинкилери коло дооруна таандык деп аныкталган. Эми Кан-Дөбөгү Эркин-Тоодо тоодо табылып отурат. Ал күндү ыйык тутуу ишеними менен байланышы бар. Күн да алардын пикиринде адам мүчөлүү деп кабылданса керек. Экинчи адам келбетиндеги сүрөттө адам башы бир жандыктын башына окшош түспөлдөштүрүлгөн. Балким, анда бир жандыктын бет кабын кийген башы тартылгандыр.

Эркин-Тоонун жанында аткарылган байыркы жөрөлгөлөр ушул сүрөттөр менен тыгыз байланыштуу. Кеп болгон тоо менен Кош-Дөбөнүн ортосунда Кызыл-Тоо жайгашкан.

Ne sebeptendir bilinmez ama Erkin-Too, İç Kale ile birlikte surlar ile çevrelenmiştir. Bu tâbi tepenin surlar ile neden çevrelenmesi gerekiyordu? Bu sorunun cevabını bilemiyoruz ancak Erkin-Too'nun Han-Tepe halkı için ayrı bir öneme sahip olduğu ortadadır.

Ortaçağlarda olmasa da eski dönemlerde Erkin-Too'nun güneyinde çeşitli ritüeller yapılmıştır. Bunun en önemli kanıtı ise bu bölgede bulunan kaya resimleridir. İnsan ve keçi resimlerinin işlendiği kaya resimleri içerisinde başı güneşi anımsatan bir şekilde tasvir edilmiş olan insan resmi oldukça dikkat çekicidir. Bu tarz insan motiflerine Altay'daki Karakolda, Kazakistan'daki Tamgalı petrogliflerinde, Kırgızistan'ın Saymalı-Taş ve Isık-Göl'ün kuzeyindeki petrogliflerde rastlamak mümkündür. En eski örnekleri 4 bin yıl öncesine ait olan kaya resimlerinin en eskileri Bakır ve Taş Devrine, daha erken dönemlere ait olanlar ise Bronz Çağına aittir. Han-Tepe'deki Erkin-Too petroglifleri de bu dönemlere aittir. Kafası güneş biçiminde tasvir edilen insan resimleri güneşi kutsal görmenin ve onu insan (canlı) olarak kabul etmenin bir sonucu olsa gerek. Diğer bir insan tasvirinde ise kişinin başı bir hayvana benzetilmiştir. Belki de bu resimle başına hayvan maskesi takmış bir insan resmedilmek istenmiştir. Erkin-Too'nun civarındaki tüm bu kaya resimleri bölgede yapılan dini törenlerle ilişkilidir. Kaya resimlerinin bulunduğu Erkin-Too ile Koş-Döbö arasında kalan dağ ise Kızıl-Too olarak adlandırılmaktadır.

Кызыл-Тоо

Кызыл-Тоо – кызгылтым өңдүү өзүнчө турган тоо. Күн жүрүш тарабындагы тоо этегинде таш менен курулган кургандар табылды. Биринин сыртындагы кыртышын тазалап, сырткы түзүлүшүн тартып, төмөн карай казууну улантууда жылкы сөөктөрү жана адам сөөктөрү кездешти. Адамдыкы бир жерге топтолуп коюлган экен. Болжолу, 6-9- кылымдарга таандык көрүстөн болгон. Аларды каттап, ылдый карай казууну улантканда 13-14- кылымдарга мүнөздүү белгиси бар бир мүрзө ачылды. Көрсө, мурдагы жылкы менен көмүлгөн жайдын ордуна кийин 13-14- кылымдарда кайра маркум сөөгү көмүлгөн экен.

Кийинкиси маркум аял киши көмүлгөн жай экен. Башынын жанынан кайыңдын кабыгынан жасалган баш кийим табылды.

Ушундай баш кийимдер мурда Кыргызстанда, Алтайда, Монголияда табылган. Монгол жана түрк тилдүү көчмөн калктардын аялдары кийген баш кийимдин бир түрү болуп саналат. Кыргыз-казак элдериндеги шөкүлөнүн бир түрү болуп эсептелет. Кайың кабыгы менен жасалгандан кийин сырты кездеме менен тышталган. Андан соң майда шурулар мене кооздолгон. Айткандай эле, баш кийимдин жанынан көп майда шурулар терилип алынды.

Kızıl-Too

Kızıl olması nedeni ile bu adı alan dağın güney eteklerinde taş kurganlar bulunmaktadır. Bu kurganlardan bir tanesinde yapılan kazılar sonucunda dağınık şekilde insan ve at kemiklerine ulaşılmıştır. Muhtemelen VI.-VII. yüzyıllara ait olan kurganda devam edilen arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda XIII.-XIV. yüzyıllara ait ikinci bir iskelet kalıntısına ulaşılmıştır. Tüm bunlar bizlere VI.-VII. yüzyıla ait kurganın XIII.-XIV. yüzyıllarda bozulduğu ve aynı yerde ikinci bir kurganın oluşturulduğunu göstermektedir.

Bir bayana ait olduğu anlaşılan ikinci mezarın (XIII.-XIV. yy.) iskeletinin baş ucuna kayın ağacından yapıldığı anlaşılan bir baş giysisi yerleştirilmiştir. Daha çok Moğol- lar ve Türklerce kullanıldığı düşünülen bu tarz baş giysilerine Altay ve Moğolistan'da da rastlanılmıştır. Günümüzde Kazaklar ve Kırgızlarca halen kullanılan Şökölün adı verilen baş giysisine benzeyen bu giysinin çeşitli süslemeler ile bezendiği ve boncuk- larla süslendiği anlaşılmaktadır. Baş giysisinin etrafından çok sayıda küçük boncuk taneleri çıkarılmıştır.

Кызыл-Тоонун чокусунун чыгыш тарабындагы чакан аянтчада төрт чарчы таштан курулган курулуш катталып, казылды. Таштан курулган төрт чарчы курулуштун алдынан, 1,10 м тереңдикте бир канча маркумдардын сөөгү көмүлгөн жай табылды. Арасында жаш баланын сөөктөрү да бар. Айрым белгилерине караганда, адамдын айрым мүчөлөрүн ажыратып туруп көмүшкөн. Эстеликтин мезгили радиоуглероддук C_{14} анализи аркылуу келечекте такталат.

Kızıl-Too'nun doğusunda bulunan dörtken biçimli bir yapı kalıntısını andıran mevki-den ise 1,10 cm derinlikten dağınık şekilde çok sayıda insan kemiği çıkarılmıştır. Bazı insanların uzuvları parçalandıktan sonra çukura gömüldükleri anlaşılmaktadır. Dönemini henüz tam olarak anlayamadığımız bu mezarın net tarihi radyokarbon C_{14} analizlerinden sonra daha iyi anlaşılacaktır.

Кош-Дөбө

Кош-Дөбө – төөнүн эки өркөчү сыктуу чакан тоо. Кан-Дөбө жайгашкан өрөөндүн эң батыш тарабынан орун алган. Үстүнө чыкканда Тастар-Атага чейинки жер алаканга салгандай көрүнөт. Кош-Дөбөнүн жантайыңкы батыш этегинде бири-бири менен байланыштуу таштан курулган коргондор бар. Курулганына көп мезгил болгонун калың кыртыштуу чым аныктап турат. Бирин казууда көлөмдүү жалпак таштарды тикесинен орнотуп курган төрт чарчы коргондор болгону такталды. Биринчи казууда табылгалар кездешкен жок. Бир таш курал табылды, ал жерде табылганы менен, коргончого тиешеси жок болушу мүмкүн. Жакын арада казылган шурфта бир чопо идиш сыныгы табылды. Ал коло дооруна мүнөздүү. Көлөмдүү төрт чарчы коргончолор да коло дооруна таандык деп болжолдонууда.

Коргончолордон обочо жерде 6-9- кылымга таандык маркум болгон адамга арнап катарлаш тургузулган төрт чарчы коргончолор табылды. Кээсинин батыш тарабында тикесинен орнотулган мамычалары бар. Бул – жоокер келбеттүү кадимки айкел орнотулуучу коргончолор. Тилекке каршы, айкелдери бүтүн бойдон сакталып калбаптыр. Бул эстеликтер Кош-Дөбөнүн маркумдарга арнап каада аткарылып, эстелик орнотулуучу, ардакталган жер болгонун толук далилдейт.

Кош-Дөбө

İki hörgüçlü Asya Devesinin hörgüçlerini andıran Koş-Döbө, Han-Tepe şehir kalıntısının en batısında yer almaktadır. Zirvesinden Tastar-Ata'ya kadar olan tüm arazi net bir şekilde görülen Koş-Döbө'nün batısında bir birine bitişik şekilde yerleştirilmiş kurganlar bulunmaktadır. Kurganlar üzerindeki toprak yığınmından kurganların oldukça eski dönemlere ait olduğu anlaşılmaktadır. Kurganlardan bir tanesinde yaptığımız kazılar sonucunda dikine yerleştirilen iri parlak taşlar yardımı ile kurgana dörtken biçimi verildiği anlaşılmıştır. Yapılan arkeolojik kazı çalışmalarında bir adet taş âlet dışında her hangi bir buluntuya ulaşılmamıştır. Daha sonra ise söz konusu taş âletin kurgana ait olmadığı anlaşılmıştır. Kurganın hemen yanı başında yürüttüğümüz kontrol kazısında ise bronz çağına ait olduğu anlaşılan seramik bir kap parçası çıkarılmıştır. Buradan hareketle iri taşlar ile yapılmış olan bu kurganların bronz çağına ait olduğu düşünülmektedir. Söz konusu kurganların biraz uzağından VI- IX. yüzyıllara ait yine taştan ve dörtken biçimli olan anıt mezar kalıntıları tespit edilmiştir. Bu anıt mezarların bazılarının batısında ise adına anıt mezar yapılan askeri temsil ettikleri düşünülen mamı taşları bulunmaktadır. Her ne kadar heykeller yıpranmış olsa da tüm bunlardan bu alanın geçmiş dönemlerde anıtsal törenler için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Бир коргончону казууда жылкы толук болчусу менен, башкача айтканда, толук жабдыгы менен кошо көмүлгөн экен. Жанынан жаа жебелерин сала турган коломсок, жоокердин кемер курунун бир бөлүгү табылды. Табылгалар мүнөзү боюнча кенотаф деп аталуучу эстеликтердин түрүнө жакындашып кетет. Болжолу, коломсок, кемер кур жоодон кайтпай калган жоокердин өздүк буюмдары болсо керек.

Мына, жогоруда мүнөздөлгөн Эркин-Тоо, Кызыл-Тоо, Кош-Дөбө байыртадан бери келе жаткан чокулуу тоолорго болгон ишенимдер менен тыгыз байланышын көрсөтүп турат. Булар жергиликтүү маанидеги ардакталган жерлер. Алардын эң бийик чокуларынан тартып этегине чейин ар кыл доорлордо, көп түркүн каада-салттар аткарылганын археологиялык маалыматтар тастыктап турат. Ал эми аймактык маанидеги тоо чокусу болгон Тастар-Ата жөнүндө төмөндө кеп учугун улайбыз. Тастар-Ата чокусу Кан-Дөбө жайгашкан өрөөнчөнүн чыгышында жайгашкан, Кош-Дөбөгө маңдайлаш. Экөөнүн ортосундагы аралык 5 км.

Анит мезарлардан бир танысында yaptığımız kontrol kazısında tüm takımları ile birlikte bir at iskeleti çıkarılmıştır. Bununla birlikte atın sahibine ait olduğu düşünülen bir sadak ve kemer parçası da çıkarılmıştır. Kurgan yapısına ve çıkarılan eserlere bakılacak olunursa bu kurgan insan kemiği bulunmayan ancak ona ait eşyaların yer aldığı kurganlar olan “Kenataf” türünde bir kurgandır.

Ulaştığımız tüm bu arkeolojik bulgular ve eserler Erkin-Too, Kızıl-Too ve Koş-Döbö'nün eski çağlarda dağ kültürüyle ilişkilendirildiğini açıkça göstermektedir. Hatta hiçbir arkeolojik kazı çalışması yapmaksızın yalnızca gözlemlerle tespit edebileceğimiz, dağların en zirvesinden başlayarak eteklerine kadar uzanan kurganlar, anıt mezarlar, petroglifler gibi eserler dahi buraların bir zamanlar kutsal olarak kabul edildiğini açıkça göstermektedir. Han-Tepe şehrinin genel bir tarif ile Dağ Kültürü açısından önemli olan Tastar-Ata ve Koş- Döbö arasında kurulmuş olmasının nedenlerinden bir tanesi de bu olsa gerek. Bir sonraki konumuzu bölgesel anlamda Dağ Kültürünün önemli örneklerinden bir tanesi olan ve Han-Tepe şehir kalıntısının doğusunda yer alan Tastar-Ata dağı oluşturmaktadır.

Kas-Döbö

Тастар-Ата

Кан-Дөбөдөгү археологиялык иликтөөлөр учурунда Тастар-Атага чыгуу зарылчылыгы бар эле. Айылда табылган каган келбеттүү айкелдер жасалган доордо Тастар-Ата сыяктуу ыйык тоого табынуу күчүндө болгон. Ыйык чоку жана каган ордосунун байланышын аныктоочу далил издештирилишин талдап көрүүнү туура көрдүк.

Жергиликтүү элди сурамжылоодо «чокуда таш казан, таш мамылар» бар деген кептерди уктук. Бийиктиги – 3800 м. Үстүнө чыкканда түндүк тарабындагы чокусун муз баскан тоолорго теңеле түшкөндөй сезим пайда болот экен. Тастар-Атанын түштүк тарабынан Ысык-Көлдүн чыгыш жана батыш тарабы жакшы көрүнөт. Тоонун дал чокусунун айланасындагы аска таштардын арасынан соройгон таш мамылардын бир канчасы турат. Ким, качан тикесинен тургузганын далилдүү айтуу кыйын. Кээ бир аска таштардын бети карайып турганы менен байыркы сүрөт-белгилердин изи байкалбайт. Аска таштардын арасынан бир мезгилдерде көпчүлүк келип ырым аткарган белгилер да байкалбайт. Кыска мезгил ичинде Тастар-Атанын чокусуна чыгып кайтууда бул ыйык жердин купуя сырын археологиялык изилдөө ыкмасы аркылуу талдоого мүмкүн болбоду. Балким, Алайдагы, Жумгалдагы Тастар-Ата аттуу ыйык деп бааланган тоолорго чыгып изилдөөдө пикир жаралар.

Tastar-Ata Dağı

Han-Tepe şehir kalıntısı kazıları esnasında Tastar-Ata'ya çıkılması gerekiyordu. Çünkü Tuura-Suu köyünde tespitini yaptığımız Hakan Heykelinin yapıldığı dönemlerde Tastar-Ata ihtimalle kutsal bir dağ olarak kabul görüyordu. Zira o dönemlerde Tastar-Ata gibi bazı dağların kutsal olarak kabul edildiği bilinmektedir. İşte bu gibi nedenlerle kutsal olarak kabul edilen yerler ile Kağanlık Merkezleri (Orda) arasındaki ilişkilerin ortaya konulabilmesi için bu tarz yerlerin araştırılması gereklidir.

Yerli halkla Tastar-Ata dağına ilişkin yaptığımız söyleşilerde dağın en zirvesinde taş kazanların ve mamı taşlarının bulunduğunu öğrendik. 3800 metre yüksekliğindeki Tastar-Ata dağının zirvesi insana zirveleri her zaman kar ve buzla kaplı olan Tanrı Dağlarıyla aynı yükseltiye ulaşmışçasına bir his vermektedir.

Bununla birlikte Tastar-Ata'nın zirvesinden Isık- Göl'ün batı ve doğu kıyılarını net bir şekilde görmek de mümkündür.

Жар таштардын арасынан археологиялык далил издөөгө мүмкүн эмес. Бардык тарап таза, табигый көркү менен. Бул бийик жерге чанда гана эл улуктары, дин өкүлдөрү келип, ырымын аткарып, орнотуп кайткандай. Ким келсе да ал ыйык деп саналган көл, мөңгүлүү тоолор жана жогорудагы Теңир менен баарлашып рухун тазартып, келечекке көз чаптырып, асыл ой-санаа, ниет топтоп кетчү керемет жер экен!

Tastar-Ata'nın eteklerinde ise bir kaç tane mamı taşı dikili şekilde duruyor. Fakat bunları kimin ne zaman ve ne maksatla diktiğini söylemek oldukça zor. Her ne kadar Tastar-Ata'nın eteklerindeki taşlar kaya resmi için oldukça uygun olsalar da üzerlerinde kaya resmi bulunmamaktadır. Bununla birlikte dini ritüellerin gerçekleştirildiğini gösteren izlerde bulunmamaktadır.

Yakın zamana kadar Tastar- Ata'nın zirvesine çıkarak burada arkeolojik araştırma yapma imkânımız olmadı. Belki Alay ve Cumgal'daki Tastar-Ata olarak adlandırılan ve kutsal kabul edilen dağlarda araştırma imkânı buluruz.

Bununla birlikte uçurumların bulunduğu bölgede arkeolojik kazı yapmakta oldukça zor bir iştir. Anlaşıldığı üzere buraya bazen yöneticiler ve din adamları buraya gelerek bazı dini ritüelleri gerçekleştirmiştir.

Kutsal sayılan Isık-Göl ve buzullu Tanrı Dağları arasında yer alan Tastar-Ata buraya her kim gelirse gelsin kendisini Gök-Tanrıya yakın hissettiği, günahlarından arındığı, iyi niyet ve düşüncelerle buradan ayrıldığı bir yerdir.

Таштагы жазуулар жана сүрөттөр

Кан-Дөбө жайгашкан өрөөнчөдө мындан 900 жыл илгерки араб тамгасы менен жазылган жазуулар табылган. Алар – караханийлер династиясы мезгилиндеги мүрзө үстүнө коюлган таштар.

Айылдын түндүк тарабынан кийинки 20-кылымдын баш ченинде жазылган жазуулардын үлгүлөрүн да кездештирдик.

Петроглифтер аз кездешет. Байыркылары эрте темир дооруна таандык, башкача айтканда, мындан 2000-3000 миң жыл илгеркилер. Көпчүлүгү тоо текенин элесин чагылдырган сүрөттөр. Кийинки сүрөттөрдүн басымдуу бөлүгү деле ал жаныбардын элеси менен байланыштуу. Бирин-экин сүрөт Кулгуна деп аталган мазар тарапта бар.

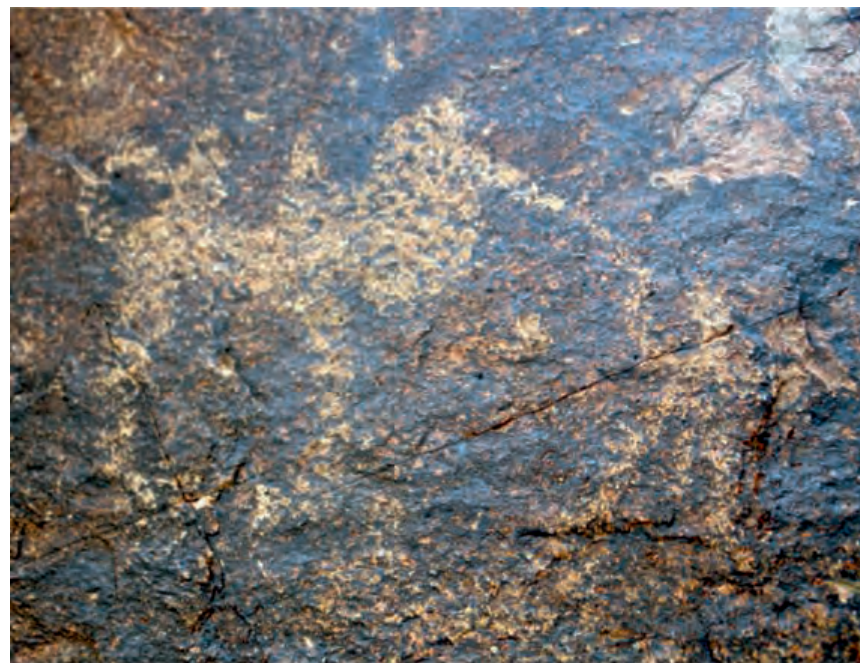
Орто кылымга таандык бир сүрөт кызыгууну туудурат. Аны чанда кездешүүчү сүрөттөрдүн катарына кошобуз. Бул сүрөттү бизге жергиликтүү Ниязматов Темиркул 2011-жылы көргөзгөн эле. Горизонталдык абалдагы таш бетинде узуну 80, туурасы 60 см төрт чарчы сүрөт тартылган. Салыштыра келгенде, мечиттин михрабын элестетет. Таштын үстүнө отуруп, кыбыланы карап, намаз окууга ылайык.

Kaya Yazıları ve Resimleri

Günümüze kadar Han-Tepe civarından 900 yıl öncesine ait Arap harfli bazı mezar taşları bulunmuştur. Bizler ise Han-Tepe şehir kalıntısının bulunduğu Tuura-Suu köyü civarında yürüttüğümüz yüzey araştırmalarında köyün kuzeyinde XX. yüzyıla ait bazı kitabelerin izlerine ulaştık. Köy civarında kaya resimleri fazla bulunmamakla birlikte mevcut olanlar günümüzden II- III bin yıl öncesine aittir. Dağ eteklerinde bulunan bu kaya resimlerinin çoğu teke resimlerinden oluşmaktadır.

Köy civarında tespit ettiğimiz kaya resimlerinin en ilgi çekeni 2011 yılında köy sakinlerinden Temizkul Niyazmatov'un gösterdiği kaya resmiydi. Muhtemelen kibleyi işaret etmek için dik bir kaya üzerine işlenmiş olan 80 cm uzunluğunda, 60 cm genişliğindeki dikdörtgen kaya resmi şekil itibari ile seccadeyi anımsatmaktadır. Oldukça eski olduğu anlaşılan kayadan seccade ihtimalle namazı kıldırان imam tarafından kullanılıyordu. Diğer kaya resimlerinden oldukça farklı bir amaç ve şekilde oluşturulan söz konusu kaya resmi bu yönü ile oldukça önemli bir buluntudur.

Тестиер балдардын салымы

Биз жаңы эле келген күндөрү Кан-Дөбөгө жакын жашаган балдар бизден көп кызык маалымат күтүп, археология илими тууралуу көп суроолорду беришкен эле. Аларга байыркы эстеликтердин түрлөрү жөнүндө кыскача баяндап бердик. Археологиялык табылгалардын маанисин түшүндүргөнгө аракеттендик. Биздин баяндоолордон кийин алар бул жердеги өздөрү көргөн-билгендери жөнүндө айтып, айрымдарын көргөзүүгө ашыгышты. Мына ушул тестиер балдар менен пикир алмашуу өз жемишин берди. Болгондо да жаңы пикир жаратууга, жаңы эстелик ачууга түрткү болду.

Алгач Эркин-Тоонун этегиндеги тоо боорунда ачылып калган маркум сөөктөрүн көргөзүштү. Археологиялык изилдөө тажрыйбаларыбыз боюнча, мындай эстеликтерди чанда кездештирүүгө болот. Бирге кыдырып жүрүп, Эркин-Тоонун түштүк тарабындагы аска таштардагы сүрөттөрдү таап алдык.

Балдар арыктын ичинде дайыма чопо идиштердин сыныктарын көрөрүн айтышып, бир канча идиш калдыктарын таап алдык. Анда казан сымал идиштин туткалары, ар кандай көлөмдөгү идиштин ооз тарабы, идиш түптөрүн топтодук. Бул маалыматтар аркылуу археологиялык маданий катмарлардын ордун болжоого мүмкүн болду.

Bölge Gençlerinin Arkeolojik Çalışmalarımıza Katkıları

Daha bölgeye (Tuura-Suu) ilk geldiğimiz günlerde yerli halk, arkeolojiye ilişkin bizlere çok sayıda sorular sorarak hem yaptığımız işe hem de kazı çalışmalarına ne kadar ilgi ve meraklı olduklarını gösterdiler. Onlara arkeolojik eserlerin çeşitlerine, önemlerine ve ne şekilde muhafaza edilmeleri gerektiğine ilişkin açıklamalarda bulunduk. Bizden bunları dinledikten sonra gençler bizlere civarda gördükleri arkeolojik eserlere ilişkin yaşlılar ise Han-Tepe şehir kalıntısının tarihine ilişkin bilgiler vermeye başladılar. Sonuç olarak yerli halk ile yaptığımız söyleşiler faydalı olmuş ve yeni arkeolojik eserlerin gün ışığına çıkmasını sağlamıştır.

Gençlerden bazıları Erkin-Too eteğindeki toprak yüzeyine çıkmış olan insan iskeletini bizlere gösterdi. Arkeoloji tecrübemiz bizlere daha önceden bu tarz buluntuların ancak arazide yapılacak olan kapsamlı arkeolojik çalışmalar ve kazılar sonucunda mümkün olabileceğini göstermişti. Bölgede gençlerle birlikte yürüttüğümüz yüzey araştırmaları sonucunda ise Erkin-Too'nun güneyindeki kaya resimlerini tespit ettik. Gençler bizlere su kanallarının içerisinde tarla sularken sık sık gördükleri seramik parçalarından ve kaplardan söz ediyordu. Söz konusu su kanallarında yürüttüğümüz incelemeler sonucunda ise çeşitli seramik kaplara ait çok sayıda parça, değirmen taşı, bileği taşına ulaştık. Bu buluntular bizlere şehri tarihlendirmede yardımcı oldu.

Кийинки 2010-жылы ушул балдар көргөзгөн терең арыктын бирин кайра кыдырып карап жүрүп, эки көлөмдүү карапа идиш, бодо малдын сөөгүнөн жасалган басмайылдын тогосун таптык. Көлөмдүү идиштер колго ийленип жасалган. Алар археологиялык маданий катмарда калган экен, б.а., турак-жай ордунан табылды. Табылгалардын мүнөзүнө караганда, 7-9-кылымдарга таандык. Демек, Кан-Дөбөнүн негизги курулуштары болгон чеп, цитадель курулганга чейинки мезгилдеги турак-жайлар боюнча кабар берди. Мына ошентип, тестиер балдар менен баарлашуу аркылуу караханийлер мезгилине чейинки отурукташып жашаган элдин маданиятынын үлгүлөрүнө ээ болуп калдык. Археологиялык экспедициянын бирден-бир максаты – эл менен иштөө. Биздин жогорудагы тажрыйбабыз кары-жаш дебей бардык муун өкүлдөрү менен ылгабай пикир алмашуунун зарылдыгын көргөздү.

Daha sonra 2010 yılında yerli gençlerin gösterdiği su kanallarından bir tanesinde incelemelerde bulunurken iki tane büyük seramik kap ve bir tane kemik kemer tokası bulduk. Daha sonra söz konusu eserler kazılarak ait oldukları kültür katmanından çıkarıldı. Yani M. S. VII.-IX. yüzyıllarda ilk kondukları yerden. Bu buluntular bizlere daha Han-Tepe'ye İç Kale ve şehir surları kurulmadan önce buralarda yerleşim alanlarının var olduğunu haber veriyordu. Yine gençlerle yaptığımız söyleşiler sayesinde de Karahanlılar öncesi döneme ait bazı mesken kalıntılarının tespitini yaptık.

Arkeolojik çalışmalarda izlenen metotlardan bir tanesi de yerli halk ile birlikte hareket etmek, onlarla birlikte çalışmak olmalıdır. Yukarıda aktarmaya çalıştığımız tecrübelerimiz bunun önemini ve gerekliliğini gözler önüne sermektedir.

Жусуп – тубаса мураскер

Биз Кан-Дөбөгө келгенде, биринчи таанышкан адам Жусуп болду. Ал Туура-Суу орто мектебинин тарых мугалими экен. Илгери Ишеналы Арабаев ачкан мектепте иштегенине сыймыктанат. Келечекте тарых, археология музейин түзүү үчүн күч-аракетин жумшап жаткан учуру.

2009-жылы таанышканыбыздан тартып байланышыбыз үзүлө элек. Биз менен аралашып иштеп кетет. Байыркы мурастын баркын терең түшүнөт. Биз археологиялык казууга келген мезгилде маалымат алмашып турабыз. Айрыкча, 2012-жылы топтогон археологиялык маалыматтары бизди кубандырды. Көрсө, апрель айында суу сактоочу жайды «тазалоо» иши башталып, техниканын жардамы менен топурак ташылат.

Жер казуу учурунда чопо идиштер талкаланып жатканы боюнча кабар алат. Дароо барып, курулуш ишин токтото албаса да, жер үстүнө чыгып чачырап калган сыныктарды топтоп мектебине алып келип курай баштайт. «Улам бир сынык экинчи сыныкка жалгаша баштаганда, кубангандан кантип күн өткөнүн биле албай калат экенсиң. Улам сабак бүткөн сайын танаписте келип изденесиң. Айрым окуучулар да кызыгып жардам берип жатышты. Суу сактагычтын жанына ташылган топурак астында не деген карапа сыныктары калды», – дейт Жусуп бир кубанып, бир кейип. Ушундай мурас сактоо ишине берилген адамды чанда кездештиребиз. Ал өз аракети менен жүрүп, орто кылымдагы карапа ишканасынын ордун тапты, топтогон чопо идиштери археология илимине жаңылык киргизди. Бир гана суроо – Жусуп тапкан Тоң шаарынын гүлдөп өсүп жаткан мезгилиндеги археологиялык маданий катмарды бузуп, топурагын ташуу качан, ким тарабынан токтотулат?

Келечекте Жусуптун музейи Кыргызстандагы мыкты бир мектеп музейине айланарына терең ишенебиз. Жусуп болсо музейинин алкагында өзүнө окшош мураскерлерди тарбиялап чыгарат. Ошондо Кан-Дөбөдө байыркы Тоң аймактык музей куруу маселеси туруп калат.

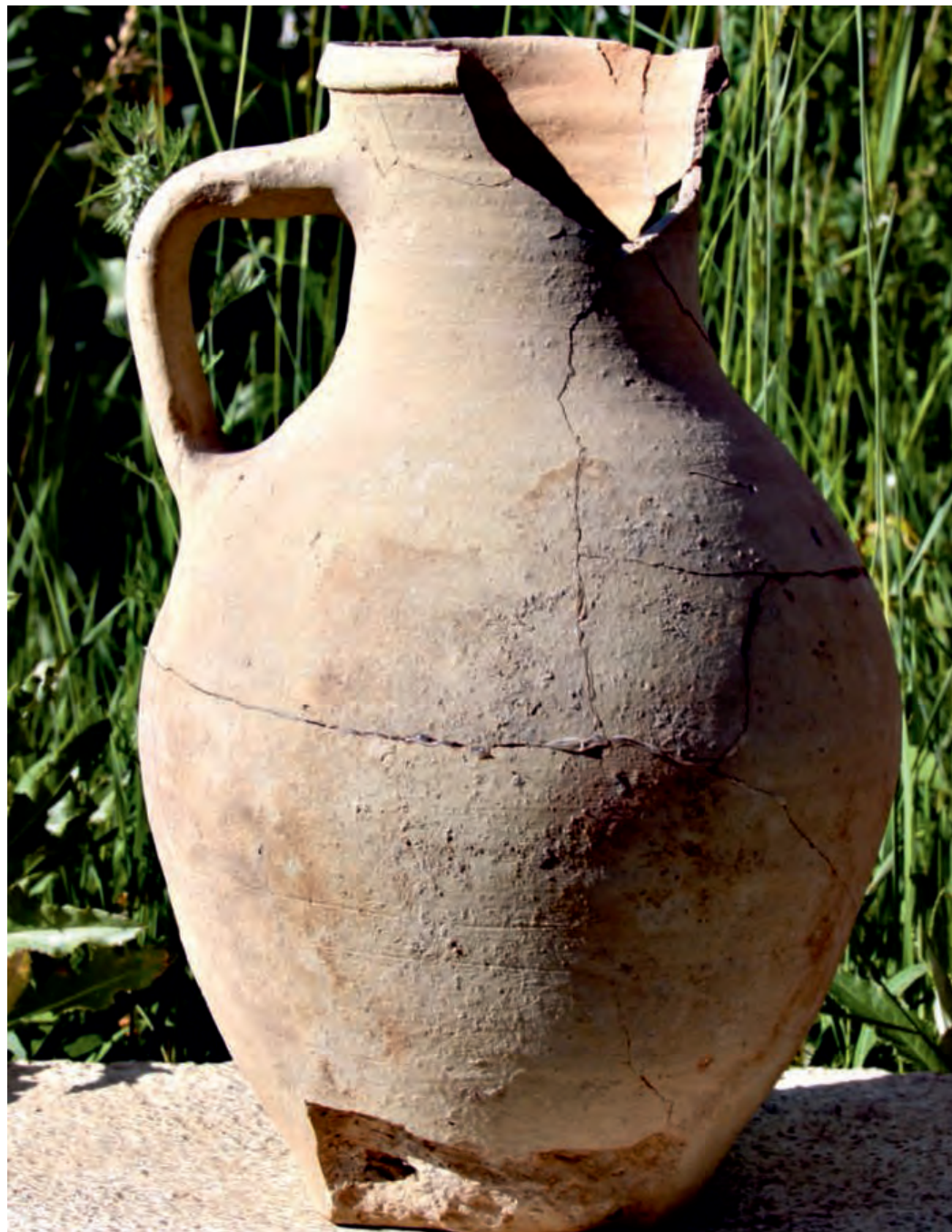
Bir Arkeoloji Gönüllüsü Yusuf Öğretmen

Han-Tepe şehir kalıntısına geldiğimizde ilk tanıştığımız kişi Tuura-Suu ilkokulunun tarih öğretmeni Yusuf oldu. İlkokulda bir arkeoloji müzesi oluşturmak için gayret sarf eden Yusuf öğretmen ünlü Kırgız aydını İşenalı Arabaev'in adını taşıyan bu ilkokulda çalışıyor olmaktan gurur duyuyor. Onunla tanıştığımız 2009 yılından itibaren bizimle iletişim halinde olan Yusuf öğretmenin arkeolojik eserlerin önemini kavramış olduğu anlaşılıyor.

Yer yer bizlerle birlikte kazı çalışmalarına da iştirak eden Yusuf öğretmenle bölge arkeolojisine ilişkin bilgi alış verişimiz devam etmektedir. Ayrıca 2012 yılında görevlilerce bölgedeki su bendi temizlenirken ortaya çıkan arkeolojik eserlerin tahrip edilmesine tepki göstermesi bizleri sevindirdi. Yusuf öğretmen iş makineleri ile yürütülen kazı faaliyetlerini her ne kadar durduramasa da toprak yüzeyine çıkan seramik parçalarını toplayarak onların en az şekilde zarar görmesini sağlamış ve köyün ilkokuluna taşımış. “Bir seramik parçasının bir diğerine denk gelmesine sevinip, restore ederken günün nasıl geçtiğini anlamıyorsunuz. Ders aralarında seramik parçalarını birleştirmeye çalışıyorum, bu durum zaman içerisinde diğer öğretmenlerinde ilgisini çekmeye başladı. Su bendini genişletmek için kazılan topraklar altında birçok seramik parçası kaldı maalesef” diyen Yusuf öğretmen bunları anlatırken bir seviniyor bir üzülüyor. Yusuf öğretmenin gayreti ile Han-Tepe şehrine ait seramik atölyesinin yeri tespit edilmiş ve buradan çıkarılan seramik kaplar insanlığa kazandırılmıştır. Bununla birlikte akıllara Yusuf öğretmenin tespit ettiği medeniyet katmanını bozan, arkeolojik eserlere zarar veren iş makinelerini kimin, ne zaman durduracağı sorusu akıllara gelmektedir.

Yusuf öğretmenin kurmaya çalıştığı İlkokul Arkeoloji Müzesinin zaman içerisinde çok daha iyi bir düzeye geleceğini ve Yusuf öğretmenin burada kendi gibi arkeolojik eserlere duyarlı yeni nesiller yetiştireceğini düşünüyoruz. İşte tüm bunlar gerçekleştiği zaman arkeolojik eserler daha iyi korunmuş olacak ve Han-Tepe'de Ton Arkeoloji Müzesinin açılması mümkün olacaktır.

Кан-Дөбөдөгү соңку натыйжалар

Археологиялык изилдөөлөр оң натыйжаларды берди. Жаңы илимий пикир калыптандыра турган археологиялык табылгалардын саны арбыды.

Жергиликтүү эл менен баарлашуунун салымы көп болду. Алар баалуу мурастары менен тааныштырышты. Биздин археологиялык изилдөөлөр боюнча кабар алып турушту. Ушул аракеттердин баары жаңы табылгалар мындан миң, эки миң жыл илгери жашаган бабаларыбыздын бийик руханий маданияты, көркөм өнөрү, кан сарай, чеп, үй куруу чеберчилиги боюнча жаңы көз караштарды жаратат. Эскиден бери келген бабаларыбыз «нукура көчмөн» болгон деген пикирден арылтат. Четке каккыс далилдер аркылуу жаңы тарых барактары жаралат.

Эң орчундуусу, Кан-Дөбөнү сактоо боюнча аракет башталды. 2012-жылы 8-июлда маданият министиринин биринчи орун басары Кудайберген Базарбаев атайын сапар менен келип, археологиялык эстеликтин абалы менен таанышып, райондун акими Бакыт Рыспаев менен бирдикте эстеликтин келечеги жана учурдагы эстеликти сактоо проблемалары боюнча маселени биргелешип талкуулашты. Дароо эле 9-июлда аким жооптуу кызматкерлери менен келип, Кан-Дөбө жайгашкан аймакты иш жүзүндө корукка алуу, келечекте аймактын байыркы маданиятын таанытуучу борборго айлантуу маселелери боюнча талкууну баштады. Ал гана эмес, Тоң районундагы Кайнар, Сары-Булун өңдүү археологиялык эстеликтер менен таанышып, корукка алуу маселелери орчундуу иш чаралардын катарына коюлду.

Han-Tepe Kazılarının Genel Değerlendirmesi

Han-Tepe'de yürüttüğümüz arkeolojik kazı çalışmalarından oldukça iyi sonuçlar elde edildi. Kazılar sonucunda çıkarılan arkeolojik eserler bölge ve dönem tarihine ilişkin yeni fikirlerin ortaya çıkmasını sağladı. Yerli halk ile yaptığımız söyleşiler bizler için oldukça iyi neticelendi ve faydalı oldu. Bu söyleşiler sayesinde bölge halkı arkeolojik eserlerin önemini ve neden mümkün olduğunca iyi korunmaları gerektiğini anladı. Böylelikle bölgede bulunan arkeolojik eserlerin bir nebze de olsa koruma altına alındığını ve onlara sahip çıkıldığını düşünmekteyiz. Böylelikle yeni neslin, sahip olduğu arkeolojik eserlerin önemini farkında olmalarını hedefledik. Tüm bu çalışmalar günümüzden II-III bin yıl önce yaşamış olan atalarımızın maddî-manevi kültürünü, zanaatkarlıkta, el sanatlarında, mimarlıkta sahip oldukları ustalığı anlamamıza ve bunlara ilişkin yeni fikirler edinmemize yardımcı olmuştur.

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesinin bölgede yürüttüğü arkeolojik çalışmaların en önemli neticelerinden bir tanesi de yıllardır çeşitli nedenler ile tahrip edilmiş olan Han-Tepe şehir kalıntısının koruma altına alınması için ilk adımın atılmış olmasıdır. Zira bu çalışmalar sayesinde 8 Temmuz 2011 tarihinde Kırgızistan Kültür Bakanı Yardımcısı Kudaybergen Bazarbaev beraberindeki heyet ile Han-Tepe şehir kalıntısını ziyaret etmiş, kazı çalışmalarını yerinde görerek bölge tarihine ilişkin bilgi almıştır. Daha sonra bölge sorumluları ile bir araya gelen Bazarbaev, bölgedeki arkeolojik eserlerin nasıl koruma altına alınabileceğine ilişkin fikir alışverişinde bulunmuş ve konuya ilişkin çeşitli çalışmalar başlatmıştır.

9 Temmuz 2011 de beraberlerindeki ilgili heyet ile birlikte Han-Tepe kazı alanını ziyaret eden bölge yöneticileri şehir kalıntısının korunması ve tanıtımı için neler yapılabileceğine ilişkin fikir alışverişinde bulunmuştur. Han-Tepe ziyaretinden sonra kazı ekibi ile birlikte diğer bir önemli arkeolojik alan olan Kaynar ve Sarı-Bulun'u ziyaret eden heyet bu bölgeler için de neler yapılabileceği üzerinde durarak çalışmalara başlama kararı almışlardır.

Кайнар – орто кылымдагы кыштак

Жергиликтүү элден сурамжылап отуруп, Кайнар жергесинен орто кылымдарга таандык кыштакчанын орду менен тааныштык. Узун-туурасы 2-3 км келген тоо арасындагы өрөөнчөдө эски тиричилик издери баамдалып турат. Көрүнүктүү эстелиги – кыштакчанын ортосундагы дөбө. Сыртынан бийиктиги 5 метрге жетпеген кадимки топурак дөбө көрүнгөнү менен, алдында орто кылымдагы маданияты, тиричилиги кыйла өнүккөн калктын борбордук имараты болуп чыкты. Жогорку сапаттагы карапачылык тууралуу жакшы ийленген сапаттуу чоподон айлантма чарыкта даярдалып, тегиз бышырылган идиштер кабар берип турат. Айрым идиш сыныктарында карапачы усталардын мөөрү басылган. Тоо этектеринин көп жерлеринде атайын даярдалган тектирлер баамдалып турат. Демек, жер иштетүүнүн өзгөчө ыкмасын өздөштүргөн калк жашоо тиричилиги өткөргөн жер. Көлөмдүү төрт чарчы короолор мал киргизүү үчүн курулса керек. Жергиликтүү аксакалдын айтымында, темирди эритүүдөн калган калдыктар – шлак кездешет. Бул тоо арасында карапачылык, жер иштетүү, металл эритүү

Ortaçağ Kışlası Kaynar

Yerli halk ile yaptığımız söyleşiler esnasında Han-Tepe yakınlarında ismi Kaynar olan tarihi bir yerleşim alanının olduğunu öğrendik. Yaklaşık olarak 2-3 km² bir alanı kapsayan Kaynar'da eski tarım terasları halen belirginliğini korumaktadır. En belirgin kalıntı ise alanın ortasındaki ören tepesidir. Dışarıdan bakıldığında 5 metre yüksekliğindeki sıradan bir tepeyi anımsatan kalıntı tepesi esasında Ortaçağda zanaatkârlıkta oldukça yol kat etmiş olan bir halkın merkezi binalarından bir tanesinin kalıntısıdır. Bölgenin dönemine göre zanaatkârlıkta ne derece geliştiğini buradan çıkarılan çömlekçi çarkında ustalıkla yapılmış olan seramik kaplar açıkça göstermektedir. Bazı seramik kaplarda ustasının mührü de bulunmaktadır. Gerek seramik kapların kalitesi gerekse kalıntı tepesinin yanı başındaki dağ eteğindeki tarım terasları halkın yerleşik hayatı benimsemiş olduğunu açıkça göstermektedir. Oldukça büyük ölçülere sahip taş kalıntılar ise ihtimalle hayvanlar için yapılmış ağıllara ait olmalı. Kaynar'da yaşayanların belirttiğine göre bölgede yer yer cüruf parçalarına da rastlanılıyormuş.

тармактарын чагылдырган эстеликтин табылышы жергиликтүү мурас таануучу Олжобай Сагынбаев агайдын жол көрсөтүүсү менен байланыштуу. Зээнди кейиткен нерсе – кечээ жакында эле ушул дөбөнүн топурагы курулуш ишине жумшалып кеткен. Азыркы күндөрү да казып жүктөп кетишет.

Жергиликтүү бийлик бул эстеликти атайын чечим менен корукка алып, эл менен бирдикте сактоону колго алса, орто кылымдагы кыштак моделин таанып билүүчү изилдөө борборуна айланат эле. Ал эми ар бир археологиялык жактан изилденген объект музей, туризм иштерин жандандырууга өбөлгө болору шексиз.

Tarım faaliyetlerinin yürütüldüğü seramik ve demir atölyelerinin bulunduğu Kaynar'ın keşfinde bizlere Olcobay Sagınbayev yardımcı oldu. Bölgedeki yüzey araştırmalarımız esnasında kalıntı tepesinin topraklarının iş makineleri ile kazılarak inşaat malzemesi olarak taşındığını öğrendik. Maalesef bu tahribata günümüzde de devam edilmektedir. Bölge yöneticileri ve yerli halk söz konusu alana sahip çıkıp eğer alan koruma altına alınırsa burası daha sonraki dönemlerde Kırgızistan'daki Ortaçağ dönemi kışlak hayatının araştırıldığı önemli merkezlerden bir tanesine dönüşebilir. Bununla birlikte arkeolojik açıdan değerlendirilen her bir bölge müzelere ve turizme katkı sağlamaktadır.

Тескей Ала-Тоонун этегиндеги Ак-Өлөң айылына жакын жер тарыхый, археологиялык эстеликтерге бай: таш доорунда байыркы адамдар таш куралдарын жасаган жерден тартып улуу манасчы Саякбай куш салган аймак биздин университеттин студенттери, магистранттары үчүн талаа семинарларларын өткөрүүчү аймакка айланды.

Байыркы таш куралдар даярдалуучу «устакана»

Тоо-кен байлыктарын иштетүү таш доорунда башталган. Мисалы, байыркы адам үчүн көзгө көрүнгөн эле таш түрү курал даярдоого жарамдуу болгон эмес. Ал үчүн ички түзүлүшү тыгыз, катуу, чапканда чачырап кетпей, ойдогудай узун, курч жарака түшкүдөй таштын түрүн издешкен. Мына ошондой таш курал жасоого жарамдуу таш түрүн байыркы адамдар азыркы Ак-Өлөң айылына жакын тоо этегинен табышкан. Алар – азыркы геологияда порфирит, базальт деп аталган оттук таш түрү. Тоо боорунда жээктери чабылып, курал жасоо үчүн жарака алынган аска таштар көп. Ал эми тоо этегинен даярдалган куралдарды кездештирүүгө болот. Алар ушунчалык көп болгондуктан, эмне үчүн даярдап туруп, таштап кеткен деген ойго келесиз. Болжолу, байыркылар көп курал даярдаган соң, эң мыктыларын гана тандап алып кетишкен.

Тоо этеги биринчи барганда кадимкидей эле жалтырак кара таштарды сээп койгон талаа сымал көрүнөт. Сырын ачып бергенден кийин ар бир адам таасирленип калат. Байыркы адамдардын таш куралдарын жердин үстүнөн эле таап алууга болот.

Ак-Өлөң “Манас” университетинин докторанттарына, магистранттарына, студенттерине таш доорунун сырлары менен тааныштыруучу ачык асман алдындагы «дарскана» деп да айтса болот. Мурунку мезгилдерде археология дарсында студенттерге таш доорундагы куралдардын сүрөтүн гана көргөзүп, таш курал жасоо – «палеолит индустриясын» китептен алган маалымат боюнча таанытканга аркеттенчү элек. Эми болсо бизде таш куралдардын көптөгөн коллекциясы топтолгон. Алардын ичинде узун пластиналар, пластина бөлүп алынган таштын чордону нуклеус жыгачка саптала турган таш балта өңдүү куралдардын топтому бар.

Биздин келечектеги максатыбыз Ак-Өлөңдөн таш түрүн алып келип, байыркы мезгилдеги таш курал жасоо ыкмасын эксперимент аркылуу бышыктоо болуп саналат. 2012-жылы чоң көлөмдүү аска таштарды чаап, пластина алган жер табылды.

Teskey-Alatoo (Isık-Göl'ün güneyinde bulunan Tanrı Dağları silsilesi) dağı eteklerinde yer alan Ak-Ölön köyü yakınlarındaki bölge gerek tarihi gerekse arkeolojik eserler bakımından oldukça zengindir. Özellikle Yontma Taş Çağına ait eserlerin bulunduğu alan Manas Üniversitesi'nin gerek lisans gerekse lisansüstü eğitim alan öğrencilerine açık hava seminerlerinin verildiği bir bölge haline gelmiştir.

İlk Çağ Taş Atölyesi

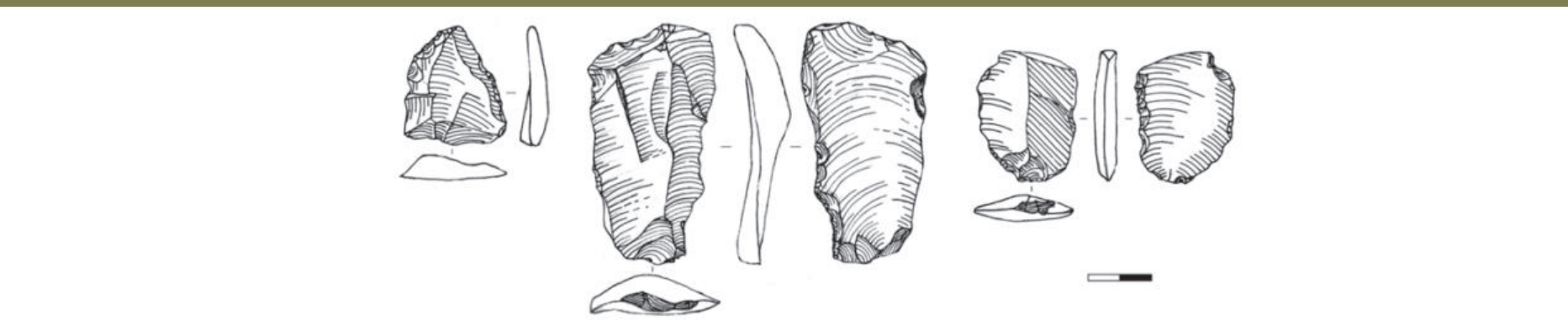
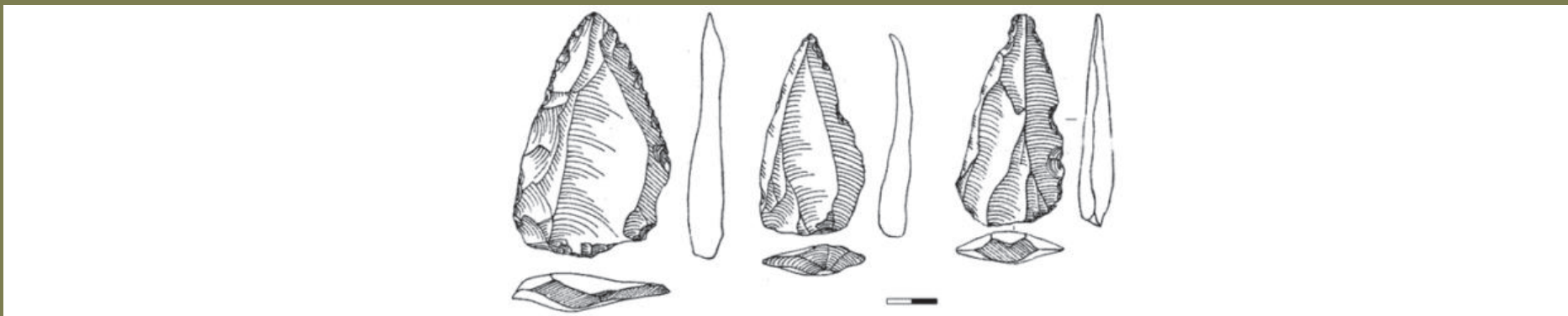
İnsanoğlu tabiatta var olan materyalleri Taş devri itibari ile kendi faydası için kullanmaya başlamıştır. Fakat tabiatta bulunan her taş o dönem için gerek kullanmaya gerekse işlemeye uygun görülmemiştir. Bu nedenle insanlar sert, darbeler esnasında dağılmayan bununla birlikte ince ve keskin kenarları olan, istenen ölçü ve biçime sahip veya bu özelliklerin verilebileceği taş çeşitlerini tercih etmişlerdir. Aranılan tüm bu özellikleri bünyesinde barındıran taşların bulunduğu yerlerden bir tanesi de Ak-Ölön bölgesi olmuştur. Burada bulunan taşlar porfirite, bazalt gibi volkanik taşlar oldukları için tercih edilmiştir. Bölgedeki dağ eteklerinde bu tarz taşlar oldukça yoğun şekilde bulunmaktadır. Taşlar hemen buldukları yerde işlendiği için günümüzde dahi işlenmiş taşlara rastlamak mümkündür. Hatta bölgede bu kadar çok işlenmiş taşın bulunması neden hem işlemler hem de buraya bırakıp gitmişler sorusunu insanın aklına getirmektedir. Muhtemelen burada çok sayıda taş işleyen ustalar bu taşlar içerisinde en iyi işleyebildiklerini beraberlerinde götürmüşler diğerlerini ise burada bırakmışlardır.

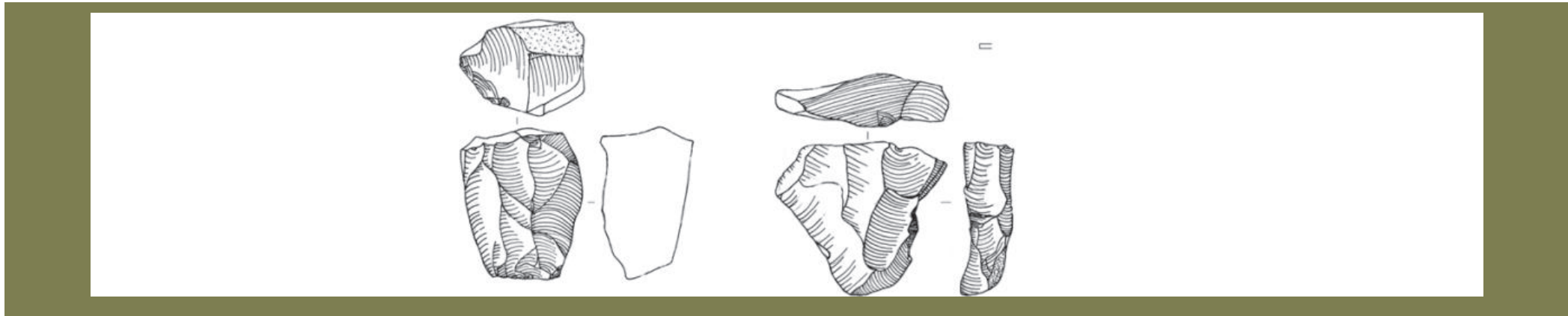
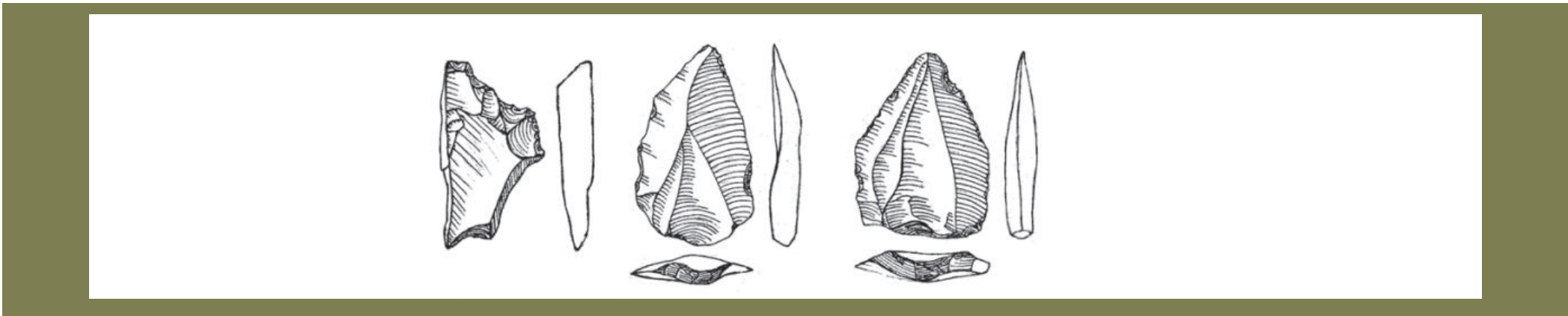
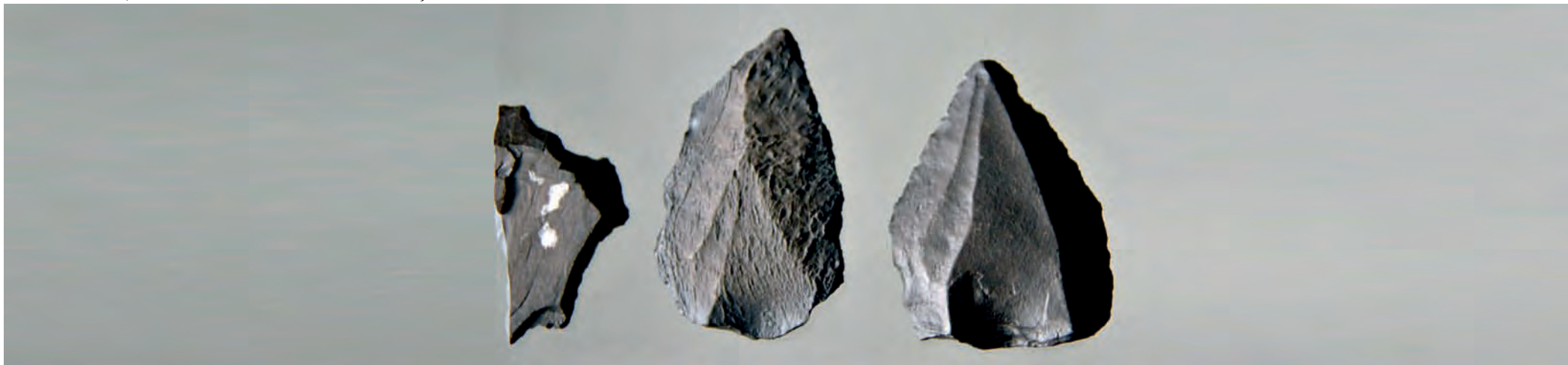
Bölgede dağ eteklerindeki taşlar ilk bakışta boş araziye serpiştirilmiş izlenimi vermektedir. Eğer işlenmiş veya işlenen taşların özelliklerini biliyorsanız burada bulunan taşların farklı olduğunu hemen anlayabilir ve hatta toprak yüzeyinden birkaç taş örneği de bulabilirsiniz. İşte bu nedenle Ak-Ölön Manas Üniversitesi öğrencileri için Taş Devrinin anlatıldığı açık hava dersliği halini almıştır. Daha önceki dönemlerde öğrenciler taş devrine ilişkin materyalleri kitaplarda görüyorlardı. Fakat şimdi ise özellikle Ak-Ölön'de yürüttüğümüz yüzey araştırmaları sayesinde arkeoloji derslerinde kullanılmak üzere oldukça zengin bir taş devri materyalleri koleksiyonuna sahip olduk. Bu koleksiyonda çeşitli taş alet örnekleri (bıçak, balta, ok ucu vb.), taş levhalar, taş âletin koparıldığı ana kaya parçaları gibi materyaller yer almaktadır.

Daha sonraki yıllarda Ak-Ölön bölgesinden getireceğimiz taşlar ile gerek arkeoloji gerekse tarih derslerinde eski metotlar ile taş âletlerin nasıl yapıldığını uygulamalı olarak öğrencilerimize göstermeyi düşünüyoruz. Bu maksatla yaptığımız arkeolojik yüzey araştırmaları sonucunda 2012 yılında Ak-Ölön'de taş âletler yapmaya oldukça uygun olan iri taşların bulunduğu bir de alan tespit edildi.

Чийин-Таш

Кыргызстанда ташка чийип же чегип көп сүрөт түшүрүлгөн жерлер Чийин-Таш деп аталып калган бир канча жер аты белгилүү. Ошолордун бири – Ак-Өлөндүн түштүк тарабындагы капчыгайдын ичиндеги чакан жер. Капчыгайга кире бериштен тартып, улам жогору өрдөгөн сайын кээ бир аска таштардан сүрөттөрдү кездештирүүгө болот. Көпчүлүгү – текенин сүрөттөрү.

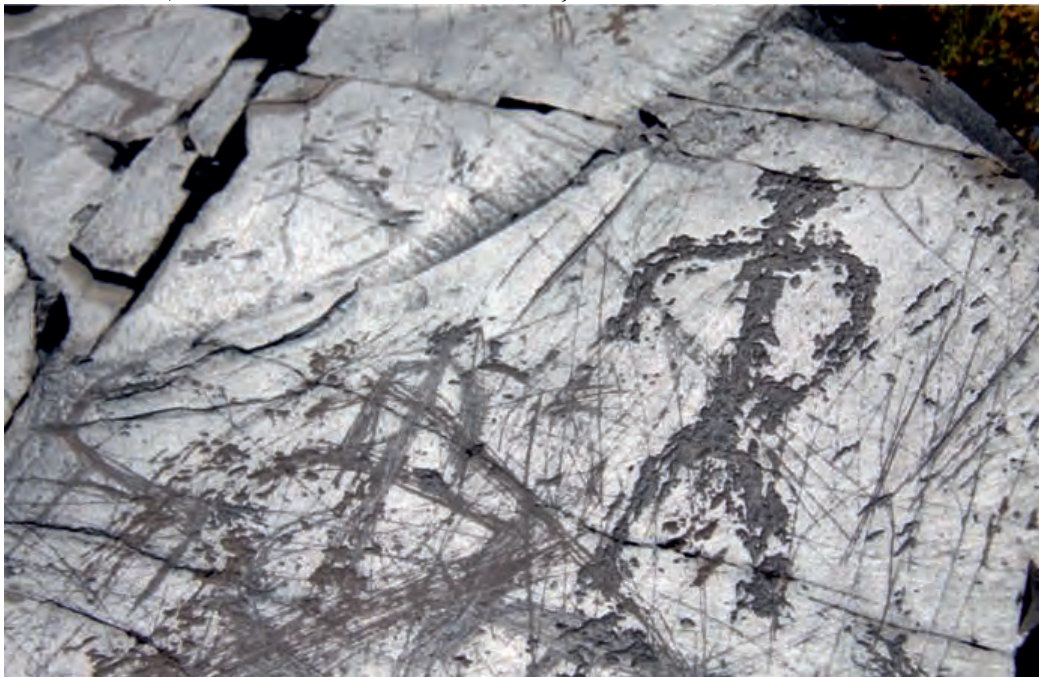
Ушул жерге ысмы коюлуп калган анча чоң эмес, болгону 30 метр жердеги Чийин-Таштын өзүндө сүрөт көп. Сүрөт түшүргөнгө абдан ыңгайлуу, өңү кочкул кара-көк тарткан тик аска беттери сүрөтчүнү же жазмакерди өзүнө тартып тургандай. Таш менен чегип, же учтуу курал менен чийгенде кара-көк таш бетинде көрүнөө из калат. Ошентип, тээ коло доорунан тартып 20-кылымга дейре байыркы бабалар турмушунан элестер түшүп турган. Бирде сүрөт тартышса, бирде уруу тамгасын түшүрүп, кээде жазмаларын калтырышкан.

Çiyin-Taş

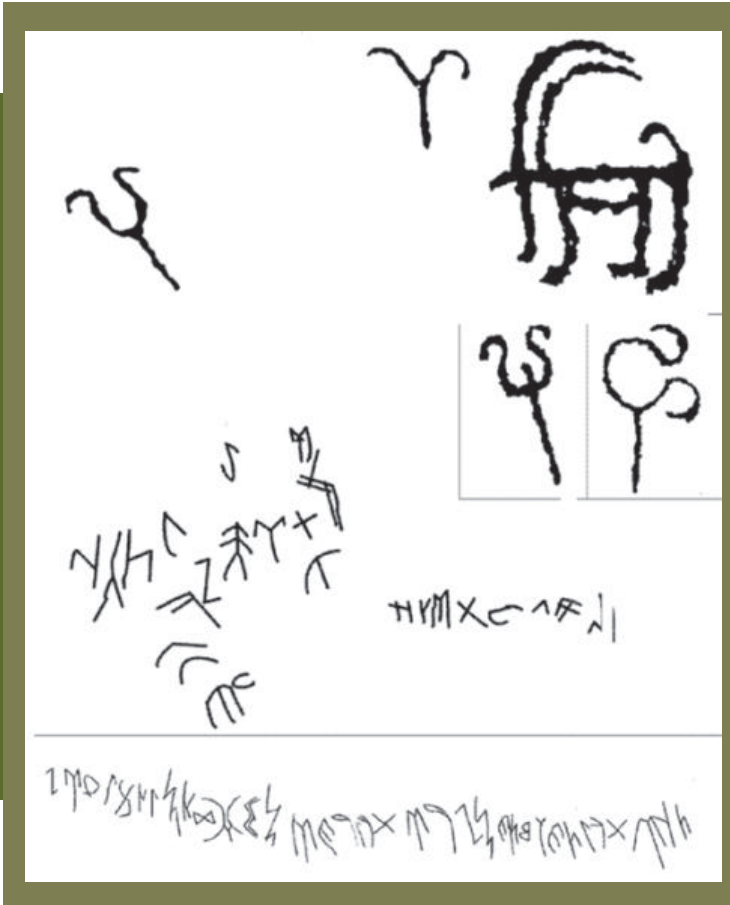
Kırgızistan'ın bazı bölgeleri burada bulunan taşlar üzerine eski dönemlerde çeşitli resim ve figürler kazındığı için Çiyim-Taş (Çizme Taşı) olarak adlandırılmıştır. İşte bu bölgelerden birisi de Ak-Ölön'ün güneyindeki vadidir. Çoğunluğu dağ keçisi resimlerinden oluşan kaya resimleri vadinin hemen girişinden başlayarak yukarıya doğru uzanmaktadır.

Bölgeye Çiyim-Taş isminin verilmesine neden olan üzerinde çok sayıda resim bulunan vadi içerisindeki taşın uzunluğu 30 metredir. Kaya resmi çizmek için gerek rengi gerekse fiziksel yapısı oldukça uygun olan taşlar üzerine Bronz Çağından başlayarak çok sayıda resim, boy tamgası işlenmiş ve yer yer yazı yazılmıştır.

АК-ӨЛӨҢ – «МАНАС» УНИВЕРСИТЕТИНИН ТАЛАА СЕМИНАРЫН ӨТКӨРҮҮЧҮ ЖЕРИ
AK-ÖLÖN; MANAS ÜNİVERSİTESİ AÇIK HAVA SEMİNER SAHASI

Чийин-Таш тамгалары

Чийин-Ташта уруу символу болуп саналган тамгалар бар. Алардын орто кылымдагы түрк тилдүү калктарга тиешеси бар экени талаш туудурбайт. Ушул сыяктуу тамгалар коңшу Тосордон, Чолпон-Атага жакын тоолордон, Кочкордон жана Алайдан табылган. Булар – Он Ок элинин уруулары калтырган тамгалар. Алар мекендеген ээлигине ушундай уруулук белгилерин калтырышкан. Монголиядагы, Алтайдагы тамгалар менен байланышы бар.

Орто кылымдарга таандык деп курч курал менен чийип тартылган түлкү, тоо теке сыңары сүрөттөр биз кеп козгоп жаткан тамгаларга доорлош деген ойдобуз. Ушул сүрөттөргө, тамгаларга мезгилдеш жаңы жазуулардын табылышы биз үчүн күтүлбөгөн, жар сала турган жаңылык болуп калды.

Çiyin-Taş Tamgaları

Çiyin-Taş'ta boy tamgası olarak kabul edilen sembollere sıklıkla rastlanılmaktadır. Bu tamgalar tartışmasız Ortaçağ Türklerine aittir. Buradaki tamgaların benzerleri Tosor'da, Çolpon-Ata'da, Koçkor'da ve Alay'da da tespit edilmiştir. Erken Dönem Demir Çağı On-Ok Eline mensup boylara ait olduğu bilinen bu tamgaların benzerlerine Moğolistan ve Altay'da da rastlamak mümkündür.

Bölgedeki tilki, dağ keçisi gibi kaya resimlerinin tamgalar ile aynı dönemlere ait oldukları fikrindeyiz. Bölgede yürüttüğümüz arkeolojik yüzey çalışmaları esnasında söz konusu kaya resimleri ve tamgalar ile çağdaş kaya yazılarını tespit etmemiz bizler için beklenmedik bir sürpriz oldu.

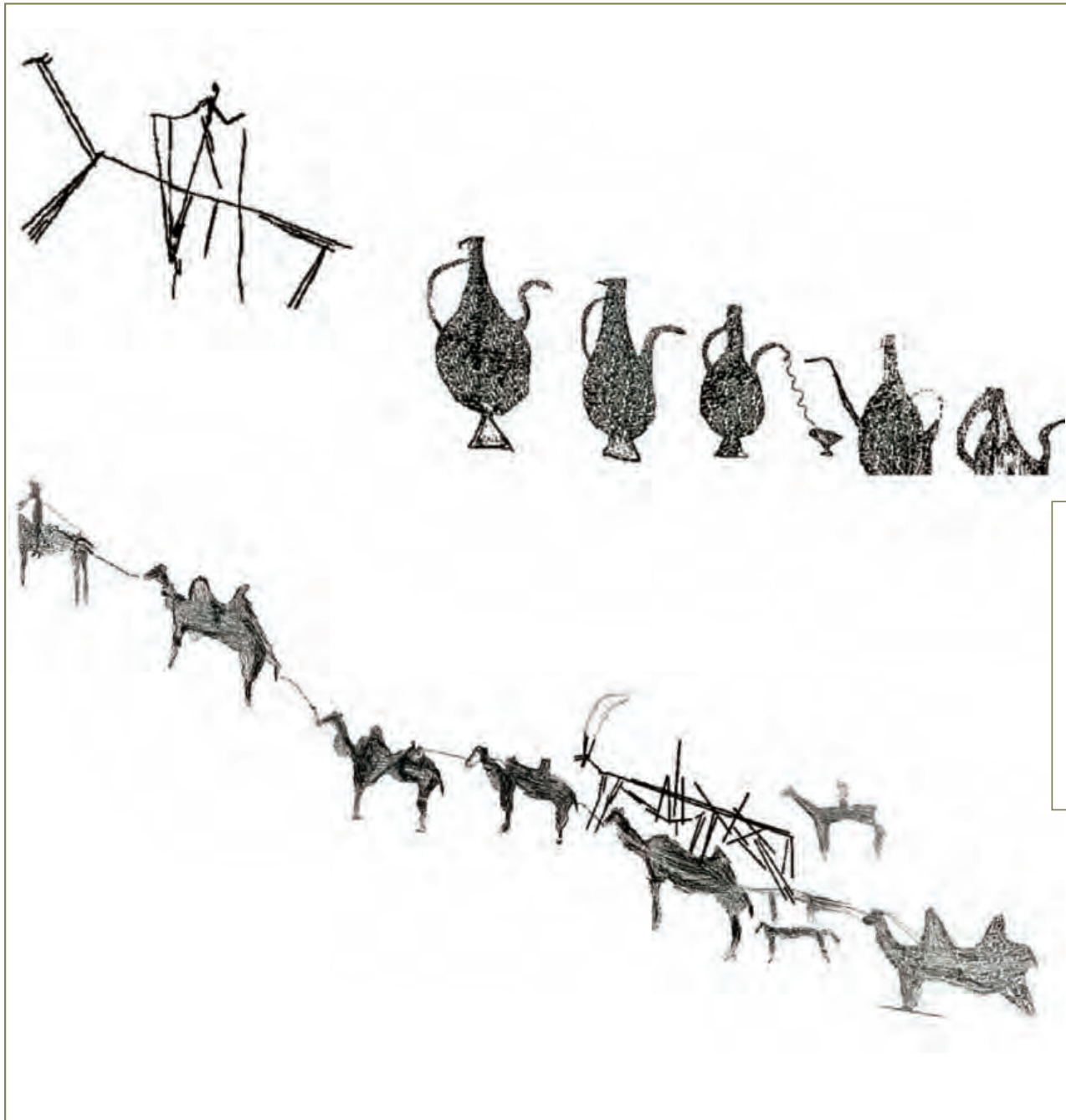

Чийин-Таш жана анын айланасындагы петроглифтер

Капчыгайдын ооз тарабындагы аска таштарда бирден же кошоктошуп жүргөн тоо текенин сүрөттөрү кездешет. Бир ташта башында үч мүйүздөй болгон баш кийимдүү, малдаш урунуп отурган киши, жаа тарткан адам ити менен жана качып бараткан тоо текелер чагылдырылган. Мүнөзү боюнча кадимки аңчылык темасына арналгандай көрүнүш. Бирок отурган абалдагы өзгөчө баш кийимдүү киши менен аңчы, тоо текелер менен кандай байланышы бар болду экен? Мына ушинтип, таштагы сүрөттү табуу, сүрөткө тартуу, көчүрүү оңой болгону менен, сүрөттүн маанисин ачуу кыйынга турат.

Çiyin-Taş ve Civarındaki Petroglifler

Vadinin girişindeki kayalar üzerinde bazen bir bazen birden çok dağ keçisi resmedilmiştir. Bunlar içerisinde bir taş resimleri ile diğerlerinden ayrılmaktadır. Söz konusu taş başında üç dilimli tacı ile bağdaş kurmuş şekilde oturan bir kişi (Umay-Ana) ve köpeğiyle birlikte etrafa kaçışan dağ keçilerini yayıyla avlamaya çalışan bir avcı resmedilmiştir. Genel görünümü itibarı ile klâsik av sahnesinin anlatıldığı kaya resminde ilginç olan başında üç dilimli tacı ile bağdaş kurmuş şekilde oturan kişinin dağ keçileri ve avcı ile ne gibi bir ilgisinin olduğudur. Böyle bir sahneyi taş üzerine işlemek o kadarda zor değilken onun anlam ve önemini kavramak oldukça zordur.

Чийин-Таш жазуулары

32 тамгадан турган жазуу мааниси жагынан ушул мезгилге чейинки Кыргызстанда табылган жазуулардан айырмаланып турат. Алтайда табылган бир сырдуу жазууга окшош болуп чыкты. “Манас” университетинин түркологу Нурдин Усеев: “Чийин-Таш жазуусу Алтайдагы окулбай келе жаткан жазуунун окулушуна түрткү болду”, – дейт. «Теңирдеги Көр-Тегин менен жердеги күрөң аюунун үнү бир» деп окулду. Көр-Тегин аттуу көзү өткөн баатырды айбаттуу аюуга теңеп жазылгандай.

“Тамгалардын жазылышына караганда, Енисей жазуулары менен Алтайдагы жазуулардын таасири билинип турат”, – деп белгилейт түрколог Рысбек Алимов. Анын пикири боюнча, ал каада аткарып жаткандагы бакшынын келмеси болгон. Белгилүү түрколог, профессор Д.Д.Васильев: «Эгерде мага Чийин-Таш жазуусунун кайсы жерде табылганын айтпай көргөзүшсө, мен дароо Енисей кыргыздарынын жазуусу деп айтмакмын», – дейт.

Экинчи жазуу Чийин-Таштын жогору жагындагы аска ташта сакталып калыптыр. Тамгалары биринчи табылгадай иреттүү эмес, өйдө-ылдый чачкын жазылган. Азырынча окулган жок. Бир караганда үйрөнчүк жазгандай туюлат. Чындыгында, ошондой болушу мүмкүн.

Ошентип, Ысык-Көлдүн тескейинде байыркы жазуу табылган жаңы аймак катталды. Алгачкы жазуу Кой-Сарыда 1928-жылы катталган эле. Чийин-Ташта улам илгерилеп жазуу издөө жарытарлык натыйжа бербеди. Жазуу сымал чийиндер гана катталды. Алардын анык-бышыгы али да болсо тактала элек. Бири жазуу сымал болгону менен, адис түркологдордун пикири эки башка чыгып жатат. Нурдин Усеев «күлүг» деген жазуу жазылганын болжосо, Рысбек Алимов: «Накта рун сымал жазуу деп айтыш али эрте жана ишенимдүү окула турган жазуу эмес», – деп эсептейт. Анын такталышына аз убакыт калды көрүнөт.

Эң негизгиси, Чийин-Таштагы биринчи жана экинчи жазуу эстеликтеринин табылышы дагы жаңы жазуулардын табылышынан үмүттөндүрөт. Тынымсыз издөө гана керек.

Çiyin-Taş Yazıtları

Çiyin-Taşdaki otuz iki harften oluşan runik yazısı anlamı itibari ile günümüze kadar Kırgızistan'da bulunan diğer yazılardan farklıdır. Bununla birlikte Altay'da bulunan bir yazı ile de benzerlik gösteren Çiyin-Taş yazıtı Manas Üniversitesi Türkoloji bölümü öğretim görevlisi Dr. Nurdin Useev tarafından “Kökteki Kör-Tegin ile yerdeki boz ayının sesi bir” şeklinde okunmuştur. Kırgızistan'daki Çiyin-Taş yazıtı Altay'da bulunan ancak okunamayan yazıtın okunmasına da etki etmiştir.

Çiyin-Taş yazıtının yazım üslûbun da Yenisey ve Altay etkisinin görüldüğünü belirten Türkolog Rısbek Alimov bu yazıtın ayin yapan şamanın duası olabileceği fikrindedir. Ünlü Türkolog Prof. Dr. D. Vasilev yazıtı ilişkin “Eğer bana bu yazıt nerede bulunduğu söylenmeden gösterilseydi ben Yenisey Kırgızlarının yazıtı diyecektim” şeklinde bir yorumda bulunmuştur.

Çiyin-Taş'daki ikinci yazı biraz daha yukardaki bir taş üzerinde yer almaktadır. Yazılar birinci taştaki gibi düzgün bir şekilde değil dalgalı bir şekilde yazılmıştır. Henüz okunamayan yazı sanki bir öğrencinin elinden çıkmış gibi bir izlenim vermektedir. Belki de gerçekten öyledir. Buna benzer bir yazı 1928 yılında Koy-Sarı'da da bulunmuştur. Daha sonraki dönemlerde Çiyin-Taş bölgesinde arkeolojik eserlere yönelik yürüttüğümüz yüzey araştırmaları özellikle kaya yazıları bakımından fazla verimli geçmedi. Tespit ettiğimiz yazılar daha çok taşlar üzerindeki öylesine çizikleri andırıyordu. Bu nedenle pek bir anlam ifade etmiyorlardı. Öyle ki bunlar içerisinden diğerlerine göre daha çok yazıya benzeyen birisini Nurdin Useev “Külüg” diye okusa da Rısbek Alimov söz konusu çiziklerin yazı olduğunu söylemek için dahi erken olduğu fikrindedir. Fakat tüm bunlara rağmen Çiyin-Taş'da birinci yazıdan sonra ikinci yazının da bulunmuş olması burada daha başka yazıtlarında buluna bileceği konusunda bizleri ümitlendirmektedir. Yapılması gereken ise daha fazla çalışmak ve bölge üzerinde yoğunlaşmaktır.

Yazının tespit edildiği 2008 yılından itibaren her yıl Manas Üniversitesi Tarih Bölümü öğrencileri ile ziyaret ettiğimiz ve çeşitli yayınlara konu olmuş olan bölgeyi 2012 yılında Türkolog Prof. Dr. K. Konkobaev'de öğrencileri ile ziyaret etmiştir. Çiyin-Taş yazıtları gün geçtikçe bilim insanlarının ilgisini daha fazla çekmektedir.

АК-Өлөндөгү изилдөөлөрдүн жалпы жыйынтыктары

Тарых бөлүмүнүн студент, магистранттарынан башка университетибиздин туризм баяндамачыларын даярдоо бөлүмүн алып келип, келечекте туристтик маршрут катары пайдалануу боюнча иш аткарылып жатат. Ак-Өлөң сырттан келген турист үчүн кызыгууну жарата турган жер. Алар байыркы палеоэкологиялык шарт менен таанышат да, палеолит дооруна саякат жасашат. Мындан 50-200 миң жыл илгерки таш курал жасаган «устаканада» болуп, таштан жасалган куралдардын үлгүлөрүн көрүшөт.

Андан сырткары, эрте темир дооруна таандык көрүстөндөрдү, ар кайсы мезгилдерге таандык петроглифтерди ордунан көрүп, байыркы маданияттын үлгүлөрү менен жакындан тааныша алышат. Мына ушундай жол менен келечекте Кыргызстанда «археологиялык туризм» багытын жолго коюуга болот, себеби Кыргызстан – байыркы археологиялык эстеликтерге бай өлкө.

Ак-Өлөн'deki Ҷалышмаларын Genel Değerlendirmesi

Ak-Ölön'deki açık hava seminerleri yalnızca Tarih Bölümü öğrencileri için değil aynı zamanda Turizm Meslek Yüksek Okulu öğrencileri içinde düzenlenmektedir. Bu seminerlerle öğrencilerimizin meslek hayatında onlara lâzım olacak çeşitli arkeolojik bilgileri yerinde edinmeleri amaçlanmaktadır. Bununla birlikte daha sonraki yıllarda Ak-Ölön bölgesinin turistik bir bölge haline gelmesi de mümkündür. İzlenimlerimize göre açık hava seminerleri sayesinde Taş Devri ile yakından tanışan öğrencilerimiz iç dünyalarında o döneme seyahat etmektedirler. 50-200 bin yıl önce çeşitli taş âletlerin yapıldığı taş atölyesinde olmak, o döneme ait birkaç eseri ellerine almak, çeşitli kurganları ve kaya resimlerini görmek onların o dönemin medeniyetini anlamalarına katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte ancak bu sayede insanlarda arkeoloji bilincini ve tarih sevgisini geliştirmek mümkün olacaktır.

Байыркы бабаларыбыздан калган мурастарды сактоо ар бирибиздин милдетибиз. Бирок ошол милдетти баарыбыз аткарып келе жатабызбы? Жок. Аткарсак, азыркы мезгилге чейин миндеген археологиялык эстеликтер, байыркы бейиттер жайгашкан жерлерди айдоо аянтына айлантпайт элек. Аска таштагы байыркы сүрөттү бузуп, үстүнө жазуу, сүрөт түшүрбөйт элек. Айкелдерди курулуш ишине жумшабайт элек. Жерден кокусунан табылган буюмдарды сатууга дароо умтулбайт элек. Сырттан келип, археологиялык эстеликтерди талап-тоногон каракчылардын сазайын берет элек. Бардык эстеликти корукка алып, изилдеп, тарыхыбызды терең изилдегенге шартты түзүп, жаш муундарды мурасты коргоого үндөө иши башта эле жолго коюлмак. Археологиялык эстелик жайгашкан жерлер жеке менчикке берилбейт эле. Болгон кемчилигибиз ушул.

Абалдан чыгуунун маанилүү бир жолу эл ичинен чыккан мураскерлерди колдоо, алардын ишин кеңири эл арасына таанытуу, алардын кеп-кеңешин угуу. Андай адамдар бар. Алар ата-баба мурастарын эч кимге милдет кылбай эле өздөрү сактап келе жатышат. Себеби алар — тубаса мураскерлер. Ушул сыяктуу инсандардын аракетинен ата-бабаларыбыздын мурасы муундан-муунга өтүп келген.

Ата мирасларımızı корумак бир yurtташлык görevidir. Bununla birlikte bizler bunu başara biliyor muyuz? Sanınız hayır. Eğer başarsaydık bu gün; birçok arkeolojik eser kaybolmaz veya tarım arazisine dönüşmez, kaya resimleri tahrip edilerek üzerlerine resimler yapılmaz, yazılar yazılmazdı. Gök-Türk heykelleri inşaat temellerinde kullanılmaz, arkeolojik eserler satılmaz, yurt dışından bu eserleri satın almak için insanlar ülkemize gelmez, eserler yurt dışına çıkarılmazdı. Arkeolojik eserler koruma altına alınır, incelenir ve onların araştırılması için uygun şartlar sağlanır, söz konusu çalışmaları devam ettirecek genç bilim insanları yetiştirilirdi. Arkeolojik alanları özelleştirilmezdi.

Sanınız mevcut durumu olumlu yönde değiştirmenin tek yolu halk arasındaki arkeoloji severleri ve onlara sahip çıkanları desteklemek, yaptıkları çalışmalarını insanlara duyurmak ve arkeolojik eserlerin durumunu iyileştirmek için onlarla birlikte hareket etmektir. Zira her biri bulunduğu bölgedeki arkeolojik eserler hakkında bilgi sahibi olan bu kişiler henüz arkeologların veya konunun uzmanlarının bilmediği yerlerde ata miraslarımızı koruma adına önemli hizmetlerde bulunmaktadır. Onlar ata miraslarımıza sahip çıkarak ellerinden geldiği kadar onları korumaya çalışmaktadır. Bu kişiler sayesinde birçok ata mirasımız nesilden nesle aktararak günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır.

Биз ошол адамдардын аткарган ишин элге таанытууну бирден-бир милдетибиз деп эсептейбиз. Эгерде биз алардын кеп-кеңешин уксак, мурас коргоо ишибиз оңолот, жолго коюлат, мураскерлердин саны артат, бабаларыбыздын биз билбеген тарыхынын, маданиятынын сыры ачылат. Андай адамдар болгон, азыр да бар, келечекте да болот.

Черкасов Н.Ф., К.Аманкулов өндүү тарых мугалимдери мектепте археологиялык -этнографиялык мыкты музейлерди түзүшүп, балдарды бабаларыбыздын маданиятынын мыкты үлгүлөрү менен тааныштырышкан. Алардан таалим алган ар бир окуучу ата-мурасына кайдыгер карабайт. Алды окумуштуу болуп, ишин улантууда.

Бүгүнкү күнүбүздө айылынын айланасындагы байыркы эстеликтердин маанисин айрыкча сезе билишип, аларды таанып-билүүгө, коргоого үндөгөн Орозбек Шабданов, Олжобай Сагынбаев, Мырзабек Дүйшөнбаев, Васильев Г.П., Кайырбек Коңурбаев өндүү иштери элге өрнөк мураскерлерибиз бар. Эми кеп алар жөнүндө. Аларды эл билип, өрнөктүү ишин уласа, жалпы кыргызстандыктардын мурас коргоо боюнча иши оңолот.

Bu nedenle arkeoloji severlerin çalışmalarının daha geniş kitlelere duyurulmasını kendimize bir görev olarak biliyoruz. Eğer bizler bu kişilerin fikirlerinden, tecrübelelerinden yararlanır, yaptıkları işleri insanlara duyurursak bu tarz insanların sayısının artacağı, arkeolojik eserlerin daha iyi korunacağı ve bu yolla atalarımızın tarihine ve kültürüne ilişkin mevcut bilgilerin daha da zenginleşeceği fikrindeyiz. Günümüzde halk arasında halen var olan arkeoloji severler umuyoruz ki ilerleyen yıllarda da sayıları artarak var olmaya devam edecektir.

Bizlerinde tanıştığı veya duyduğu, hatta birlikte çalıştığı o kişilerden birkaç tanesinden burada bahsetmek isteriz. Tarih öğretmenleri N. F.Çerkasov ve K. Amankulov, görev yaptıkları ilkokul bünyesinde oluşturdukları arkeoloji ve etnografya müzesi sayesinde öğrencilerin bu zenginliklerle tanışmalarını sağlayarak kendileri gibi birçok arkeoloji severin yetişmesine katkıda bulunmuşlardır. Günümüzde bu öğretmenlerin yetiştirdikleri öğrenciler arkeolojik eserleri korumaya ve onlara sahip çıkmaya devam etmektedir.

Yaşadıkları bölgedeki arkeolojik eserlerin önemini kavrayan, onları araştıran ve yerel halkın bilinçlenmesini sağlayan Oрозбек Şabdanov, Olcobay Sagınbaev, Mirzabek Düyşönbaev, Vasilev G. P., Kayırbek Konurbaev bizlerin tanıdığı ve birlikte çalıştığı arkeoloji severlerden sadece birkaç tanesidir. Daha burada ismini sayamadığımız veya henüz tanımadığımız birçok arkeoloji sever olduğundan eminiz. Buradan onlara teşekkür etmek isteriz. Onlar sayesinde Kırgızistan'ın birçok arkeolojik ve tarihi eseri yok olmaktan kurtularak günümüze ulaşmayı başarmıştır.

Орозбек Шабданов

Orobek Şabdanov

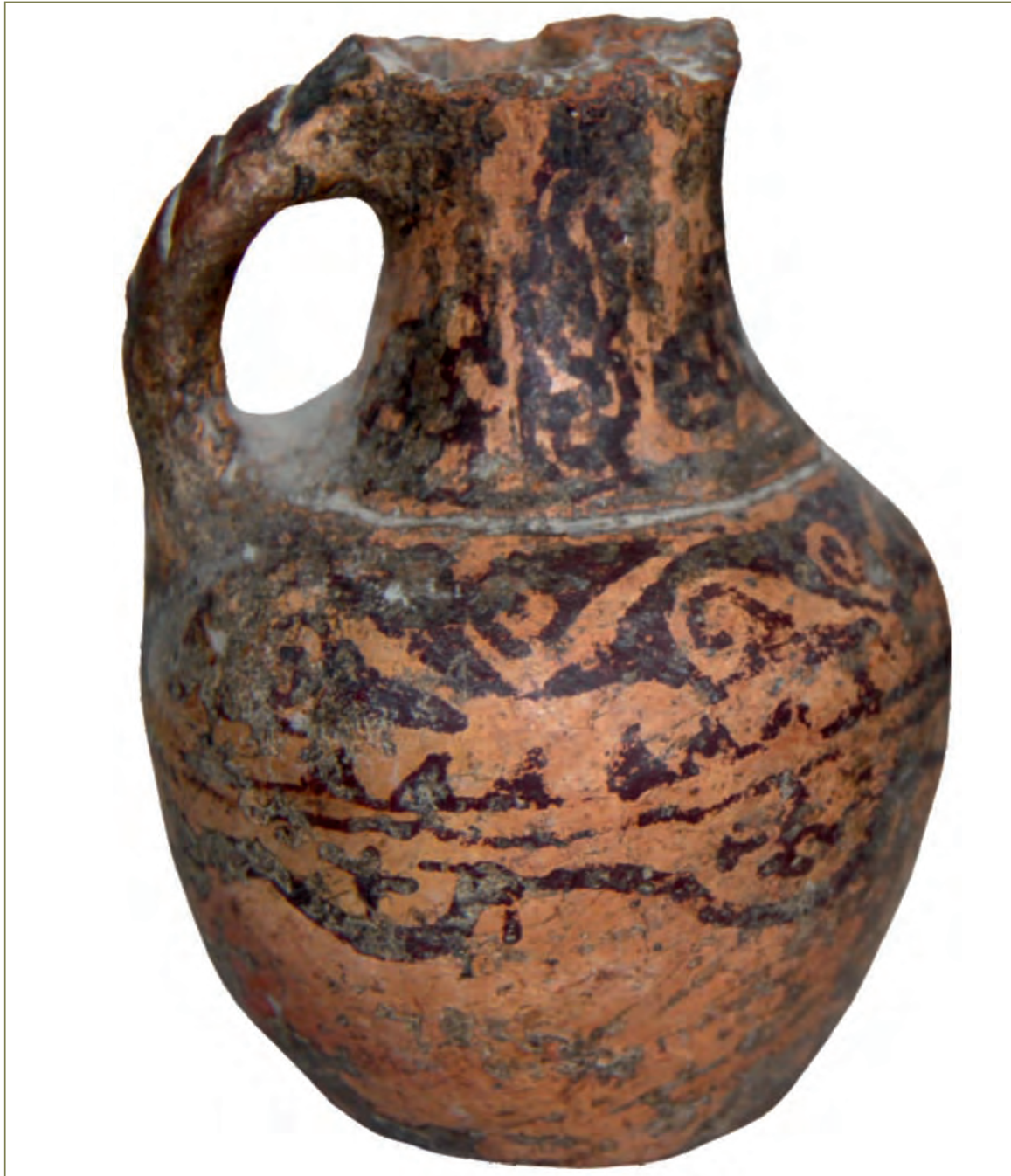
Орозбек аксакал бизди өзү тапты. Биз Оштогу бузулуу коркунучунда турган археологиялык эстеликтердин абалы менен таанышып жүргөн элек. Ошол мезгилде аксакал атайын Бишкекке келип, “Кыргыз Туусу” газетасынын редактору менен жолугуп, айылында кароосуз калган эстелик тууралуу көйгөйүн айтат. Редактор дароо бизге байланышка чыгып, Орозбек аксакалдын туугандары аркылуу Жалал-Абад облусунун Шыдыр айлындагы байыркы курулуш менен тааныштырышты. Айылга барып, көргөн көзүбүзгө ишенген жокпуз, айран-таң калдык. Шыдыр айлынын түштүк тарабында көлөмдүү бийик дубалдар менен курчалган шаар калдыгын көрдүк. Кыргызстандын археологиялык картасында катталбаган шаардын тагдырын Орозбек аксакал бизге ушинтип жеткирди.

Айыл тургундары кокусунан чопо идиш таап алса, Мукай Элебаев атындагы мектептин музейине жеткиришет. Орозбек аксакал улам мезгил өткөн сайын шаар аянты бузулуп, айрым жерлери айдоо аянтына айланып бара жатканын күйүп-бышып кеп кылат. Өз мезгилинде дубалдарын бузулуудан сактап калгандардын бири. Орозбек аксакал эми жанталашып, айыл аксакалдарын чогултуп, утуру Бишкекке кат жазып, археолог изилдөөчүлөргө жар салып чакырып турган кези. Биздин келечектеги максаттарыбыздын бири Шыдыр шаарчасын жана ага жакын аймактагы эстеликтерди изилдөө.

Orobek'in, Bişkek'e gelerek köyündeki arkeolojik kalıntılara ilişkin Kırgızistan'ın tanınmış gazetelerinden Kırgız Tuusu'nun yetkilileriyle görüşmesi üzerine onlarda söz konusu kalıntılara ilişkin bilgi edinmek amacı ile bizlere ulaştılar. Orobek Şabdanov ile bu sayede tanışmış olduk ve bu vesile ile de tahribata uğramış bazı arkeolojik kalıntılar hakkında bilgi edindik. Celalabad'ın Şıdır köyündeki arkeolojik kalıntılara ilişkin bizlere anlatılanlara kalıntıları kendi gözlerimizle görene kadar inanmak oldukça zordu. İşte bu nedenle söz konusu kalıntılarda yüzey araştırmalarında bulunmak maksadı ile hemen yola çıktık.

Şıdır köyünün kuzeyindeki oldukça yüksek surlar ile çevrelenmiş şehir kalıntısına vardığımızda Orobek'in anlattıklarında ne kadar haklı olduğunu anladık. Kırgızistan Arkeoloji Haritasında yer almayan bu şehir kalıntısı bizleri oldukça heyecanlandırdı. Şehir kalıntıları arasında görüştüğümüz Orobek, gün geçtikçe tahrip edilen ve tarlaya dönüştürülen kalıntılara ilişkin bildiği her şeyi bizlerle paylaştı. Burada öğrendiğimiz diğer bir sevindirici haber ise köy sakinlerinin kalıntılar arasından buldukları arkeolojik eserleri köy ilkokulunda toplayarak bir müzeye dönüştürmüş olmalarıydı. Şehir kalıntılarının korunması için caba sarf edenlerden birisi olan Orobek, köyün ileri gelenleri ile konuya ilişkin toplantılar düzenliyor, Bişkek'deki yetkililere dilekçeler yazıyor, arkeologların bölgeye gelerek araştırmalar yapması için gayret sarf ediyor. Bizler onun tüm bu haklı çabalarını takdirle karşılıyor ve en kısa zamanda Şıdır köyü yakınlarındaki şehir kalıntısında kapsamlı bir çalışma yürütmeyi planlıyoruz.

Олжобай аксакалдын көмөгү

Археолог талаага изилдөөгө чыккан мезгилде жергиликтүү эл менен тыгыз иштесе, иши илгерилейт. Жердин коён-жатагына чейин билген кары-жашы жаңы ачылыштарга түрткү болуп, изилдөө ишине чоң салым кошот, улам жаңы маалымат менен камсыздап турат. Себеби археолог менен жергиликтүү мураскерлердин кызыкчылыгы бири-бирине жакын. Экөө тең байыркы мурасты элге таанытууга, сактоого ынтызар. Дүйнөлүк археология илиминде ушул кызыкчылыкты жолго койгон «археологиялык этика» багыты жолго коюлуп келе жатат. Ал жергиликтүү калк менен илимпоз археологдордун мамилесин жакшыртууну бирден-бир негизги милдети деп эсептейт.

Байыркы мурастарды изилдөө тарыхына кайрылсак, ушул мамиле мурда жолго коюлбагандай. Жолго коюлса да, кийинки муундагылар таанып-билгидей маалыматтар жазылбаган. Археолог келет, казат, топтогон маалыматы тууралуу туруктуу жашаган элдин маалыматы жок. Артынан “тигини тааптыр, же алтын таап кетиптир” деген уламыш калат.

Тоң жергесинде биз тыгыз иштешкен улуу-кичүүлөр көп болду. Биздин кээ бир ийгиликтерибиз аксакал Олжобай Сагынбаев менен тыгыз байланыштуу. Эски-Кайнар деген жердеги турак-жайлардын ачылышы, Тоң районундагы бир канча айкелдин ордунан табылышы, райондун «жогорку өрөөнүндөгү» Көк-Сай, Жер-Үй жергелериндеги байыркы чептерди таанып-билишибиз Олжобай аксакалдын түздөн-түз жардамы аркасында ишке ашты.

Olcobay Sagınbaev

Araziye çıkan arkeologların yerli halk ile birlikte hareket etmesi gereklidir. Araziyi çok iyi bilen yerli halk yeni arkeolojik eserlerin tespit edilmesine yardımcı olarak arkeolojik çalışmaların daha verimli geçmesine katkı sağlamaktadır. Yerli halk içerisinde arkeolojik eserlere ilgi duyanların katkısı ise daha fazladır. Bunun nedeni ise hem arkeoloji severlerin hem arkeologların ilgi alanlarının bir olmasıdır. Her ikisi de arkeolojik eserleri tanıtmaya ve koruma kaygısı gütmektedir. Arkeologlar Dünya genelinde arkeolojik eserlere ilgi çekmek arkeoloji severlerin sayısını artırmak ve “Arkeoloji Ahlakının” yaygınlaşmasını sağlamak için gayret etmektedirler. Bu sayede arkeologla yerli halkın yakınlaşması da amaçlanmaktadır.

Daha önceki dönemlerde yürütülen arkeolojik çalışmalara yerli halkın pek de dahil edilmediği görülmektedir. Halkın değişimi ile arkeologlar gelmiş, kazmış ve gitmiştir. Yapılan çalışmalardan yerli halk haberdar edilmemiştir. Bu nedenle hemen her arkeolojik kazı çalışması sonrasında halk arasında “bunu bulmuşlar, şunu bulmuşlar veya altın bulmuşlar” gibi sözler çıkmıştır. Oysa ki mümkün olduğunca yerli halkın arkeolojik çalışmalar ve eserler hakkında bilgilendirilmesi gerekmektedir.

Ton bölgesinde yürüttüğümüz arkeolojik çalışmalar esnasında yaşlılarıyla genciyle yerli halktan birçok kimseyle iletişim halinde olduk. Bunlardan bir tanesi olan arkeoloji sever Olcobay Sagınbaev çalışmalarımıza büyük katkı sağlamıştır. Kaynar bölgesindeki imaret kalıntılarını, Ton bölgesindeki birkaç tane Gök-Türk heykelini, Kök-Say ve Cer-Üy kale kalıntılarını Olcobay Sagınbaev sayesinde tespit ettik.

Ал Эски-Кайнар археологиялык комплексине алып барып көргөздү. Эл оозундагы уламыштар менен бизди кабардар кылды. Тааныткан маалыматтары орчундуу, изилдөө ишибизде пайдасы чоң. Алардын таалимин алып, жолун улаган муундар жок эмес. Олжобай аксакал сыяктуу ата-бабалардын мурастарын баалап, сактаган аксакалдарды ар бир облустан жолуктуруп, илим үчүн баалуу маалыматтарын жыйнадык. Эл ичинде ушундай адамдардын саны арбыса, археологиялык мурастарыбызды сактап кала алабыз.

Kaynar'a bizimle birlikte giden Olcobay bölgedeki arkeolojik eserlere ilişkin halk ağzında söylene gelen bilgileri bizlere aktardır. Bu bilgiler sayesinde yeni arkeolojik eserlerin tespitinde bulunduk. Diğer bölgelerde de yürüttüğümüz arkeolojik çalışmalar esnasında Olcobay Sagınbaev gibi arkeoloji severler ile bir araya gelerek bölge arkeolojisine ilişkin bilgiler toplamayı ihmal etmedik. Bu kişilerin sayısı ne kadar çok olursa arkeolojik eserlerin korunmasında da o denli başarılı olunacaktır.

Кара-Кулжа табылгалары

Биринчи семестр аяктап, университет тарабынан кышкы эс алууга он беш күн берилди да, айылга кетүүгө кезек келип жетти. Группалашым Темирлан экөөбүз биздин айылдан табылган кумураларды жана таштагы жазууларды биргеликте изилдей турган болдук.

Биздин айыл – Ош областына караштуу Кара- Кулжа районунун Кеңеш айыл округу. Өз айылыма келгенден төрт күндөн кийин Темирландын келиши менен дароо ишке кириштик. Күндүн суук болгонуна карабастан, иштин башы катары Кыз-Мазарга карай жөнөдүк.

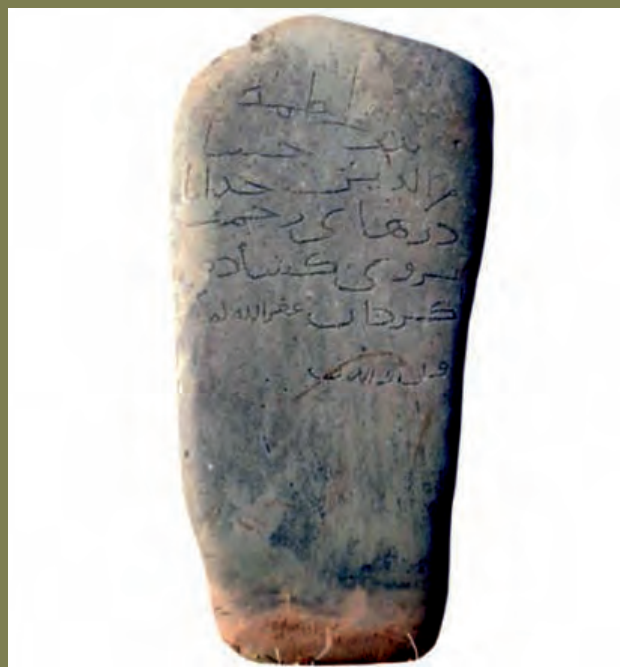
Уламышта бир хандын кызы баш болгон кырк кыздын сөөгү ушул жерге коюлган имиш. Ошондуктан жергиликтүү калктын аң-сезиминде Кыз-Мазар тууралуу жалаң гана ыйык саналган ишенимдер жашап келет. Ар түрдүү ырым-жырымдар аткарылып, ата-бабаларга арналып куран окулат. Балалуу болбогондор мазарга келип зыярат кылышып, бала тилеп, ырымына чүпүрөк байлашат. Дартына дабаа издегендердин аягы үзүлбөйт. Кыз-Мазарга жалаң гана биздин айылдын жашоочулары зыярат кылбастан, алыскы жерлерден келген адамдарды да көрөсүң. Айыл калкы мазарды ыйык тутуп, урматтагандыктан, жанына мечит курулган. Ошентип, мечиттин курулушу менен Кыз-Мазар аймагынын мааниси дагы да артты.

Kara-Kulca buluntuları (Bayzak Mamataliev)

Arkeoloji derslerinin etkisi ile köyümdeki eski çağlara ait kurganlar, Kız-Mazar isimli yerdeki kutsal sayılan mezarlar ve kayalar üzerindeki yazıtlarla ilgilenmeye başladım. Birinci dönem derslerimizin bitmesi ile kış tatili için gittiğim köyümde sınıf arkadaşım Temirlan ile birlikte köyümüzden bulunan seramik küpler ve kaya yazılarını araştırmaya başladık.

Oş vilayetinin Kara-Kulca ilçesine bağlı Keneş adlı köyüme tatil için gittikten dört gün sonra arkadaşım Temirlan'ın gelmesi ile soğuğa aldırış etmeden hemen kutsal kabul edilen Kız-Mazar'ı görmeye gittik. Yol boyunca büyük babamın söz konusu mezara ilişkin anlattığı hikâyeyi düşündüm. Hikâyeye göre Kız-Mazar isimli mezarda bir hanın kızının liderlik ettiği kırk tane kız iskeleti gömülüyümü. Bu nedenle yerli halk gözünde burası kutsal olarak kabul görmüş. Halen burada bir takım dini törenler yapılıyor ve onlar için Kur'an-ı Kerim okunuyor.

Mezarda dikine yerleştirilmiş üzerinde Arap harfleri ile çeşitli yazılar bulunan 40-50X25-30 cm ölçülerinde üç tane taş bulunmaktadır. Bu taşlardan yalnızca, bir tanesi üzerindeki besmeleyi okuyabildik. Büyük babamın söylediğine göre ise çok önceleri burada yaklaşık 15-20 tane taş varmış. Bunlar içerisinde üzerinde yazısı bulunan da, çeşitli şekiller çizilmiş olanda varmış. Buradaki işlerimizi bitirdikten sonra adet olduğu üzere bizdedua ettikten sonra köyün doğusundaki yaklaşık 200 yıllık bir tarihi bulunan mezarlığa doğru yola koyulduk.

Суретте солдон оңго : Темирлан Алибеков, Байзак Маматалиев
Башкортостан Республикасының Башкортостан-Түрк "Манас" университетинин тарых бөлүмүнүн студенттери

Мазардагы тикесинен тургузулган таштардагы бадырайган арапча жазуулардын бийиктиги 40-50 сантиметр, туурасы 25-30 сантиметр келген үч таш бар экен. Биринде «Бисмиллахи рахман рахиим» деген сөз даана окулду. Табылган кумураларды ошол адамдын кабырынын үстүнө коюп коюшат. Алардын айрымдары сынып калат, же кой кайтарган жаш балдар ойногончо таш менен уруп сындырып коюшат .

Биз топтогон чопо идиштерди окумуштуу археологдор карапачылыкты мыкты өздөштүргөн чеберлер тарабынан жасалгандыгын аныкташып, аларды илимий жактан баалуу табылга деп эсептешти. Азыркы күндө алар изилденип, археология сабагынын практикалык сабактарында пайдаланылууда. Келечекте алар музей экспозициясынан орун алат.

Burada köylüler tarafından kazılan mezarlardan çıkarılan seramik kaplar tekrardan ölü gömüldükten sonra mezarlar üzerine yerleştirilmektedir. Bu nedenle mezarlıkta çok sayıda eski seramik kapla karşılaşmak mümkün. Genellikle bu seramik kaplar ya kendiliğince ya da buralarda koyunlarını otlatan çocuklar tarafından kırılmaktadır. Bizim köyümüzde bu tarz arkeolojik eserlere hiç önem verilmiyor. Bu soruna köy yöneticileri ilgi gösterip köy ilkokulunda bir müze oluşturulsa çok güzel olurdu. Böylelikle bulunan arkeolojik eserlerin müzede toplanması sağlanırdı. Bizim mezarlıktan topladığımız seramikleri inceleyen konunun uzmanları bu seramiklerin oldukça önemli olduklarını belirttiler. Şu anda söz konusu seramik kaplar bir taraftan inceleniyor diğer taraftan arkeoloji derslerinde kullanılıyor. Daha sonra müzeye yerleştirilecektir.

Кайырбек Коңурбаев

Кочкор районунда археологиялык эстеликтердин бардык түрүн кездештирүүгө болот. Эстеликтердин көп болушунун бирден-бир себеби климаттык шарт менен байланыштуу болсо керек. Орто кылымдагы жазма булактарга караганда, бул өрөөнгө атайын кыштоо үчүн көчүп келишкен. Өрөөндө кар сейрек жаайт, азыр да кышында малды тоо-талаада асырап багууга мүмкүнчүлүк бар. Азыркы Кум-Дөбө айылы жайгашкан жерде XI кылымга таандык Кочкор-Башы шаарынын калдыгы жайгашкан. Илгери шаардын борбордук бөлүгү жана топурак, кум аралашкан чептери көлөмдүү дөбөлөр болуп турган дешет. Айылдын ичиндеги дөбө кийин XX кылымдын акыркы чейрегинде гана курулуш иштерине пайдаланылып жок болгон. Айылдын аталышы да ошол дөбөлөр менен байланыштуу.

Азыр XI кылымдагы чептин бир бурчу гана сакталып калган. Чеп үстүндө “Кырк чоронун күмбөзү” деген ат менен XVIII-XIX кылымдагы теңир-тоолук кыргыздардын чыгаан инсандарынын күмбөздөрү жайгашкан. Мына ошол атайын мамлекеттик коргоого алынган тарыхый жер жеке менчикке бериле турган болгондо, кумдөбөлүк Кайырбек Коңурбаев элге кайрылып, ал жердин тарыхый мааниси, келечеге боюнча түшүндүрүү ишин талбай жүргүздү, жетекчиликке кайрылды. Археологдордун жана маданият министирлигинин кийлигишүүсү менен атайын комиссия түзүлүп, жер жеке менчикке берилбей сакталып калды. Кайырбек Коңурбаев коңшу Ак-Жар айылынын жогорку тарабындагы жер алдындагы XI кылымга таандык күмбөздү жана Кочкор-Башы шаар урандысын сактап, кийинки муунга өткөрүп берүү боюнча мураскерлик ишин улантууда.

Кочкор-Башы шаары турган жер келечекте археологиялык жактан изилденсе, Теңир-Тоонун шаар маданияты боюнча ченебеген маалымат алынарында шек жок. Мамлекет тарабынан гана колдоо керек.

Kayırbek Konurbaev

Koçkor'da hemen her türden arkeolojik kalıntıya rastlamak mümkündür. Arkeolojik eserlerin bu denli çok olması bölgenin iklimi ile ilişkili olsa gerek. Zira Koçkor'a kışın kar oldukça az yağıyor. Bu nedenle Ortaçağ kaynaklarında belirtildiği üzere insanlar kışı geçirmek için özellikle bu bölgeyi tercih etmişlerdir. Halen bölge halkı kışın hayvanlarını buralarda otlatma imkânı bulabilmektedirler.

Günümüzde Kum-Döbö köyünün bulunduğu bölgede daha önceleri XI. yüzyılın ünlü Koçkor- Başı şehri yer almıştır. Köylülerin belirttiğine göre eskiden köy içerisinde eski Koçkor şehrine ait merkezi kalıntı tepelerine rastlamak mümkünmüş. Hatta Koçkor şehrinin merkezi kalesine ait olduğu tahmin edilen kalıntı tepesi yakın dönemde (XX. yy. son çeyreğinde) çeşitli inşaatlarda kullanılmak üzere yok edilmiştir. Oysaki eskiden kalıntı tepelerinin çokluğu nedeni ile köy Kum-Tepe adını almıştır.

Günümüze Koçkor kalesinin yalnızca küçük bir kısmı ulaşabilmiştir. Bu kısımlar ise XVIII.-XIX. yüzyıllarda “Kırk Asker Mezarı” adı verilerek Tanrı Dağları Kırgızları'nca önemli görülen kişilerin gömül- düğü bir mezarlığa dönüştürülmüştür. Bu nedenle koruma altına alınan bölge daha sonra özelleştirilmek istenmiştir. Özelleştirmenin yapıldığı dönemde ise Kum-Tepe köyü sakinlerinden Kayırbek Konurbaev bölgeye sahip çıkarak burasının tarihi ve arkeolojik bir bölge olduğunu, kesinlikle özelleştirilmemesi gerektiğini, gelecekteki arkeolojik araştırmalar için koruma altına alınması ve korunması gerektiğini dile getirmiştir. Onun bu çabaları sonucunda arkeologlar ve Kültür Bakanlığı görevlilerinden oluşan bir komisyon oluşturulmuş ve böylelikle bölge özelleştirilmemiştir. Kayırbek Konurbaev günümüzde de Ak-Car köyü yakınlarındaki XI. yüzyıla ait olduğu düşünülen kalıntılara ve Koçkor-Başı kalıntılarına sahip çıkmaya onları korumaya devam ediyor. Koçkor-Başı şehir kalıntısı araştırılacak olunursa Tanrı dağları şehir hayatına ilişkin önemli bulgulara ulaşılabilecektir.

“Атлах” деген жазуусу бар таштын көчүрмөсү.
Üzerinde ‘Atlah’ yazısı bulunan taş.

Мырзабек Дүйшөнов

Орто кылымдагы тарыхый жазма булактарда Талас аймагында Атлах аттуу атактуу шаар болгон. 751-жылы кытайдын Тан династиясынын аскерлери менен арабдардын салгылашуусу өтүп, жергиликтүү түрк калктарынын колдоосу менен арабдар жеңишке жетишкен жер. Бүгүнкү күндө Атлах Кыргызстандагы Жоон-Арык айылынын жанындагы шаар урандысы менен байланыштырылат. Ал жерде табылган «Атлах» деген жазуусу бар таш далил болуп саналат.

Мындан 1260 жыл мурда айтылуу салгылашуу өткөн Атлах аймагы жана аны курчаган чөйрөдөгү ар бир археологиялык эстелик кызыгууну туудурат. Ошол мезгилдин маданиятын билүү кызык. Максат коюп изилдөө аркылуу Аргу, Атлах аймагынын салгылашууга чейинки, учурундагы жана кийинки мезгилиндеги маданиятын таанып билүүгө болот.

Бул – илимий чөйрөдөгү орчундуу проблемалардын бири. Көрсө, ал маселеге жергиликтүү калктан чыккан ынтызар адамдар да абдан кызыгат экен. Манас районундагы Арал айылынын аксакалдарынын бири Мырзабек Дүйшөнов айыл айланасындагы шаар-чеп урандыларын Атлах салгылашуусу өткөн жер деп эсептейт. Ар бир адам өз пикирин ортого коёт. Талданып, иргелип отуруп далилдүү пикир жаралат. Эң негизгиси Мырзабек аксакалды ошол археологиялык эстеликтерди коргоо маселеси тынчсыздандырат. Жогорку бийликтегилерге атайын келип, сезимин ойготуп, каражат таап, окумуштууларды изилдөө ишине тартууга аракеттенгенине бир канча жылдын жүзү болду. Убадалар бар, бирок эч бири иштикүү чечим чыгара элек. Аракет жок эмес. Областтык губернаторлуктун жооптуу кызматкери Улукбек Муктаров менен бирге барып тааныштык. Археологиялык эстеликтерди сактоо абалы чындыгында оор.

Mırzabek Düyşönov

Ortaçağ yazılı kaynaklarında Atlah, Talas bölgesinin önemli şehirleri arasında zikredilmektedir. Biliniği üzere 751 yılında bölgede, Türk boylarının desteklediği İslam Orduları ile Çinliler arasında Talas savaşı yapılmış söz konusu savaş Müslümanların zaferi ile sonuçlanmıştır. Günümüzde Atlah, Talas vilayetindeki Coon-Arık adlı köyün hemen yanı başındaki şehir kalıntısı ile ilişkilendirilmektedir. Bunun en büyük nedeni ise bölgede bulunan ve “Atlah” kelimesinide içeren bir yazıttır. Türk ve İslam tarihi açısından çok önemli bir savaşın meydana geldiği Atlah bölgesindeki her bir arkeolojik eser oldukça ilgi çekicidir. Bu eserler Argu ve Atlah'ın savaşın yapıldığı dönemdeki kültürüne, bu dönemin öncesine ve sonrasına ilişkin fikirler vermektedir. Bölgedeki kalıntılar bilim adamlarının olduğu kadar yerli halkında ilgisini çekmektedir. Aral köyünün sakinlerinden Mırzabek Düyşönov köy çevirindeki şehir ve kale kalıntılarının bulunduğu bölgenin Atlah (Talas) savaşının geçtiği yer olduğu düşüncesindedir. Bu konuya ilişkin oldukça farklı görüşler bulunmaktadır. Bununla birlikte her bir insanın kendine ait bir görüşünün var olduğuda unutulmamalıdır. Bu fikirlerin doğruluğu veya yanlışlığı ancak söz konusu fikirler tartışıldıktan, fikir alışverişinde bulunulduktan sonra netlik kazanacaktır.

Fikirlerden ziyade Mırzabek'i bölgede bulunan kalıntıların durumu daha çok kaygılandırmaktadır. Bir taraftan bölge yöneticilerinin kalıntıların durumuna ilişkin ilgisini arttırmaya çalışan Mırzabek diğer taraftan da bilim adamlarının bölgede arkeolojik çalışmalar yapmalarına vesile oluyor. Tüm bunlar bölge arkeolojisine katkı sağlamakla birlikte yeterli düzeyde değildir. Bizler de Talas valiliği görevlilerinden Ulukbek Muktarov ile birlikte bölgedeki arkeolojik eserlerin nasıl korunabileceğini araştırmak üzere bölgede yüzey araştırmalarında bulduk. Tüm bu faaliyetler ile bölge arkeolojisine ve eserlerin korunmasına katkıda bulunmayı amaçladık. Bununla birlikte şunu belirtmek isteriz ki açık arazideki arkeolojik eserlerin korunması oldukça zor bir konudur.

Арал айылындагы археологиялык-этнографиялык-тарыхый музей

Арал айылынын сыймыктана турган инсандары көп. Атактуу Алымкул Үсөнбаев чыккан жер. Анын жолун улаган жаш төкмө акын Аалы да ушул айылдан. Мындай көп акындын чыгышы Аралдын касиеттүү суусунан деп коюшат экен.

Өз мезгилиндеги абдан туура чечим менен маданият үйүндө музей курушкан. Айыл чыгаандары тууралуу бөлүм бар. Аралдан кокусунан табылган археологиялык буюмдардын бирин калтырбай музейден орун беришкен. Көпчүлүк табылгалар – чоподон жасалган идиштер.

Жасалыш ыкмасы боюнча алганда, бардыгы орто кылымдарга таандык. Айлантма чарыкта тегиз даярдалган идиштер көп. Көлөмдүү, бетине оймо түшүрүлгөндөр андан көп. Кээ бир оймолору бүгүнкү күндөгү туш кийиз, шырдактарга салынган эле оюулардай. Ушундай сапаттуу идиштердин молдугуна караганда, Арал аймагы орто кылымдарда маданияты гүлдөп өскөн жер болгон.

Ушул сыяктуу чопо идиштер айылдын ичинде, сыртында жер иштетүүдө көп кездешет. Ал гана эмес, суу жүргүзө турган куурлар (чопо трубалар) кеткен жерлер бар. Айылдын түндүгүндө, чыгышында бир канча чеп-дубалдар сакталып калган экен.

Aral Köyü Arkeoloji ve Etnografya Müzesi

Aral köyü Kırgız kültürü için önemli insanlar yetiştirmiş bir yerdir. Ünlü ozan Alımkul Usönbaev ve Aalı bu köyde doğup büyümüşür. Köy halkı köyden çok sayıda ünlü ozanın çıkmasını Aral köyü suyuna bağlıyor.

Köylüler isabetli bir karar alarak köydeki mevcut Kültür Evi içerisine bir de müze kurmuşlar ve burada köy tarihine ilişkin etnografik eserlerin yanı sıra köy civarından bulunan arkeolojik eserleri de toplamışlar. Sergilenen arkeolojik eserlerin çoğunluğu seramik kaplardan oluşmaktadır.

Yapım tekniklerine bakılacak olunursa daha çok Ortaçağa ait oldukları anlaşılan bu seramik eserlerde kullanılan motiflerin bazıları günümüzde halen keçe ve kilimlerde kullanılmaktadır. Aral bölgesi çok sayıda ve değişik şekillerdeki bezemeli seramikleri ile dikkat çekmektedir. Seramik bezemelerinin çeşitliliği bölgenin Ortaçağda kültürel bakımdan oldukça geliştiğini göstermektedir.

Köy merkezinde veya civarında sıklıkla seramik kap kaçak kalıntılarına hatta yer yer seramik su borularına (küng) rastlamak mümkündür. Köyün kuzeyinde ve batısında birkaç tane kale kalıntısı bulunmaktadır. Köyün güneyindeki dağ eteklerinde ise kaya resimleri mevcuttur.

Түштүк тараптагы тоолордо петроглифтер бар. Кыскасы, ачык асман алдындагы музейге айлана турган жер экен. Тилекке каршы, чыгыш тараптагы чептердин бир тарабы суу сактагыч куруу учурунда бузулган экен. Түндүк тараптагы төрт чарчы чеп тарыхый эстеликке эмес, мүрзөгө айланып бара жатыптыр. Ушундай, байыркы Аргу аймагындагы айтылуу Ахла салгылашуусу өткөн жердин байыркы маданиятын Мырзабек сыяктуу мураскерлердин жоон тобу гана сактап кала алат.

Tüm bu özellikleri ile bölge âdete açık hava müzesi görünümündedir. Köyün güneyindeki kale kalıntılarının bir kısmı buradaki sulama göleti nedeni ile bozulmuş durumdadır. Bu nedenle buradaki eserler müzeye değil mezarlığa dönüşmeye başlamıştır. Atlah (Talas) savaşının gerçekleştiği yer olduğu düşünülen bölge gibi açık arazideki arkeolojik eserleri ancak Mirzabek gibi arkeoloji gönüllüleri sayesinde korumak mümkündür.

Жогорку өрөөн

Тондун жогорку өрөөнү — археологиялык изилдөө үчүн келечектүү жер. Ысык-Көл, Нарын аймагын жана жалпы Евразия алкагында байыркы көчмөндөр маданиятын изилдеген окумуштуу ушул жердин табигаты менен жакындан таанышуусу абзел. Эмне себептен деген суроо туулушу мүмкүн. Ушул сыяктуу жердин табигатынын өзгөчөлүгүн билбей туруп, көчмөндөр жаратылыш шартына көз каранды болгон, мал-жандыгы үчүн кышкы тоют топтобой эптеп гана күн көрүп жүргөн калк деген пикирди көп учуратууга болот.

Биринчиден, Алабаш жергесине кышында кар сейрек жаайт. Мал кышы бою оттоп жүрө алат. Кар жааса да, тоонун күнгөй бети тез эрип, кышкы жайыт катары пайдаланыла берет. Мына ушул сыяктуу туш тарабы тоо менен курчалган, өзгөчө өрөөндөрдү көчмөндөр илгертеден бери кыштоо катары пайдаланышкан. Демек, көчмөндөр жаратылыш шартына көз каранды болбос үчүн, жаратылышы өзгөчө — кышкы жайыты бар өрөөндөрдү өздөштүрүшкөн. Кыштоо маселеси ушундай чечилген. Алабаш өрөөнүндө жана андан ары жогору созулган тоолордо кой-эчки, жылкы, топоз асыроо ийгиликтүү уланууда.

Ton Irmağı Boyları

Ton ırmağının yukarı akımı mutlaka araştırılması gereken hatta Isık-Göl, Narın veya Orta Asya'daki göçmen kültürüyle ilgilenen bilim adamlarının mutlaka görmesi gereken bir bölgedir. Akıllara özellikle neden bu bölgenin görülmesi gerektiği sorusu gelebilir. Bunu şu şekilde izah etmek mümkündür; sık sık göç etmeleri nedeni ile göçebeler doğa koşullarına bağımlı bir şekilde yaşıyorlar, hayvanları için kış hazırlığı yapmıyorlar, hayatlarını sanki günü birlik devam ettiriyorlardı gibi bir düşünce yaygındır. Oysaki Tosor ırmağının yukarı akımındaki Alabaş'ta olduğu gibi bazı bölgelere kar az yağmakla birlikte göçmenler burada kış boyu hayvanlarını otlata biliyorlardı. Bu gibi bölgeler göçmenler tarafından uzun dönem kışlak olarak kullanılmıştır. Bu da demek oluyor ki göçmenler tabiat şartlarına olan bağımlılıklarını azaltmak için kış dönemlerinde hayvanlarını otlatma imkanı bulunan bölgelerden faydalanıyorlardı. Göçmenler kış sorununu bu yolla hallediyorlardı. Alabaş ve daha yukarı kesimlerdeki bölgeler kışın koyun, keçi, at, topoz (Tibet İneği) gibi hayvanların otlayabilmesi için oldukça elverişlidir.

Турак-жайлар

“Манас” университетинин археологиялык экспедициясынын бирден-бир багыты байыркы көчмөндөр менен удаа тиричилигин өткөргөн жарым көчмөн жана отурукташкан чарбалардын калдыктарын, курулуш ордуларын издеп табуу менен байланыштуу болду.

Кочкор өрөөнүндөгү Чап аттуу жерде ушул мүнөздөгү эстелик ачылган. Анда бышырылбаган кыштан курулган турак-жай калдыгы, чопо идиш сыныктары табылган. Ушул жерге жакын жерлерден сүрмө дан азыктарын майдалоочу жаргылчактар табылган. Чопо идиш калдыктары эрте көчмөндөрдүн көрүстөндөрүнөн табылган идиштерге окшош. Ал сыртынан көлөмдүү таштар менен курчалган. Жалпак көлөмдүү сайташтар тикесинен эки катар орнотулган. Ортосундагы таштар тизилип дубалы бийиктетилсе керек. Ушундай таш курулушту күнгөй Ала-Тоонун этегиндеги Сары-Камыш жергесинен кездештирдик. Көлөмү төрт чарчы, үч бөлмөдөн турат.

Жогорудагы Чап, Сары Камыш эстеликтерин изилдөө келечектүү. Ачылган турак-жай ордуларына караганда, алар таштан, бышырылбаган кыштан курулган. Аларга жана мал кармоочу жайларды курушкан. Алар таш короолор деп аталат.

Meskenler

Manas Üniversitesi'nin arkeoloji çalışmalarının amaçlarından bir tanesi de göçmenlerin, yarı göçebe diyebileceğimiz konar- göçerlerin; yerleşik hayat kalıntılarını, tarımsal faaliyetlerini, mesken kalıntılarını tespit etmek ve araştırmaktır.

Bu amaçla Koçkor'da gerçekleştirdiğimiz çalışmalar esnasında Çap adlı bölgedeki kerpiç mesken kalıntısı tespit edildi. Yapı kalıntısı civarından seramik kap-kaçak kalıntıları yanı sıra bir de değirmen taşı parçası bulundu. Bulunan seramik parçaları Erken Dönem göçebe kurganlarından çıkarılan seramiklere oldukça benzemektedir. Söz konusu meskenler genellikle dikine yerleştirilen ve iki sıra halinde uzanan irice taşların ortasına daha küçük taşların doldurulması ile oluşturulmuştur. Büyük taşlar arasına yerleştirilen küçük taşlar daha çok duvarı güçlendirmek için kullanılmıştır.

Koçkor'daki Çap ve Isık-Göl'ün kuzeyindeki Tanrı Dağları eteklerinde bulunan Sarı-Kamış bölgesindeki bu tarz eserlerin araştırılması gelecek vaat etmektedir. Söz konusu yapı kalıntılarının daha çok taş ve kerpiç kullanılarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu kalıntıların hayvanlar için yapılan ağıllar olma ihtimali de bulunmaktadır.

Таш короолор

Байыркы мезгилден бери малды киргизүү үчүн курулган таш короолор тоо этектеринде көп учурайт. Алардын айрымдары байыркы мезгилдерге таандык. Аны айланасынан табылган колго ийленип жасалган чопо идиш сыныктары аныктап турат. Айланасы кыртышталган. Кээ бири кийин орто кылымдарда жаңыланып, кайра бекемделип курулган. Аны дагы орто кылымдарга мүнөздүү айлантма чарыкта даярдалган чопо идиш сыныктары далилдеп турат. 20-кылым ичинде пайдаланылган да таш короолор бар.

Тескей Ала-Тоонун Сөгөттү деп аталган жеринде көлөмдүү таш короонун планы түшүрүлдү. Жалпы түшүрүлгөн планга караганда, мал киргизилүүчү короонун батыш тарабындагы бийигирээк жерде кошумча төрт чарчы курулуш издери белгиленди.

Таш короонун ичинде шурфтар казылды. Ылдыйыш жердеги шурфта күл калдыктары, жыгачтын көмүрү, чопо идиштин сыныктары жана мал сөөктөрү табылды. Чопо идиш сыныктары эрте темир дооруна таандык. Таш короо ачык, шамалдуу жерде жайгашкан. Мындай ачык аянттагы таш короолор жылдын жылуу мезгилинде гана колдонулушу мүмкүн.

Таш Ағиллар

En eski dönemlerden beri hayvanların gecelemesi için kullanılan taş ağıllara dağ eteklerinde sıklıkla rastlanılmaktadır. Bazı taş ağıllar etrafından bulunan elde yapılmış seramik kap parçaları söz konusu ağılların tarihinin çok daha eski olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte ağıllar etrafından bulunan çömlekçi çarkında yapılmış seramik parçaları bu ağılların Ortaçağlarda yeniden düzenlenerek kullanıldığını göstermektedir. Taş ağıllar içerisinde XX. yüzyılda kullanılanları da mevcuttur.

Arkeolojik çalışmalarımız esnasında Teskey Ala-Too (Isık-Göl'ün güneyindeki Tanrı Dağları silsilesi) eteklerindeki Sögöttü olarak adlandırılan bölgede oldukça büyük bir taş ağıl tespit edildi ve planı oluşturuldu. Alanda yaptığımız incelemelerde burasının yalnızca hayvanlar için yapılmadığı genel plan dikkate alındığında hayvanlar için yapılan alanların batısında dörtgen biçimli daha küçük yapı kalıntılarının da var olduğu tespit edildi.

Taş ağılın bazı kısımlarında sondaj çalışmalarında bulduk. Sondaj çalışmaları için açılan çukurlardan kül kalıntısı, hayvan kemikleri, seramik kap parçaları, kömür kalıntıları çıkarıldı. Erken Dönem Demir Çağına ait seramik kap parçalarının çıkarıldığı taş ağılın rüzgârı alacak şekilde açık arazide yer alması bizlerde burasının yaz aylarında kullanıldığı fikrini uyandırmıştır.

Мына ушул сыяктуу эстеликтин изилдениши да байыркы мезгилдеги мал чарбачылык, карапа идиш, мал үчүн таштан салынган таш короолорду мүнөздөө үчүн так маалымат берери аныкталды. 2012-жылы кыштоого ылайыктуу, эки тарабы тоо менен курчалган, далдоо жерде курулган таш короонун орду белгиленди. Таш дубалынын алды эки катар таш менен бекемделип курулган экен.

Burada yürüttüğümüz arkeolojik çalışmalar bu tarz kalıntılardan İlk Çağ; hayvan yetiştiriciliğine seramik eşyalarına ve hayvan barınaklarına ilişkin bilgiler edinilebileceğini göstermiştir. 2012 yılında kış mevsimi için kurulduğu anlaşılan, rüzgârdan korunak için iki dağ arasına inşa edilmiş ve temeli iki sıra taştan oluşan diğer bir taş ağıl kalıntısı daha tespit edilmistir.

Жылкы менен көмүү салты

Орто кылымдарда Теңир-Тоону, Жети-Сууну мекендеген түрк тектүү калктардын археологиялык маданияты өзгөчө.

2010-жылы Тоң районунун ички өрөөнүн кыдыруу учурунда жергиликтүү мураскер аксакалыбыз Олжобай Сагымбаев менен бирге жогорку өрөөндү кыдырып жүрүп Кулгунанын Бели деген жерде жол куруу учурунда бузулган көрүстөндү каттаганбыз. 2011-жылы ал жерде жарым-жартылай бузулган, жылкысы менен бирге көмүлгөн жай тазаланды.

Белгиленген жерди тазалоо учурунда 0,80- 1 м сөөктөрү толук сакталбаган, баш жана бут тараптарынын сөөктөрү жок адам скелети чыкты. Өз ордунда сакталып калган сөөктөрүнө караганда, маркум башы түндүктү карай багытталып, узатасынан жаткырылган. Болжолу, кийин көмүлгөн болуу керек. Аны сүрөткө тарткандан кийин, алдынкы катмардан кудум эле ушул абалда, башы түндүк-батышка каратып көмүлгөн маркум сөөгү толук бойдон чыкты. Эки адамды бир жайга үстү-үстүнө көмүү чанда кездешүүчү көрүнүш. Ага удаа эле оң тарабына жылкы жайгаштырылган экен.

At ile Defin

Orta Çağlarda Tanrı Dağları ve Yedi-Su bölge- sinde hâkimiyet kurmuş olan Türk boylarına ait arkeolojik eserler oldukça ilgi çekicidir. 2010 yılında Ton bölgesinin yerlilerinden olan arkeoloji sever Olcobay Sagimbaev ile birlikte Ton bölgesinin yukarı kesimlerinde yürüttüğümüz yüzey araştırmaları esnasında Kulguna'nın-Beli adlı yerde, yol çalışmaları sırasında bir kısmı bozulmuş olan Gök- Türk mezarının tespitini yaptık. 2011 yılında söz konusu kurganı açma imkânı bulduk.

Kurgandan yaklaşık olarak 0,80-1 metre derinlikten kafatası bulunmayan ancak diğer kemiklerinden anlaşıldığı üzere kafası kuzey-batıya gelecek şekilde gömülmüş bir insan iskeleti çıkarıldı. Muhtemelen söz konusu iskelet kurgana sonradan yerleş-tirilmiştir. Fotoğrafları çekildikten ve çizimleri yapıldıktan sonra kaldırılan iskelet altından ise yine aynı şekilde başı kuzey-batıya gelecek şekilde yerleştirilmiş, tüm kemikleri yerli yerinde duran ikinci bir insan iskeletine ulaştık. Arkeolojik kazılarda üst üste yerleştirilmiş insan iskeletlerinin bulunduğu kurganlara pek rastlanılmamaktadır. İnsan iskeletinin sağ tarafına ise at iskeleti yerleştirilmiştir.

Таш короолор

Көмүү каадасы боюнча, кадимки батыш түрк каганаты мезгилиндеги түрк тектүү элдин өкүлүнүн көрүстөнү деп ишенимдүү белгилөөгө болот. Бул – Алтайда эрте темир доорунан бери келе жаткан жөрөлгө. Батыш Түрк каганаты бийлигин орноткон мезгилден тартып, Теңир-Тоо, Жети-Суу аймактарына тараган. Журт которуп келгендердин өз заманындагы элдик аты «Он Ок эл» болгон. Мына ошол түрк тилдүү Он Ок элинин келиши менен маркумду жылкысы менен көмүү, жылдыгында айкел орнотуу жана руханий маданиятынын мыкты үлгүсү болгон рун сымал жазуусу тарайт.

Азыркы мезгилде да маркумдун кара ашына жылкыны курмандыкка чалуу байыркы бабаларыбыздын бири болгон Он Ок элинин жөрөлгөсүнүн уландысы деп түшүнүү керек. Мусулманчылык келгенден тартып жылкыны маркум жанына жайгаштырбай, курмандыкка жылкы баласын чалуу гана туруктуу салт болуп калган.

Экинчи бир Он Ок элинин жоокери көмүлгөн көрүстөн Тосор суусунун оң ойүзүндөгү дөбөдөн казылып изилденген. Көрүстөн дөбөчөсүнүн үстүнө таш төшөлгөн. 1,20 м тереңдикте баш тарабы чыгышка багытталган эркек адамдын сөөгү тазаланды. Жылкынын башы, тескерисинче, батышка карай багытталып жаткырылган. Жылкы менен маркум ортосун бөлүп турган тикесинен же кынап тизилген таш катары бар. Демек, жоокер жармоо көргө жайгаштырылган соң, жайдын оозу ушул таштар менен жабылган. Андан соң жайдын чарасына жылкыны жаткырып көмүшкөн.

Таş Ağıllar

Defin usulüne bakılacak olunursa söz konusu kurgan Batı Gök-Türklerine aittir. Erken Dönem Demir Çağından başlayarak Altaylarda görülen bu tarz defin adetleri Gök-Türklerin Tanrı Dağları ve Yedi-Su bölgesine hâkim olmasıyla bu bölgelerde de görülmeye başlanmıştır. Gök-Türk kurganlarının en büyük belirtisi atı ile birlikte defin, anıt mezara taş heykel (balbal) dikme ve maneviyatlarının da bir işareti olan Gök-Türkçe yazılardır.

İslamiyet ile birlikte her ne kadar ölümler ile birlikte at gömme âdeti terk edilmiş ise de ölen için at kesme âdeti Gök-Türkler döneminden beri halen bazı Türk boyları arasında devam ettirilmektedir.

Arkeolojik kazı heyetimizce Gök-Türk dönemine ait atı ile birlikte gömülmüş ikinci bir kurgan Tosor ırmağı boylarında açılmıştır. Üst kısmı taşlar ile kaplanmış söz konusu kurgandan 1,20 cm derinlikten başı doğuya bakan bir erkek iskeleti çıkarılmıştır. Kafatasındaki oyuğa bakılacak olunursa kişi muhtemelen bir savaş aletiyle (ihtimalle mızrakla) başına aldığı darbe sonucunda ölmüştür. İskeletin hemen solundan başı batıya bakan bir at iskeleti çıkarılmıştır. At iskeleti ile sahibini bir birinden ayıran dikine yerleştirilmiş taş sırasından, öncelikle mezar çukurunun açıldığı daha sonra mezar çukurunun profilinde oluşturulan oyuk içerisine ise insan iskeletinin yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Daha sonra bu oyuk taşlar ile kapatılmış ve mezara en son olarak at iskeleti yerleştirilmiştir.

Жоокердин белінде кемер кур болгон, кайышы чирип кеткен менен, курга тагылуучу колодон жасалган бастырмалары орду-орду менен иреттүү катталды. Темирден жасалган балта табылды. Темирдин бузулушу менен бир канча бөлүккө бөлүнгөн экен, бирок кылдаттык менен бириктирип алууга мүмкүн болду. Жоокердин оң жагына жаа жебелерин сала турган баштык – коломсок жайгаштырылган.

Тосордогу сөөк калдыгы Американын Флорида штатындагы «Beta analytic ins.» лабораториясында жүргүзүлгөн C14 анализи боюнча эстеликтин жашы б.з. 770-жылына туура келди. ±30 жыл айырма болушу мүмкүн. Демек, биз бул эстеликти 750-800 жылдар арасындагы тарыхый окуяларга байлай алабыз. 744-жылы Чыгыш түрк каганаты талкаланган. 746-жылы чыгыштан Жети-Сууга карлуктар жер которуп келет. 742-749-жылдары кытайдын Тан аскерлери батыштан Жети-Сууга чабуул жасап, улам илгерилеп басып кирген учуру. 751-жылы арабдар тан аскерлерине каршы жортуул баштап, айтылуу беш күнгө созулган Талас беттешүүсүндө Тан аскерлери карлуктардын чечкиндүү чабуулунун коштоосу менен талкаланат. 766-жылы карлуктар Жети-Суу, Теңир-Тоону багынтат. Карлуктар менен кошо бул жерге чигил, ягма аттуу түрк тектүү эл көчүп келет. 800-жылдын башында карлуктар менен кыргыздардын жогорку башкаруучу урууларынын ортосунда династиялык союз түзүлөт. Кыргыз ажосу карлуктардын башкаруучусу – карлук шаддын кызын алган (Худяков, Табалдиев, 1998).

Мына, ошол Тосордогу жоокер жашаган мезгилдин кымгуут тарыхый жагдайы. Балким, Тосор жоокери баскынчыл Тан аскерлерине каршы аттанган, эл-жер, жер-суусу үчүн курман болгондордун бири.

Тосордо казылган эстеликтеги табылгалардын илимий мааниси жогору. Кемер кур, жоокер балтасы ар бир эле жоокер эстелигинде табыла бербейт.

Тосор жоокеринин жанынан табылган балта уңгулуу, бир тарабы жалпак, экинчи тарабы узун миздүү, айбаттуу көрүнгөн жоокер балтасы. Ушул доордун археологиялык эстеликтеринде сейрек кездет.

Мына ушул тарыхый далилдерге караганда, Тосор суусунун сол өйүзүндөгү жоокер байыркы бабаларыбыздын бир тамырынан чыккан кадырлуу жоокерлеринин бири болгонун анын курал-жарагы, кемер куру аныктап турат.

İskeletin belinde takılı olduğu anlaşılan kemerin deri kısmı her ne kadar çürümüş ise de bronz kemer süslemeleri bozulmadan günümüze kadar ulaşmıştır. Bununla birlikte kurgandan iskelet yanına yerleştirilmiş (her ne kadar birkaç parçaya ayrılmış olsa da) demir balta ve sadak çıkarılmıştır.

Radyokarbon C14 analizi sonucunda kurganın M. S. 770 (±30) yıllarına ait olduğu anlaşılmıştır. Bu da demek oluyor ki söz konusu kurganı 750-800'lü yılların olanlarıyla ilişkilendirmek mümkündür. Bilindiği üzere 744 yılında batı Gök-Türk kağanlığı yıkılmış 746 yılında ise Karluklar Yedi-Su bölgesine göç etmiştir. Diğer taraftan 742-749 yıllarında T'ang sülâlesi Yedi-Su bölgesine seferler düzenleyerek bölgeyi ele geçirmeye çalışmıştır. 751 yılında Karlukların desteklediği İslam Orduları ile T'ang sülâlesi arasında beş gün süren Talas savaşı yapılmıştır. 766 yılı itibari ile Yedi-Su bölgesi Karlukların kontrolüne girmiş bölgeye Cigil, Yağma gibi diğer Türk boyları göç etmiştir. 800 yılında Kırgızlar ve Karluklar arasında evlilik yolu ile kurulan yakın ilişki sayesinde önde gelen Kırgız-Karluk boyları arasında işbirliği anlaşması yapılmıştır. Kurganın ait olduğu döneme ilişkin bilgiler kısaca bu şekildedir. Belki de söz konusu kurganda yatan asker, ata yurdu Yedi-Su'yu T'ang sülâlesine karşı korunmaya çalışıldığı bir mücadelede hayatını kaybetmiştir.

Tosor kurganlarından çıkarılan eserler esasında oldukça önemlidir. Çünkü o döneme ait her kurganda kemer süslemelerine ve savaş baltasına rastlamak mümkün değildir. Söz konusu kurgan ile aynı döneme ait Kırgız bir asker adına yazılmış kitabedeki sözler (“Ben o kadar... kahramanlık yaptım, benim kemerimde bu kadar altın, bu kadar gümüş süs (kaplama-nişan) var”), askerlerin taşıdıkları kemerlerdeki süslemelerin kahramanlıkla ilgili olduğunu açıkça göstermektedir. Ayrıca bu kitabe bizlere kemer süslerinin tıpkı günümüzde askerlere verilen nişanlar gibi ancak gösterdikleri üstün başarı veya kahramanlıktan sonra verildiğini ortaya koymaktadır. Kemer aynı zamanda iki halk arasında güçlü dostane ilişkiler kurulduğunda bir birlerine hediye olarak da verilirdi. Bununla birlikte eğer komutan düşmana yenilirse ceza olarak önce kemeri kesilirdi. Bu ceza ölüme kadar gidebilirdi.

Tosor kurganından çıkarılan savaş baltasının ağzı yarım ay şeklinde, düğü ise sivridir. Söz konusu baltaya dönemin arkeolojik eserleri arasında pek fazla rastlanılmamaktadır. Bununla birlikte bu tarz bir balta Koçkor'un Kök-Say bölgesinden askerin kemeğine sıkıştırılmış bir şekilde bulunmuştur. Netice olarak şunu belirtebiliriz ki Tosor Irmağının sol kıyı şeridinde yer alan Gök-Türk dönemi kurganın sahibi önemli kahramanlıklar göstermiş, tanınmış, namlı bir askerdir.

Жогорку өрөөндөгү чептер

Чоң-Алабаштын түштүк тарабында төрт чарчысынан келген көлөмдүү курулуш бар. Ал орто кылымдарга, тагыраак айтканда, караханийлер дооруна таандык. Чоподон жасалган идиш сыныктары көп табылат. Казууда башка мезгилге мүнөздүү маалыматтар алынышы мүмкүн. Бул чакан чеп өз мезгилинде душмандан коргонуу үчүн курулганбы, же кербен сарайбы деген суроо археологиялык казуу учурунда гана такталышы мүмкүн. Ушул сыяктуу бекемделген чеп Көлтөр, Коңур-Өлөң айылдарынын батышында, Жер-Үйдүн түштүгүндө жана тоолорунда, Көк-Сай айылынын түндүгүндө бар. Көп күч жумшалган бир канча чептердин курулушу жергиликтүү элдин көчмөн мал чарбачылыгы гана эмес, элдин отурукташып жашаган маданиятынан кабар берет.

Kaleler

Çon-Alabaş dağının güneyinde dörtken biçiminde büyükçe bir yapı kalıntısı mevcuttur. Söz konusu kalıntılar arasında Ortaçağa diğer bir ifade ile Karahanlılar dönemine ait seramik parçalarına rastlanılmaktadır. Bununla birlikte kalıntı alanında yapılacak olan arkeolojik kazı çalışmaları sonrasında kalıntıların dönemine ilişkin çok daha değişik bilgilere ulaşmak mümkündür. Söz konusu kalıntıların bir sınır karakolunun kalesi mi? yoksa bir kervan sarayı mı? olduğu yine ancak arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda anlaşılacaktır. Bu tarz arkeolojik kalıntılar Költör, Konur-Ölön köylerinin batısında, Cer-Üyün'ün güneyinde ve Kök-Say köyünün kuzeyinde de mevcuttur. İnşa edilmeleri oldukça zor olan bu kaleler bölge halkının hem hayvancılıkla uğraşan göçebe kültürüne ilişkin hem de yerleşik hayatına dair bilgiler vermektedir.

Тондун жогорку өрөөнүнүн айкелдери

Байыркы мезгилдерден бери көчмөндөрдүн кыштоосу үчүн ыңгайлуу жогорку өрөөн эрте орто кылымдарда да элдүү болгон. Ар бир айыл мектебинин жанынан 6-9-кылымдарда жасалган айкелдерди кездештирүүгө болот. Аларды тарыхый эстелик катары аздектеп орнотуп коюшкан. Алардын ар биринин сүрөтүн көчүрүп талдап, мол маалымат топтой алдык.

Жаңы, баалуу пикир жараткан айкелди Көл-Төр айылынын мектебинен жолуктурдук. Оң колуна чөйчөк, сол колу менен кылычынын сабын кармап турган абалдагы жоокер айкели. Болгондо да тебетейчен жоокердин айкели. Жалпы журтка атайын жар сала турган маалымат. Азыркы мезгилде кыргыз элинде кундуз, суусар өңдүү баалуу аң териден жасатып, кастарлап кийип келе жаткан тебетейдин тарыхын бир жарым миң жылга узарткан далил табылып жатпайбы! Тебетейлер аксакалдарыбыздын, дегеле, жаш-кары дебей эркектердин көркүн ачкан баш кийим болуп саналат эмеспи.

Элибиздин маданиятынын тарыхынын өзөгү ушинтип ачылат. Ошондуктан айкелдерди орто кылымдагы бабаларыбыздын элеси катары таанып, сактоо зарылчылыгы бар.

Taş Heykeller (Balballar)

En eski dönemlerde göçmenlerin yaşadıkları ve kışı geçire bilmeleri için uygun olan yüksek rakımlı mevkilerdeki yerleşim alanlarında Ortaçağlarda da çok sayıda insanın yaşadığı bilinmektedir. Bekli de bu nedenle Ton bölgesindeki hemen her köy ilkokulunun bahçesinde VI.-IX. yüzyıllara ait bir taş heykelle (balballa) rastlamak mümkündür. Bu heykellerin birçoğu tarihi eser olmalarından dolayı köylülere buralara taşınmıştır. Bizlere düşen görev ise köy ilkokullarındaki bu heykellerin her birini fotoğraflamak ve onlara ilişkin mümkün olduğu kadar bilgi toplamak olmuştur.

İncelediğimiz taş heykeller arasında diğerlerinden farklı olarak bizlere yeni bilgiler sunan heykel ise Kөл-Tөр köyündeki heykel olmuştur. Sağ elinde kâse, sol elinde kılıç ile tasvir edilmiş olan Kөл-Tөр heykeli başındaki börk ile diğerlerinden ayrılmaktadır. Kaşgarlıda baş giysisi olarak zikredilen börk'ü günümüzde Kırgız ve Kazaklar su samuru, kunduz gibi hayvanların derisinden imal ederek halen kullanmaktadır. Bu bakımdan Kөл- Tör heykeli günümüzde dahi kullanılan börkün bin beş yüz yıl öncesine dayandığını göstermesi bakımından önemlidir.

Кудум эле ушундай тебетейлер казактарда бөрүк (бөрк) деген ат менен сакталып калган. Бизде: “Бөрк ал десе, баш алат” деген сыяктуу макал да бар, ал тебетейин ал десе, баш алат деген кошоматчы адамдын турпатын мүнөздөөчү түшүнүктү берет. 11-кылымдагы Махмуд Кашгаринин сөздүгүндө “бөрк” баш кийим деп түшүндүрүлөт.

Байыркы мураска кайдыгер карабай, кастарлап мектепке жеткирген айылдын механизатор жигиттерине ыраазычык билдирүү – биздин парз. Мына ушундай талаада кароосуз калган айкелдерди бир мезгилде Алабаш орто мектебинин тарых мугалими Азамат топтогон. Алардын да байыркы бабаларыбыздын маданиятын изилдөөгө салымы болду.

Kültür tarihimizin zenginliklerini işte bu gibi arkeolojik örnekler sayesinde ortaya koymak mümkündür. Ortaçağ heykellerini diğer bir ifade ile Gök-Türk heykellerini atalarımızın hatıraları olarak korumamız gerektiği akıllardan hiçbir zaman çıkarılmamalıdır.

Açık arazide sahipsiz bir şekilde kalmış olan Köl-Tör heykelini ilkokul bahçesine getirerek koruma altına alan kişilere ve bu vesile ile Kırgızistan'ın değişik bölgelerindeki eserlere sahip çıkan, onları koruyan herkese teşekkür ederiz.

Чоң-Алабаш петроглифтери

Алабаш өрөөнүндөгү таанымал жер — өрөөндүн орто жериндеги катарлаш жайгашкан кызгылтым тоо чокулары. Жергиликтүү элдин айтымында жалпы Беш-Алабаш деп аталат. Эң көлөмдүү «Чоң-Алабаш» деп аталган тоо чокусунун айланасында ар түркүн археологиялык эстеликтердин издери бар. Биринчи эле көзгө петроглифтер учурайт.

Эрте темир дооруна таандык сүрөттөр абдан көп. Текени кууп бара жаткан карышкыр же ит өңдүү кыймылдуу, аракеттүү, жандуу деп мүнөздөөгө татыктуу. Текенин келбеттери көп кырдуу тартылган. Ичке сызыктар аркылуу же көлөкөсү түшүп тургандай дене-мүчөлөрү кадимкидей так тартылгандары бар.

Көлөмдүү таштын биринде үч мүйүздүү баш кийимчен, колуна жаа кармаган адам түшүрүлгөн. «Бул бакшынын элесин чагылдырат», — деп айтышат петроглиф изилдөөчүлөр.

Орто кылымга таандык бир сүрөттө шактуу мүйүздүү бугу жана күн сымал тегерекче тартылган экен. Дүйнөгө жарыкчылык, жашоо берген күн менен бугунун ортосундагы байланышты чагылдыруу аракетиниби?

Çon-Alabaş Petroglifleri

Alabaş'daki arkeolojik bakımdan en tanınmış alan Alabaş bölgesinin ortasındaki kızıl dağlı yerdir. Yerli halk bu bölgeyi Beş-Alabaş olarak adlandırmaktadır. Söz konusu dağlar içerisinde en büyüğü olan Çon- Alabaş eteklerinde çeşitli arkeolojik kalıntılar bulunmaktadır. Bunlar içerisinde ilk göze çarpan kaya resimleridir.

Bu kaya resimleri arasında Erken Dönem Demir Çağına ait olanlar çoğunluktadır. Bunlar içerisinde kaçışan dağ keçilerini kovalayan kurt veya köpeği anımsatan hareketli hayvan resimlerinin bulunduğu petroglifler de mevcuttur. İnce çizgiler ile resmedilen dağ keçileri oldukça gerçekçi ve ayrıntılı çizilmiştir.

İri taşlardan bir tanesine başında üç dilimli tacı, elinde yayı bulunan bir kişi resmedilmiştir. Kaya resmi uzmanları bu tarz kaya resimlerinin Şaman'a atfen yapıldığı görüşündedir. Bölgedeki Ortaçağ kaya resimleri arasında güneşi anımsatan bir şeklin ve iri boynuzlu dağ geyiğinin (bugunun) yer aldığı bir petroglifte bulunmaktadır. Söz konusu petroglif güneş ile dağ geyiği (bugu) arasındaki ilişkiyi mi anlatmaktadır? Alabaş'daki en eski kaya resimleri güneş şeklindeki çeşitli şekillerden oluşan Bronz Çağına ait resimlerdir.

Таш короолор

Алабаштагы эң байыркы деп эсептелген сүрөттөр коло дооруна таандык. Алар да – чабактуу дөңгөлөк сымал күндү элестеткен символдор.

Чоң-Алабаш жана кийинки чокулардагы сүрөттөр бул жердин байыркы мезгилде каада-салт аткаруучу ардакталган жерлерден болгонун ачык эле далилдеп турат. Эки ташта тибет жазуулары бар. Алар гранит аска таш бооруна чегип түшүрүлгөн «Om mani padme hum» деген келме.

Чоң-Алабаштын жана анын батышындагы чоку күнөстүү этектеринде көлөмдүү, таштан курулган байыркы курулуштардын издери баамдалып турат.

Алдында археологиялык катмарлар бар. Өрөөндө жана андан ары жогору созулган тоолордо кой-эчки, жылкы, топоз асыроо ийгиликтүү уланууда.

Таş Ağıllar

Çon-Alabaş ve Tosor ırmağının daha yukarı kısımlarındaki kaya resimleri bu bölge-lerde İlkçağlardan itibaren dini törenlerin yapıldığını göstermektedir.

Yine aynı bölgedeki iki taş üzerinde ise “Om mani padme hum” şeklindeki Tibet yazısı yer almaktadır.

Çon-Alabaş ve onun batısındaki bölgelerde yer yer taş yapı kalıntılarının izlerine de rastlanılmaktadır.

Айкелдер боюнча жалпы маалымат

Жазма булакта түрк тектүү жоокерди эскерип айкелин орноткондон кийин, анын тирүү кезиндеги мерт кылган душман санына жараша балбал орнотулганы эскерилет: «Ал тирүү кезинде канча душман өлтүрсө, ошончо балбал орнотулат. Кээде алардын саны жүзгө жетет». Бул жазылган маалыматтын археологиялык далили бар. Жүз болбосо дагы бир канча балбал орнотулганы Алтайда, Монголияда катталган.

Ошондуктан биз пайдаланып жүргөн “балбал” деген сөздүн алгачкы маанисин түрк жоокеринин набыт кылган душманынын санына жараша тургузган сүрөтү жок таш мамы деп түшүнсөк болот. Балбалдарды түрк жоокеринин айкелин орноткондон кийин, анын алды жагына (чыгыш тарабына) таш мамыларды бир катарга орнотушкан. Анын бетинде кишинин эч бир сүрөтү болбойт. Көрсө, илгерки түшүнүктөр улам мезгил өткөн сайын өзгөрүп, толукталып турат экен. Азыркы мезгилде “балбал” сөзүнүн илгерки мааниси өзгөрүп, бетинде кишинин сүрөтү бар айкелдерди “балбал” деп атоо кеңири тараган. Түрк тектүү калктардын рун сымал жазуусунда “бедиз” деп аталышы да белгилүү.

Gök-Türk Heykelleri

Yazılı kaynaklarda Türklerin, ölen askerin taş timsalini yaptıklarına ve kişinin göstermiş olduğu kahramanlık sayısınca balbal diktiklerine ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Bu durum şu şekilde özetlenmektedir “O hayatta iken ne kadar düşman öldürmüştü o kadar balbal dikiliyordu. Bazen balbalların sayısı yüze ulaşıyordu”. Yazılı kaynaklarda belirtilen söz konusu bu bilgiyi destekleyen arkeolojik bulgulara ise Altay ve Moğolistan'da rastlamak mümkündür. Sayıları yüze ulaşmasa da çok sayıda balbal dikilmiş olan kurganlar günümüzde de mevcuttur.

Bu nedenle “Balbal” kelimesini askerlerin hayatta iken öldürdükleri kişilerin sayısı kadar dikilmiş, üzerlerinde kabartma veya çizgiler bulunmayan mamı taşları olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Balballar ölen askerin heykeli yapıldıktan sonra heykelin arkasına (genellikle doğusuna) birkaç sıra halinde dikilmiştir. Zaman içerisinde meydana gelen anlam değişikliği nedeni ile günümüzde ölen askerlere atfen yapılan heykeller balbal olarak ifade edilmektedir. Bununla birlikte bazı Gök-Türk yazıtlarında heykellere ilişkin “Bediz” kelimesi de kullanılmıştır.

ТЕҢИР-ТОО, ЖЕТИ-СУУ АЙКЕЛДЕРИ TANRI DAĞLARI, YEDİ-SU GÖK-TÜRK HEYKELLERİ

Түрк тилдүү калктардын айкелдери Монголиядан тартып, батыштагы Кара Деңизге, Дунайга чейинки аймакта VI-XV кылымдар арасында тараган.

Мына ошол түрк тилдүү калктардын эрте орто кылымдардагы кудурети күчөп турган учурдагы өзгөчө бир салты жоокерди ардактоо, курман болсо, элесин өчүрбөй эскерүү үчүн айкел орнотуу болгон. Жоокерлерди даңазалаган дастандар жаралган. Багыбызга биздин энчибизге баатырдык “Манас” дастаны жана кенже эпостор келип жетти.

Ар бир айкел маркумдун өз келбетине жакындаштырылган. Ташты чегип маркум элесин түшүргөн бедизчи чеберчилиги баамдалып турат. Айрым айкелдер адам киши түспөлдөштөрүлүп жөнөкөй жасалган. Көпчүлүк айкелдерде маркумдун монголоиддик антропологиялык жүзү келиштире берилген. Айкелди сүрөттөө учурунда ошол учурдагы кийген кийим үлгүлөрүн көрө алабыз.

Айкелдеги кемер курлардын, археологиялык казууларда табылган кемер курлар менен жакындыгы бар. Кемер кур аркылуу жоокердин артыкчылыктарын талдоого болгон. Аскердик жүрүштөрдүн ийгиликтүү аякташы менен, кемер куруна баалуу алтын, күмүш бастырмаланган кемер кур тартууланып, аскердик наам берилген.

Маркум болгон жоокерге арнап айкел чегүүдө туруктуу шарттардын аткарылышы керек болгон. Ал талапка ылайык, ар бир айкелде жоокердин оң колунда чөйчөк сымал идиш тартылган. Айрым булактагы маалымат боюнча, жоокердин ант берүү учуру белгиленгендей.

Ант берүүгө түрк калктарында өзгөчө маани берилген. Махмуд Кашгаринин эмгегинде кийинки XI кылымдагы кыргыз, йабакунун, кыпчактын кылычын кындан сууруп, эки колуна алып: “Мен антымды бузсам, ушул кылыч мага көк кирип, кызыл чыксын”, — деп ант бериши эскерилет.

Türk boylarının Ortaçağın başlarında göçmen kültürünün de bir parçası olarak ölen kişiyi anmak ve onun için ölü aşı verme adına diktikleri heykellere Moğolistan'dan başlayarak Karadeniz'e hatta Tuna'ya kadar uzanan bölgelerde rastlamak mümkündür. Ölen kahramanlar için yalnızca heykeller dikilmemiş aynı zamanda günümüze kadarda ulaşmayı başaran Manas Destanı gibi kahramanlık hikâyeleri anlatılmış, methiyeler de dizilmiştir.

Her bir heykelin yüz betimlemesi sahibine göre değişmektedir. Heykellerin yüz biçimlerinden yapan bedizcinin ustalığı anlaşılmaktadır. Bazı heykellerde ise yüz betimlemesi bulunmamaktadır. Bazılarından ise dönemin giysi çeşitlerini ve özelliklerini anlamak mümkündür.

Arkeolojik kazılar sonucunda çıkarılan da kemer süslemelerinin bir kısmına bazı heykellerde de rastlanılmaktadır. Bilindiği gibi kemer süslemeleri askerlerin göstermiş olduğu üstün başarılar sonucunda onlara verilmekte idi. Gösterilen kahramanlık derecesine göre bu süsler altın, gümüş, bronz gibi madenlerden yapıyordu.

Heykeller genellikle usul gereği sağ ellerinde bir kâse tutar şekilde tasvir edilmişlerdir. Bazı bilim adamları bu kâsenin askerlerin ant içme törenleri ile ilgili olduğu düşüncesindedir. Ant içme törenin Türk boyları için oldukça önemli olduğu bilinmektedir. Kaşgarlı, ant içme törenin; “eğer yeminimi bozarsam bu kılıç bana kök girsin kızıl çıksın” şeklinde ant verilerek yapıldığını aktarmaktadır.

Bulunan heykeller arasında gerek yüz hatları gerekse giysileri ayrıntılı şekilde işlenmiş olanlarda mevcuttur. Bu heykellerden bazıları ise oldukça büyük ölçülere sahiptir. Diğer heykellere göre daha iri olan ve ayrıntılı şekilde, özenle yapıldıkları anlaşılan heykellerin boyun ileri gelenleri veya komutanlar adına yapıldıkları sanılmaktadır.

ТЕҢИР-ТОО, ЖЕТИ-СУУ АЙКЕЛДЕРИ
TANRI DAĞLARI, YEDİ-SU GÖK-TÜRK HEYKELLERİ

Табылган балбалдардын арасынан жогорку чеберчиликте кылдат жасалган, көп шаймандары, кийим деталдары жеткире тартылган, көлөмдүү балбалдар кездешет. Башка жупуну жасалган балбалдарга салыштыра карап, бай жасалгаланган балбалдардын элдик көсөмдөргө, аскер башчыларына арнап жасалган болуу керек деп болжойсун.

Теңир-Тоо, Жети-Сууда VII-X кылымдарда орнотушкан, б.а., мындан 1300-1000 жыл мурдагылары гана учурайт. X кылымда, тагыраак айтканда, 960-жылы мында ислам дини расмий кабыл алынгандан кийин маркумга арнап айкел орнотуу жөрөлгөсү токтоло баштаган. Муусулманчылык шарты боюнча, айкел эмес куран сүрөөсү, маркум ысмы араб тамгасы менен жазылган таш мамы орнотула баштаган. Бирок ислам күчү калың журтту аралап кабыл алына баштаганы менен, мурдатан бери келген каада-салттар тоо арасында улана берген. Айрым жерлерде айкел тургузуу адаты калган эмес.

Айкелдер биздин жетинчи эмес элүүнчү, элүү бешинчи аталарыбыздын элеси болорун эсибизден чыгарбообуз зарыл. Айкелдер жети аталарыбыздан жети эсе улуу. Алардын учугун улаган укум-тукуму катары ыйык тутуп сактоо — парзыбыз.

VII.-X. yüzyıllarda Tanrı Dağları ve Yedi-Su bölgesinde yaygın şekilde görülen ölen kahramanlar için heykel yapma geleneğine X. yüzyılın sonlarına doğru diğer bir ifade ile 960 yılından sonra pek rastlanılmamaktadır. Bunun en büyük nedeni ise söz konusu tarihlerde Türk boylarının büyük kitleler halinde İslam dinini benimsemeleridir. İslam dini ile birlikte ölü aşıtlarının yerini Kur'an-ı Kerim okuma, heykellerin yerini ise Arap harfli mezar taşları almıştır. İslam'ın etkisi ile her ne kadar Türk boylarının birçoğu heykel dikme geleneğini terk etse de çok az da olsa dağlık kesimlerde yaşayan Türk boyları arasında bu geleneğin bir müddet daha devam ettiği anlaşılmaktadır.

Günümüz Kırgız geleneklerine göre bir gencin Yedi Atasının ismini bilmesi gerekmektedir. Halk arasında oldukça önem verilen bu geleneği heykeller açısından değerlendirecek olursak kabaca bir hesapla heykeller bizlerin 55. atalarımıza aittir. Yedi atamızdan yedi defa daha ulu olan bu ata miraslarımıza hak ettikleri değeri verip onlara sahip çıkmamız doğru ve yerinde bir davranış olacaktır.

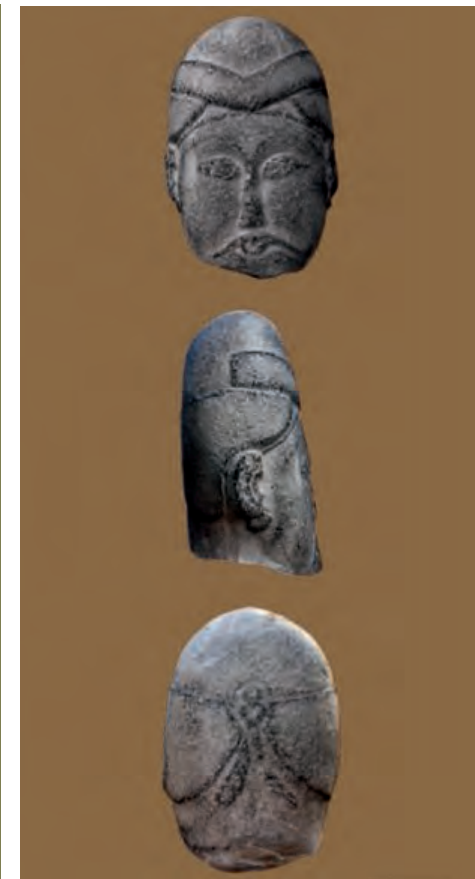
«Манас» университетинин издөө сапарларында катталган айкелдер

Айкелдерди каттоо, сактоо иштери мектептер аркылуу баштадан бери жакшы жолго коюлган. Кыргызстандын көп мектептеринде айылдан табылган айкелдерди орнотуп, атайын корукка алгандай туюлат. Ошого карабастан, айдалган талаа четтеринде кароосуз жаткан айкелдердин саны арбын. Биз Чүй, Кемин, Ысык-Көл жергелерин кыдырып, атайын издөө сапарларын уюштурдук. Мурда катталбаган айкелдерди таап, олжолуу кайткан учурларыбыз болду. Келечекте бул иш уланып, расмий каттоо, сактоо иши боюнча жалпы коомчулук менен бирге иш алып баруу зарылчылыгы бар. Алар – ата-бабаларыбыздан калган көөнөргүс маданий эстелик. Айкелдер ар түркүн. Көпчүлүгү жоокерге арнап жасалган. Жүз жылдан ашуун мезгилден бери айкелге мүнөздүү белгилер сүрөттөлүп келгени менен, улам мурда белгисиз сапаттары ачыла берет. Кийинки Тоң жергесинен табылган айкелдер байыркы бабаларыбыздын дөөлөттүү инсандарына арналган эстеликтеринин жаңы түрү болуп чыкты.

Manas Üniversitesi Arkeoloji Heyetinin Tespit ettiği Gök-Türk Heykelleri

Gök-Türk heykellerine yönelik araştırma ve koruma altına alma çalışmalarımız köy ilkokullarıyla yaptığımız işbirliği sayesinde oldukça başarılı geçmektedir. Kırgızistan'daki birçok ilkokulun bahçesinde civardaki arazilerden buralara taşınmış Gök-Türk heykelleri ile karşılaşmak mümkündür. Bununla birlikte açık arazide de tamamen korunmasız şekilde birçok heykel bulunmaktadır. Bu nedenle Çüy, Kemin, Isık-Göl bölgelerinde söz konusu heykellere yönelik yüzey araştırmalarında bulduk. Bu çalışmalarımız esnasında daha önce hiç bilinmeyen birkaç heykel türünü de tespit ettik. Edindiğimiz tecrübeler önümüzdeki yıllarda da devam etmeyi düşündüğümüz yüzey araştırmalarının yerli halk ile birlikte yürütülmesinin daha faydalı olacağını göstermektedir. Atalarımız tarafından daha çok askerler adına dikilmiş olan heykeller yüz yıllar boyu biliniyor olmasına rağmen her an onların yeni bir türü ile karşılaşmak mümkündür. Atalarımız tarafından daha çok askerler adına dikilmiş olan heykeller yüz yıllar boyu biliniyor olmasına rağmen her an onların yeni bir türü ile karşılaşmak mümkündür. İşte bu yeni türlerden birisi Tuura-Suu'da bir diğeri ise Kөл-Tör'de tespit edilmiştir. Ton bölgesindeki Tuura-Suu köyünde bulunan heykeller taşıdıkları başlıklar ve boyutları ile diğer heykellerden rahatça ayrılmaktadır.

ТЕҢИР-ТОО, ЖЕТИ-СУУ АЙКЕЛДЕРИ
TANRI DAĞLARI, YEDİ-SU GÖK-TÜRK HEYKELLERİ

Туура-Суу балбалдары аркылуу дарексиз болгон баш кийим түрлөрү белгилүү болду. Аял кишиге арнап жасалган курунда кылыч кыстарылган балбал сейрек көрүнүштүн бири болгон. Мисалы, Көл-Төр айылында табылган тебетейчен айкелибиз улуттук баш кийимдин тарыхын кеминде 1200 жылга узартып отурат.

Bununla birlikte yine bu bölgede tespitini yaptığımız belinde kılıç taşıyan bayan heykeli ise diğerlerinden çok farklı olmakla birlikte ender bir heykel türüdür. Yine ender bir tür olan başında börk bulunan Köl- Tör heykeli günümüzde kullanılan börkün en az 1200 yıl öncesine ait olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Умай айкелдери

Кийинки он жылдыктарда археологдордун айкелдерди изилдөө натыйжалары этнографиялык изилдөөлөр менен толукталып келе жатат. Мисалы, этнограф Сагалаев Алтайда аксакал карыяларды сураштырып жатканда, бири: «Көрдүңбү тээтиги үч чокулуу асканы, ал – Умай», – деп айткан экен. Бул маалыматка ылайык, башында үч мүйүздүү таажы кийгендей тартылган айкелдер Умай эненин айкелери катары кабыл алган окумуштуулардын саны арбыды. Айрымдары аларды бүбү-бакшы айкелдери деп эсептешет. Жалпы айкелдерди мүнөздөгөндө аял жана эркек чөйрөсүндө үч мүйүз сымал жасалгаланган баш кийим болгону аныкталууда.

Умай эне балдардын колдоочусу, Умай эне төрөттө колдоо көргөзөт деп саналат. Ошону менен катар балдарды эмдегенде: “Менин колум эмес, Умай эненин колу”, – деп, сырчоолоп калганда чоң энелерибиздин эмдегени биздин бала кезибизде кулагыбызга сиңген. Теңир, Умай эне, Жер-Суу колдоосу менен ийгиликтер жаралганын байыркы 8-кылымдагы рун сымал жазуулар тастыктап турат. Азыр Кыргызстанда жана ага коңшу Казакстанда, Синцзянда табылган үч таажылуу айкелдердин саны 30гө жакындап калды.

Umay Ana Heykelleri

Son dönemlerde arkeologların heykellere yönelik yürüttüğü çalışmalar etnografik bulgular ile ilişkilendirilmiştir. Örneğin etnograf Sagalaev'in Altay'da yürüttüğü çalışmalar esnasında tespit ettiği, kutsal sayılan bir bölgeyi tarif etmek için kullanılan “Oradaki üç kaya zirvesi işte o Umay Anadır” söyleviden sonra birçok arkeolog başında üç dilimli taş bulunan heykelleri Umay Ana Heykeli olarak adlandırmıştır. Bununla birlikte bazı arkeologlar bu heykelleri Şaman Heykelleri olarak adlandırmaktadır. Genel olarak heykeller erkek ve kadın heykeller olarak sınıflandırılırken üç dilimli taş taşıyan heykellerin hangi sınıftan olduğuna ilişkin tartışmalar devam etmektedir.

Günümüzde dahi Orta Asya Türk halklarınca Umay Ana'nın doğuma yardım ettiğine ve çocukları koruduğuna inanılmaktadır. Bu nedenle çocukları tedavi eden kişi “Benim elim değil Umay Ana'nın eli” şeklinde söylemde bulunmaktadır. Bazı VIII. yüzyıl Gök-Türk yazıtlarında Tanrı, Yer-Su ve Umay Ana'nın desteğiyle yardımıyla bir takım başarıların kazanıldığından bahsedilmektedir. Günümüze kadar Kırgızistan, Kazakistan ve Sincan'dan yaklaşık 30 tane Umay Ana heykeli bulunmuştur.

Барскондогу Кокон-Коргон

Тарыхый даректер боюнча, Кокон чептери Ысык-Көлдө Каракол, Барскон, Коңур-Өлөңдө курулган. Ар бир курулган чеп Кокон бийлигинин тараган аймагын баса белгилөө үчүн, бир жылда эки ирет салык чогулткан саркерлердин турагы, сырттан басып кирген душмандардан коргонуу жана кокусунан каршылык көргөзгөн жергиликтүү журттун бийликке каршы кыймылын баса турган аскер кошуундары үчүн курулган. Ошону менен катар, ары-бери каттаган кербендерди көзөмөлдөгөн чакан аскер кошуундары жайгашуучу жер катары да пайдаланылган.

Тескей Ала-Тоонун этегиндеги Жууку суусунун боюнда жергиликтүү Боромбай манап Кызыл-Үңкүр, Санташ коргонун салдырганы тууралуу маалымат бар.

Барскондогу чеп дубалдары урап отуруп түздөлүп, эл оозунда Кокон-Коргон деген аты гана калган. Болжолу, чеп Барскон суусунун чыгыш (оң) өйүзүндө болгон.

Бирок Барскондун Кокон-Коргонунан топтолгон буюмдардын арасында XIX кылымды чагылдырган буюм-теримдер баамдалбайт. Мектеп музейиндеги Кокон-Коргон деген жерден алынып келген чопо идиш калдыктары орто кылымдарга таандык. Археология ишин аркалаган адистер алардын маанисин жакшы түшүнүшөт, ал мураскерлерге чоң ыраазычылык гана билдирүүгө болот. Мектеп музейи 1976-жылы ачылган. 1990 жылдан бери Бегайым Кызалакова эже жетектейт. Ата-бабалардын мурастары менен таанышууга ынтызар окуучулар менен айыл аралап, эски колдонуудан калган буюмдарды топтойт. Ага ылайык музейди эски-уску буюмдарды сактоочу кампа деп айтууга мүмкүн эмес.

Барскон айлынын төмөн тарабындагы Кокон-Коргон деген жерден көп карапа идиш-тердин сыныктарын топтошкон. Көп жылдык эмгектин үзүрү менен көп окуучулар, меймандар келүүчү, кызыктуу музейге айланган.

Barskon Kalesi

Tarihi kaynaklara göre Isık-Göl'deki Hokant Hanlığı kaleleri Karakol'da, Barskon'da ve Konur-Ören'de bulunmaktadır. Bu bölgelerdeki her bir kale Hokand Hanlığı'nın bölgedeki hâkimiyetini koruyan, dışarıdan gelen saldırılara engel olan, sınır boylarını kontrol eden, yılda iki kez vergi toplayan askerler için inşa edilmiştir. Bununla birlikte bölgeden geçen kervanların güvenliğini sağlamakta amaçlanmıştır.

Barskon ırmağının batısında bulunan Barskon Kalesi günümüzde tamamen yıkılarak kalıntı tepesine dönüşmüş olmakla birlikte ismi halk ağzında Hokand Kalesi olarak kalmıştır. Bununla birlikte kale kalıntıları arasında XIX. yüzyıla yani Hokand Hanlığı dönemine ait kalıntılara ve eserlere rastlanılmamaktadır. Bölgedeki ilkokul müzesine Hokand Kalesi olarak adlandırılan yerden getirilen eserler ise Ortaçağa aittir. Her ne kadar Hokand Hanlığına ait olmasalar da arkeologlar için oldukça önemli olan söz konusu eserleri ilkokul müzesinde koruma altına alan kişilere ve müzenin kurulmasında emeği geçenlere bu vesile ile teşekkür etmek isteriz.

1976 yılında açılan müzeyi, 1990 yılından itibaren Begayım Kızalakova yönetiyor. Gerek arkeolojik eserleri gerekse artık kullanılmayan demode olmuş eşyaları ve araç-gereçleri öğrencileri ile birlikte köylülerden toplayan Begayım hanım, Barskon köyünün aşağısında yer alan Kokon-Korgon (Hokand Hanlığı Kalesi) kalıntıları arasından bulunan çeşitli seramik kap-kaçak kalıntılarını da müzeye taşımış. Büyük uğraşlar ile kurulan müzeyi günümüzde bilim insanları ve turistler ziyaret etmektedir.

Музей табылгалары аркылуу Барсхан аймагынын эзелки мезгилден тартып азыркы учурга чейинки маданиятынын өнүгүү жолун тааныткан жер катары сыпаттайт элек. Музейде орто кылымдардагы чопо идиш жасоо өнөрүн, темирден буюм жасоо өндүрүшү, байыркы мезгилдеги жер иштетүү, дан эгиндерин айдап, жаргылчакта тартуу өндүү тармактарды таанып билүүчү булактар топтогон жай деп айтууга болот.

Карапачылыктын атайын өндүрүш тармагы болгондугун айрым идиш сыныгына түшүрүлгөн мөөрлөрдүн түрлөрү аныктап турат. Андай мөөрлөр адис карапачылардын ишканаларынын символу болуп саналган.

Кокон-Коргондон табылган кылдат, сапаттуу бышырылган жука жасалган суу түтүгү илгерки барсхандык карапачылардын чеберчилигинен кабар берип турат. Ошону менен бирге орто кылымдагы суу жүргүзүү системасынын өнүккөндүгүнөн кабар берет.

Müze, Barskon bölgesinin ilk çağlardan günümüze kadar uzanan tarihini gözler önüne sermektedir. Müzede Ortaçağ dönemine ait seramik ve demir kap-kaçaklar, araç-gereçler, toprağı işlemek için kullanılan eski aletler ve el değirmeni gibi eserler bulunmaktadır.

Seramik kaplar üzerindeki yapıldıkları atölyeye veya ustasına ait oldukları düşünülen mühürlerden Ortaçağlarda bölgede üretilen seramik kaplarda özel tekniklerin ve bezemelerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Hokand Kalesi kalıntıları arasından bulunan ince ve oldukça kaliteli bir şekilde yapılmış olan, evlere su taşımak amacı ile kullanıldığı anlaşılan seramik küng, seramik yapım tekniklerinde ne kadar ileri gidildiğini açıkça göstermektedir.

Барскон орто мектебинин экспонаттары
Barskon Orta Okulundaki Eserler

Барскон айылындагы жаңы табылгалар
Barskon Köyündeki Yeni buluntular

Сактардын салтанат кийиминин реконструкциясы

Өз кезегинде Барскон мектебинин окуучуларынын бири талаадан табылган жез пластиналарды мектеп музейине тапшырган. Археологдор анын илимий маанисин аныктаган. Дүйнөгө белгилүү Казакстандан табылган “алтын адам” жасалгаларына окшош болуп, эрте темир доорун изилдеген окумуштуулардын көңүлүн бурган. Экөөнүн ортосундагы тыгыз байланыш кооздуктардын жасалыш ыкмасында жана түшүрүлгөн оймо-сүрөттөрүндө айдан ачык эле баамдалып турат. Барскон бастырмалары жезден жасалган. Биз Кыргыз-Түрк “Манас” университетинде “алтын адамдын” реконструкциясынын негизинде Барскон табылгасынын реконструкциясын сунуштадык.

Атайын салтанатка кийиле турган кийим болгону талаш туудурбайт. Бирок кандай салтанатта кийилгени тууралуу талкуу болушу мүмкүн. Ал, балким, эл башына дайындалган адамды такка отургузуу расмисиби же элдик майрамбы? Балким, аскерлердин ант берүү аземине арнап жасалгандыр? Жез пластиналардын бетинде айбаттуу карышкыр, жолборс, барс сымал жаныбардын бет маңдайынан тартылган сүрөтү бар. Айбаттуу карышкыр, жолборс, барс сымал жаныбардын бет маңдайынан тартылган сүрөтү да бар. Жазма булак маалыматтары боюнча, сактардын доорунда тандалма аскер курамын түзүү жана ант берүү аземдери эскерилет. Алар “бөрүлөр” деп аталган. Ошондон улам жоокер айбаттуу жаныбар сыяктуу күчкө ээ болсун деген тилек менен тигилген чыгар. Барскондогу кийимге көрк берүүчү бастырмалардын бетине түшүрүлгөн оюулардын үлгүсү азыркы кыргыздардын, казактардын жасалгаларында көп учураганы ал элдердин көркөм өнөрүнүн илгерки башатынан кабар берип турат.

Saka Tören Giysisinin Tasarımı

2011 yılında Barskon İlkokulu öğrencileri tarafından bulunan ve okulun müzesine teslim edilen bakır giysi süslerinin çok daha sonra arkeologlarca fark edilmesi ile tarihsel önemleri anlaşılmıştır. Zira söz konusu süslemelerin Kazakistan'dan bulunan ve dünyaca “Altın Adam” olarak tanınan giysi süslemeleri ile benzerlikleri dikkatlerden kaçmamıştır. Barskon'dan bulunan bakır süslemelerin gerek yapılış teknikleri gerekse kullanılan motifler itibarı ile “Altın Adam” giysisinde kullanılan süslemelere benzemesi onlara ayrı bir önem katmaktadır. Bu nedenle bizlerde Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi Arkeoloji Heyeti olarak “Altın Adam” giysisinden yola çıkarak Barskon buluntularının bir giyside nasıl kullanılabileceğini tasarlamamızın isabetli bir karar olduğunu düşünerek bir tasarımda bulunduk.

Bilim insanları söz konusu süslemelerin kullanıldığı giysinin boyun ileri gelenlerince yalnızca özel törenlerde giyildiği konusunda hemfikir olsalar da, ne gibi törenlerde giyildiği halen tartışma konusudur. Bu tören tahta çıkma töreni de olabilir bir halk bayramı da. Kim bilir belki de askerlerin ант içme törenidir.

Süslemelerin üzerinde kurt, kaplan, pars gibi hayvan motifleri yer almaktadır. Saka askerlerinin ант içme törenlerinden bahseden yazılı kaynaklarda Sakaların askerlerine “Börüler” (Kurtlar) dediklerinden bahsedilmekte ve askerlerin giysilerine saygı duyulan avcı hayvanların gücüne ulaşmaları dileği ile söz konusu hayvanların figürlerinin iliştilendiğine işaret edilmektedir.

Giysinin kenarlarına ve kol ağzlarına tutuşturulduğu anlaşılan Barskon giysi süslerinde kullanılan motifler günümüzde Kırgızların ve Kazakların kullandıkları motifleri çağrıştırmaktadır.

Петроглифтер

Кыргызстанда петроглифтерди бардык тоо этектеринен, өрөөндөрүнөн кездештирүүгө болот. Тескей Ала-Тоонун аска-зоо этектери, көлдү карай агып түшкөн суу өрөөндөрүнүн тектирлериндеги таштардагы сүрөттөрү изилдөөбүздүн өзгөчө бир багыты болуп калды. Сүрөттөр байыркы коло доорунан тартып кийинки XX кылымдын башына чейинки мезгилдерге таандык. Төрт миң жыл арасындагы сүрөттөрдүн бир далайы диний каада-салттарды аткаруу учурларында тартылган. Айрымдары кадимки окуяны баяндайт.

Ар бир таштагы сүрөттү тартуунун максаты болгондуктан, ар биринин мааниси боюнча биз өз оюбузду айтышыбыз мүмкүн. Бирок ар бирин тартуу учурундагы байыркы сүрөтчүнүн оюн, каалоосун кайра толук калыбына келтирүү кыйынга турат. Алардын тартылган мезгилин, маанисин чечмелөө, тартуу ыкмалары, башка аймактагылар менен байланышы боюнча көп пикирлер жаралган. Ошондуктан сүрөттөр көп жайгашкан жерлердин өз алдынча сырларын чечмелөө иши дале болсо алдыда. Мисалы, дүйнөгө белгилүү Саймалы-Ташты изилдөө жүз жылдан бери уланып келе жатканы менен, байыркы адам, жаныбар элестеринин, сырдуу тамгалардын жандырмагы толук ачыла элек.

Kaya Resimleri

Kaya resimlerine Kırgızistan'daki hemen tüm dağ eteklerinde, vadilerde rastlamak mümkündür. Bununla birlikte Tanrı Dağları ve bu dağlardan Isık-Göl'e doğru uzanan ırmak vadilerindeki kaya resimlerine yönelik kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. İşte bu nedenle Manas Üniversitesi Teskey Ala-Too (Tanrı Dağları) Arkeoloji Heyetinin bir diğer amacı da bu kaya resimlerini araştırmak olmuştur. Bölgedeki kaya resimlerinin tarihi Bronz Çağından başlayarak XX. yüzyılın başlarına kadar uzanmaktadır. Yaklaşık dört bin yıllık bir geçmişe sahip olan kaya resimlerinin bazılarında dini törenler anlatılırken bir kısmında günlük olaylara yer verilmiştir.

Her bir kaya resmine ilişkin çeşitli fikirler ileri sürmek mümkün iken kaya resimlerinin ne maksatla yapıldığını, ne anlatılmak istendiğini ve ne anlama geldiklerini anlamak oldukça zordur. Bununla birlikte kaya resimlerinin tarihine ve yapım tekniklerine ilişkin oldukça değişik fikirler ileri sürülmektedir. Bu nedenle bazı kaya resimlerinin anlamlarına ve kaya resmi yapmak için hangi bölgelerin neden seçildiğine ilişkin farklı görüşler vardır. Tartışmalı kaya resimlerine bir örnek vermek gerekirse hemen tüm dünyanın bildiği ve yaklaşık yüz yıldır incelenen Saymalı-Taş kaya resimleri arasında yer alan bazı insan ve hayvan resimlerinin, çeşitli tamgaların anlamı halen bilinmemektedir.

Көпчүлүк таш беттери аркар-кулжа, эчки-теке элестерине бай. Тосор суусунун тектирлеринен көбүнчө эрте темир дооруна таандык сүрөттөр көп кездешет. Орто кылымдарга таандык петроглифтер аз учурайт.

Археологиялык казуу жүргүзүлгөн жерлердеги петроглифтер атайын каттоого алынган. Ар бир байыркы сүрөттөр көп тартылган жер изилдөөчүнү өзүнө тартып, улам кийинкисин көрүүгө ашыктыра берет. Мүмкүнчүлүккө жараша, Кочкор өрөөнүндө, Күнгөй жана Тескей Ала-Тоо этектеринде, Соң-Көлдө, Таласта петроглифтерге бай эстеликтерге сапар уюштурдук. Өз кезегинде Күнгөй Ала-Тоо петроглифтери боюнча биздин студент Күнболот Акматов дипломдук иш даярдаган. Ал боюнча өзүнчө бөлүмдө айтылат.

Tanrı Dağlarından doğarak Isık-Göl'e dökülen Tosor ırmağı boylarında gerçekleştir-diğimiz yüzey araştırmalarında tespit ettiğimiz kaya resimlerinin çoğunluğunu dağ tekesi ve geyik resimleri oluşturmaktadır. Bu kaya resimleri genellikle Erken Dönem Demir Çağına ait olup bunlar arasında Ortaçağa ait olanlar oldukça azdır.

Bizler ise Manas Arkeoloji Heyeti olarak bu güne kadar Koçkor'da, Kungöy ve Teskey Ala-Too eteklerinde, Son-Köl'de ve Talas'ta kaya resimlerini araştırdık. Kungöy Ala-Too kaya resimlerine yönelik yürüttüğümüz yüzey araştırmalarına katılan tarih bölümü öğrencisi Kün-bolot Akmatov daha sonra bölgedeki araştırmalara devam ederek konuya ilişkin Yüksek Lisans Tezini hazırlamıştır.

Кыргызбай-Булун петроглифтери

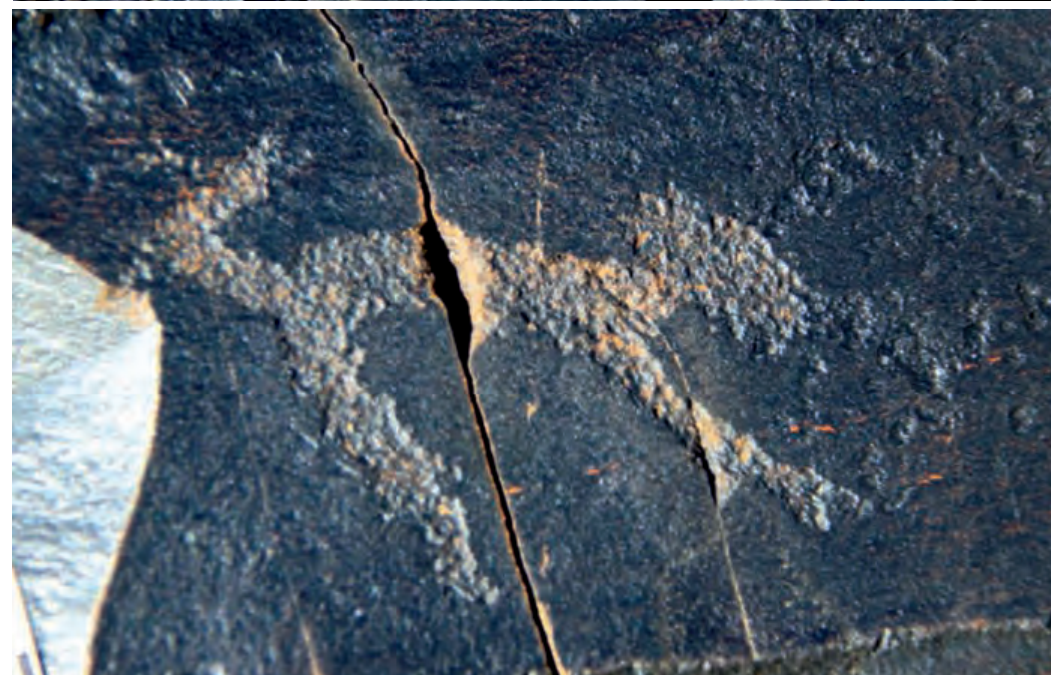
2003-жылы катталган, коло доорунунан 20-кылымга чейинки сүрөттөргө бай эстелик Кочкор өрөөнүнүн чыгыш тарабында жайгашкан. Коло доорундагы ит ээрчиткен, колунда жаа, балта өңдүү курал кармаган аңчылардын сүрөттөрү өзгөчө көңүлдү бурат. Борбордук Азиядагы айтылуу “айбанаттар стилиндеги” сүрөттөр кездешет. Сүрөттөрдүн басымдуу бөлүгү мындан 2500-2000 жыл илгерки эрте темир дооруна таандык. Орто кылымдардагы уруу тамгалары да кездешет. Кеч орто кылымдарда тартылган атчан жоокерлердин, илбирстин, тоо сүрөттөрү кыргыздардын ошол мезгилдердеги искусствосунун бир багытын аныктап турат. Сүрөттөрдү ташка чегип, сүрүп жана курч курал менен чийип түшүрүшкөн.

Кыргызбай-Булунда 1930-жылдардагы араб, латын ариби менен тартылган жазуулар, сүрөттөр бар. Кыргызбай-Булун жана анын айланасындагы петроглифтер өз алдынча изилдөөнү талап кылат. Ал жердеги петроглифтер тууралуу атайын альбом даярдалышы келечектеги иш-пландарыбызга киргизилген.

Kırgızbay-Bulun Petroglifleri

Koçkor'un doğusunda bulunan ve Bronz Çağından, XX. yüzyıla kadar uzanan kaya resimlerinin yer aldığı Kırgızbay-Bulun bölgesi 2003 yılında keşfedilmiştir. Kırgızbay-Bulun'daki yanında av köpeği, elinde yayı veya baltası bulunan avcı resimlerinin yer aldığı kaya resimleri oldukça dikkat çekicidir. Bununla birlikte Orta Asya'ya has hayvanların resimlerinin de yer aldığı Kırgızbay-Bulun kaya resimleri daha çok Erken Dönem Demir Çağına aittir. Ortaçağa ait kaya resimleri ise daha çok boy tamgalarından oluşmaktadır. Geç dönem Ortaçağa ait resimler arasında yer alan atlı asker, pars ve dağ resimleri ise daha çok Kırgızlara aittir.

1930 yılında Kırgızbay-Bulun'da Arap ve Latin harfleri ile yazılmış çeşitli yazılar tespit edilmiştir. Tüm bu özellikleri ile Kırgızbay-Bulun ve civarındaki kaya resimlerinin ayrıca ele alınması ve incelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle bölgedeki kaya resimlerine yönelik özel bir albüm hazırlamayı hedefliyoruz.

Кыргызбай-Булуң петроглифтери.
Kirgizbay-Bulun Petroglifleri.

Орто-Өрүктү петроглифтери

2007-жылы катталган коло, эрте темир дооруна таандык сүрөттөр табылды. Орто-Өрүктү петроглифтери Өрүктү айылынын түндүк тарабындагы тоо этектеринде жайгашкан. Коло дооруна мүнөздүү узун толкун сымал мүйүздүү бука, мергенчилер тартылган сүрөт чанда учуроочу сүрөттөрдүн катарына кошулат. Айрым жайык таш бетинде бир канча кылымдар арасында тартылган сүрөттөр бар. Алардын арасында ити менен аңчылыкка чыккан мергенчи, төө, мүйүзү оролгон аркарлар ачык баамдалып турат. Узун моюндуу теке же элик сымал жандыктар айрыкча кызыгууну жаратат.

Орто-Өрүктүдө байыркы ташка сүрөт тартуу кеч орто кылымдарга чейин уланган, башкача айтканда, кыргыздар байыркы уруулардын, бабаларынын ташка сүрөт тартуу өнөрүн улантышкан деп айтууга негиз бар.

Orto-Örүktü Petroglifleri

Orto-Örүktü köyünün kuzeyinde yer alan Bronz ve Erken Dönem Demir Çağına ait kaya resimlerinin yer aldığı bölge 2007 yılında tespit edildi.

Orto-Örүktü kaya resimleri arasında yer alan Bronz Dönemine ait uzun boynuzlu boğa ve avcı resimleri nadir rastlanılan kaya resimlerindedir. Bazı taşlar üzerinde farklı dönemlere ait kaya resimleri de bulunmaktadır. Bu resimler arasında köpeği ile avlanan avcı, deve ve uzun boynuzlu dağ geyiği resimleri dikkat çekicidir.

Orto-Örүktü kaya resimlerinin Geç Ortaçağa kadar çizilmeye devam edildiği anlaşılmaktadır. Diğer bir ifade ile Kırgızlar atalarından miras aldığı kaya resmi geleneğini devam ettirmiştir.

Балыкчы – Сары-Камыш петроглифтери

2010-жылы катталган, эрте темир доорунда тартылган сүрөттөр тоонун этегиндеги аска таштарда, сай беттеринде кездешет. Балыкчынын түндүк тарабындагы тоо этектеринде табылган алп денелүү, куйруктарынын учу шар сымал көркөмдөлгөн бука сүрөттөрү коло дооруна таандык. Аркар, тоо теке, төө сүрөттөрү күнгө карайып күйгөн тегиз аска таш беттеринде жана сай таштарга тартылган. Балыкчынын чыгыш тарабындагы Сары-Камыш айылы тараптагы тоо этектеринде да түркүн сүрөттөр бар. Сары-Камыштагы таштар азыркы мезгилде Балыкчы шаарынын жогорку тарабындагы дамба куруу ишине пайдаланылууда. Айрым сүрөтү бар таштар да курулушка пайдаланган таштарга аралаш ташылып кетүүсү бизди тынчсыздандырат. Айрым сүрөттөр байыркы көрүстөн, турак-жай ордуларына жакын жерде жайгашкан.

Sarı-Kamış Petroglifleri

2010 yılında Balıkcı'nın Sarı-Kamış kasabası yakınlarında tespit ettiğimiz kaya resimleri dağ eteklerinde ve platolar üzerinde yer almaktadır. Balıkcı'nın kuzeyindeki dağ eteklerindeki kaya resimleri arasında yer alan kuyrukları dairesel biçimde resmedilmiş Bronz Çağına ait boğa resimleri oldukça dikkat çekicidir. Diğer kaya resimleri arasında geyik, teke, deve ve dağ resimleri yer almaktadır. Oldukça ilginç kaya resimlerinin bulunduğu bölge yakınlarındaki su deposu inşaatı nedeni ile üzerinde kaya resimleri bulunan bazı taşlar tahrip edilmiştir. Hatta bazı taşlar inşaatta kullanılmıştır. Kaya resimlerinin bulunduğu alanda kurganlara ve mesken kalıntılarına da rastlamak mümkündür.

КЫРГЫЗСТАН – ПЕТРОГЛИФТЕР ӨЛКӨСҮ
PETROGLIFLER ÜLKESİ KIRGIZİSTAN

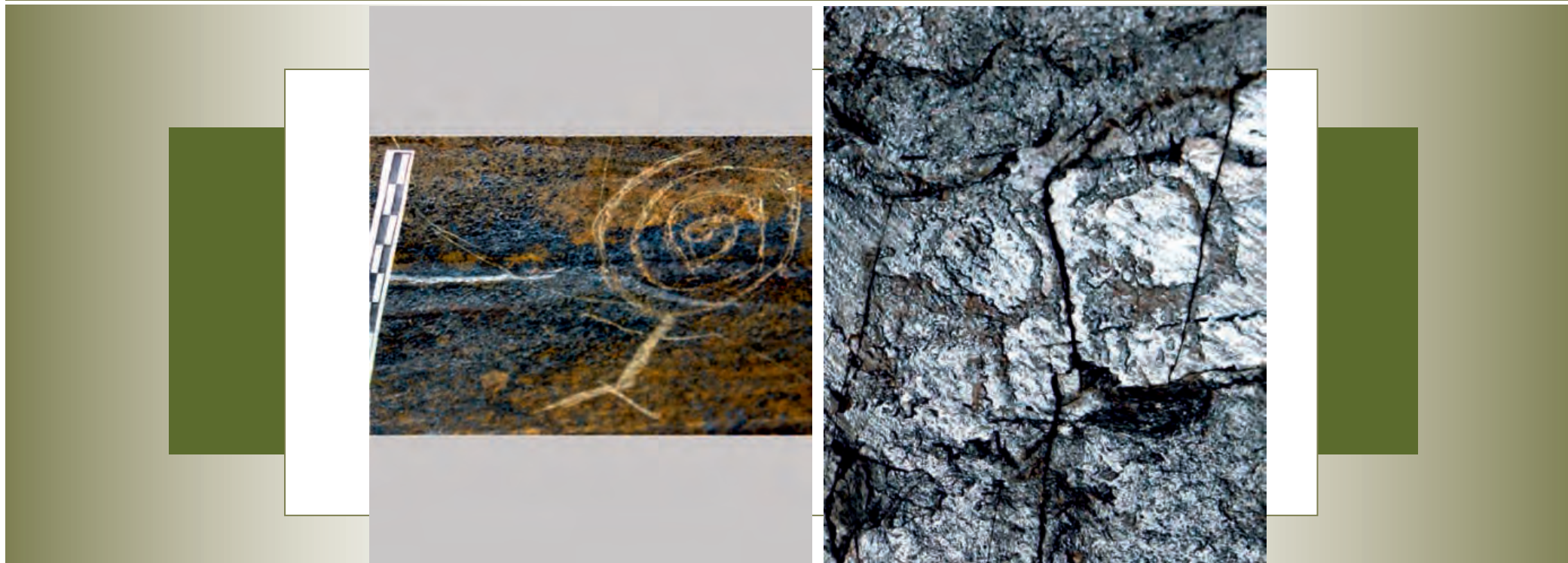
Боз-Тектир петроглифтери

Боз-Тектир петроглифтери 2006-жылы катталган. Булар — Таластагы Үрмарал суусунун сол өйүзүндөгү аска таштарда коло жана эрте темир доорлорунда тартылган сүрөттөр. Бул жерде байыркы замандан тартып кеч орто кылымдарга чейинки көрүстөндөр, таш курулуштар да бар. Аска таштардагы сүрөттөрдүн басымдуу бөлүгү тоо текенин элестери. Адам элеси түшүрүлгөн коло доорундагы сүрөттөр да кездешет. Боз-Тектирдин жогорку тарабы азыркы мезгилде мазар болуп эсептелет. Ал жерге сыйынуучулар келип, ырым аткарып, түнөп кетишет. Келечектеги изилдөөлөрүбүздүн бир багыты байыркы ардакталган жерлер менен азыркы сыйынуучулар каттаган жерлердин ортосундагы байланышты аныктоо болуп саналат. Бирок ал маселени дароо чечүү кыйын. Себеби диний ишенимдер кылымдар арасында өнүп-өсүп, өзгөрүп, таасирленип турат. Ошондуктан ар бир доордогу абалды эске алуу аркылуу гана туура пикир айтуу мүмкүн.

Boz-Tektir Petroglifleri

Talas'daki Urmaral ırmağının sol kıyı şeridinde yer alan kaya resimleri 2006 yılında tespit edilmiştir. Bölgedeki kaya resimleri Bronz ve Erken Dönem Demir Çağına aittir. Kaya resimleri ile birlikte bölgede geç dönem Ortaçağa ait kurganlar ve taş yapı kalıntıları da bulunmaktadır. Kayalar üzerindeki resimler ağırlıklı olarak dağ tekelelerinden oluşmaktadır. Bununla birlikte insan resimlerine de rastlamak mümkündür. Boz-Tektir'in yukarısında yer alan bölge yerli halk tarafından kutsal sayılmakla birlikte bazı kişiler buraya gelerek dua etmekte ve çeşitli ritüeller gerçekleştirmektedir. Bu nedenle bizler önümüzdeki dönemlerde her ne kadar çok zor olsa da eski kutsal yerler ile günümüzde kutsal sayılan yerler arasındaki ilişkiyi ortaya koyma adına buralarda bir takım çalışmalar yürütmeyi planlıyoruz. Zira eski inançlar bir şekilde gelişerek, değişerek veya sonrakine etki ederek günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır.

Таш-Төбө петроглифтери

2010-жылы Соң-Көлдүн түштүк тарабындагы аска таштарга чегип тартылган сүрөттөр табылды. Башы тегерек, тагыраак айтканда, лабиринт, денеси адам сымал сүрөт Кыргызстанда биринчи ирет кездешип отурат. Ага жакын жерде башы көлөмдүү, күн сымал, адам денелүү жана жанында тоо теке түшүрүлгөн экинчи сүрөт табылды. Аларды энеолит, коло дооруна мүнөздүү күн баштуу адам денелүү чанда кездешүүчү сүрөттөрдүн катарына кошууга болот. Күн сымал тартылганына караганда, ал сүрөттөрдүн күнгө табынуу ишеними менен байланышы бар сыяктуу.

Таш-Төбөдөгү коло жана эрте темир дооруна мүнөздүү сүрөттөргө деп биз шактуу мүйүздүү бугу сүрөттөрүн, төрт чарчы денелүү, буту кыска теке сүрөттөрүн кошобуз. Ар бир доордун сүрттөрү тартылган жер байыркы мезгилде жай мезгилинде келген уруулардын диний ырым аткаруу салттары менен байланышы бар деген пикирди жаратат. Таш-Төбөдө байыркы сак доорунун башындагы сегиз таштан турган ритуалдык коргончолор бар. Ал коргончолор биз тартып алган петроглифтердин бир бөлүгү менен доорлош.

Taş-Töbö Petroglifleri

Son-Köl'ün güneyindeki kaya resimleri 2010 yılında tespit edilmiştir. Başı yuvarlak diğer bir ifade ile labirent şeklindeki insan resmi Kırgızistan'da bir ilktir. Söz konusu kaya resmi yakınlarından ise başı güneş şeklinde, yanında dağ tekelerinin bulunduğu ikinci bir ilginç kaya resmi tespit edilmiştir. Tüm bu resimleri Neolitik Dönem ve Bronz Çağı nadir kaya resimleri arasında saymak mümkündür. Kafası güneş şeklindeki insan resmi güneşe tapınma ile ilgili olsa gerek. Tüm bunlarla birlikte Taş-Töbö'deki ilginç kaya resimleri arasında uzun boynuzlu boğa resimlerini ve dörtken vücutlu teke resimlerini de saymak mümkündür.

Taş-Töbö kaya resimlerinin dini törenlerle ilişkili olduğunu söylene bilir. Zira Taş-Töbö kaya resimlerinin yer aldığı bölgede ritüel törenlerle ilişkili olduğu bilinen Saklar dönemine ait “Sekiz Taş” kalıntıları bulunmakla birlikte kaya resimlerinin bir kısmı “Sekiz Taş” ile aynı döneme aittir.

Көндөй

2010-жылы катталган, Соң-Көлдүн түштүк тарабында Таш-Төбөгө жакын жердеги аска таштарда эрте темир дооруна таандык сүрөттөр, чуркап бара жаткан абалда тартылган тоо теке сүрөттөрү бар. Бул жер да Таш-Төбө сыяктуу илгерки мезгилде ырым-жырымдар аткарылган жердин бири болгон. Тоо этегинде байыркы көрүстөндөр жайгашкан. Башы учтуу курал менен чийип жылкы келбетин түшүргөн сүрөттү кездештирдик.

Мына ушундай тоо этектериндеги сүрөттөр жайгашкан жерлер байыркы мезгилдеги ырым-жырым аткарылган ардакталган жерлер болгон. Айрымдары уруулук көрүстөндөр жайгашкан жер менен байланыштуу.

Köndöy Petroglifleri

Orto-Örүktü köyүнүн kuzeyinde yer alan Bronz ve Erken Dönem Demir Çağına ait kaya resimlerinin yer aldığı bölge 2007 yılında tespit edildi.

Orto-Örүktü kaya resimleri arasında yer alan Bronz Dönemine ait uzun boynuzlu boğa ve avcı resimleri nadir rastlanılan kaya resimlerindedir. Bazı taşlar üzerinde farklı dönemlere ait kaya resimleri de bulunmaktadır. Bu resimler arasında köpeği ile avlanan avcı, deve ve uzun boynuzlu dağ geyiği resimleri dikkat çekicidir.

Orto-Örүktü kaya resimlerinin Geç Ortaçağa kadar çizilmeye devam edildiği anlaşılmaktadır. Diğer bir ifade ile Kırgızlar atalarından miras aldığı kaya resmi geleneğini devam ettirmiştir.

ÖĞRENCİLERİMİZİN BAŞARILARI

Археологиялык экспедицияга катышып тарых бөлүмүнүн студенттери университетте алган билимдерин практика жүзүндө бекемдешет. Алардын арасында келечекте окумуштуулук жолду тандап алгандар жок эмес. Археологиялык табылгалардын үстүндө иштеп, илимий конференцияларга катышкан учурлар бар. Жаш изилдөөчүлөр археологиялык изилдөө натыйжаларын дипломдук ишинде, магистрдик жана докторлук диссертацияларында пайдалана алышат. Талаа шартында изилдөөгө катышып, кийин табылгалар менен иштеген студенттерибиздин ичинен ынтызар изилдөөчүлөр өсүп чыкты. Алгачкы изилдөө болгону менен, алардын Кыргызстандын археология илимине кошкон чакан салымы бар.

Arkeoloji çalışmalarımıza katılan Tarih Bölümü öğrencilerimiz derslerde edindikleri bilgileri uygulama fırsatı bulmaktadırlar. Bu öğrencilerimiz arasında arkeolojiye kendisine meslek edinenlerde bulunmaktadır. Hatta bunlardan bazıları arkeolojik buluntulara ilişkin uluslararası konferanslara katıldı, bitirme tezi veya Yüksek Lisans, Doktora Tezi hazırladılar. Bu vesileler ile onlarda bir bakıma Kırgızistan Arkeolojisine katkıda bulunmuş oldular.

Күлбак Yazısı:

2007 yılında Tosor ırmağı boylarındaki Külbak isimli bölgede bulunan yazıtın bir kopyasını çıkardık. Söz konusu yazıt daha önceki dönemlerde epigrafikler tarafından tespit edilmiş ancak tam olarak okunamamıştı. 2009 yılında yazıtın tam metni Kiev'de düzenlenen uluslar arası bir konferans ile bilim dünyasına tanıtıldı. Okunuşu bilim adamlarınca da kabul gören XI. yüzyıla ait olduğu sanılan yazıt, iki yönetici arasındaki anlaşmayı içermektedir.

Yazıtın Anlamı: Ben Çara Hasan Sökmen, Çağrı'ya ordu veririm. Büyük ordu bağışlayan, Sana tapıyorum Mukaddes Yüce Tanrı, Ben Mes'üd-Alp aldım, Yüce Tanrı mübârek etsin. Amin.

Tekstende de anlaşılacağı üzere söz konusu anlaşmada hükümdara verilen çok sayıdaki askerin hükümdarca kabul edildiğinden ve Tanrıya onları koruması, yardımcı olaması için edilen duadan bahsedilmektedir. Albette söz konusu yazı İslam dininin Tanrı Dağlarında etkin olmaya başladığı dönemlere aittir. Bu nedendir ki Arap harfleri ile yazılan yazıtta bir taraftan eski inancın bir yansıması olarak “Tanrı” kelimesi kullanılırken, bir yandan da yeni dinin getirdiği “Amin” kelimesine yer verilmiştir.

Кайрат БЕЛЕК

“МАНАС” университетинин тарых бөлүмүнүн
кенже илимий кызматкери жана докторанты

Күлбак жазуусунун чечмелениши

2007-жылы Тосор суусунун жогорку агымындагы Күлбак деп аталган жердеги жазууну көчүрүп алдык. Ал жазуу мурда эпиграфисттер тарабынан катталып, бирок окуп, чечмеленген эмес экен. Жазуу үстүндө эмгектенип 2009-жылы магистратурада окуп жаткан мезгилинде ушул жазуунун чечмеленишин Украинанын борбору Киевде өткөн чыгышпоз Прицактын 80 жылдыгына арналган эл аралык конференциясында окумуштууларга сунуштадык. Жазуу чечмеленип, окумуштуулардын колдоосуна алынган соң, XI кылымдагы эл башында турган эки адам ортосундагы келишим, б.а. юридикалык мааниси бар уникалдуу тарыхый эстелик катарына кошулду.

ЫСЫК-КӨЛ ПЕТРОГЛИФТЕРИ

Ысык-Көлдүн түндүк тарабындагы Күнгөй Ала-Тоонун этектеринде аска-таш беттерине тартылган сүрөттөр кеңири учурайт. Өзгөчө Өрнөк жана Бает айылдарынын түндүк тараптарында орун алган петроглифтер «аска-таш искусствосунун» Кыргызстандагы ири эстеликтеринин бири болуп саналат. Таш беттеринде коло доорунан азыркы мезгилге чейинки ар кандай сүрөттөр учурайт. Негизинен, жаныбарлар – тоо текелер, аркар, бугу жалгыз же үйүрү көп тартылган. Алар менен катар көп фигуралуу композициялар: аңчылык жана согуштук көрүнүштөр, кербендер, ырым-жырым аткарып жатышкан адамдардын сүрөттөрү кездешет. Ысык-Көл петроглифтери байыркы ата-бабаларыбыздын мифологиясын, диний түшүнүктөрүн, чарбачылыгын, аскердик искусствосун изилдөөдө маанилүү тарыхый булак болуп саналат. Сөзүбүз куру болбос үчүн айрым кызыктуу сүрөттөргө көңүл буралы.

Күнболот АКМАТОВ
“МАНАС” университетинин тарых бөлүмүнүн
магистратурасынын 2012-жылдагы бутуруучусу

«ЫЙЫК» БУКАЛАР

2010-жылы май айында Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин тарых бөлүмүнүн профессору Кубатбек Табалдиев, доктор Алпаслан Ашык жана магистранттар Акматов Күнболот, Али Торамандан турган илимий топ Күнгөй Ала-Тоодогу археологиялык чалгындоо убагында Балыкчы шаарынын жана Сары-Камыш айылынын түндүк тараптарында петроглифтерди кездештирдик. Таш беттеринен кызыктуу сүрөттөрдү да жолуктурдук. Алардын бири Калмак-Ашуу сайынын оң тарабында, тоонун чокусундагы чоң таштын бетине чегилген жаныбарлардын сүрөттөрү. Алп денелүү, чоң мүйүздүү жана шар формасындагы куйрук учтары бар бука элестери башка эстеликтерде белгилүү коло дооруна таандык булакарга жакын. Археологиялык изилдөөлөр көрсөтүп жаткандай, байыркы мезгилдерде булакал «ыйык» жаныбарлардын катарына кирген.

Isık-Göl Petroglifleri

Küngöy Ala-Too (Isık-Göl'ün kuzeyindeki Tanrı Dağları) eteklerinde oldukça fazla sayı ve çeşitte kaya resimleri bulunmaktadır. Örnök ve Baet köylerinin kuzeyini Kırgızistan'da en çok kaya resimlerinin bulunduğu bölgeler arasında saymak mümkündür. Bölgedeki Bronz Çağından günümüze kadar uzanan bir dönemi kapsayan kaya resimleri arasında; dağ tekeleri, geyik, boğa gibi çeşitli hayvan resimleri yer almaktadır. Hayvan resimleri yanı sıra çeşitli av ve savaş sahneleri, kervanlar, çeşitli dini törenler resmedilmiştir. Isık-Göl kaya resimleri atalarımızın; inancının, sahip oldukları mitolojinin, gündelik yaşantısının, tarımsal ve askeri faaliyetlerinin araştırılması, anlaşılması için oldukça önemli kaynaklardır. İfadelerimizin daha iyi anlaşılabilmesi için kaya resimlerinin bazılarının anlamları ve biçimsel özellikleri üzerinde durmak sanırım yerinde olacaktır.

Kutsal Boğalar

2010 yılında Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Kubatbek Tabaldiev, Dr. Alpaslan Aşık, Yüksek Lisans öğrencilerinden Künbolot Akmatov ve Ali Toraman'dan oluşan ekip Küngöy Ala-Too eteklerinde yüzey araştırmalarında bulunmuş ve Balıkçı şehrinde, Sarı-Kamış köyünün kuzeyinde çok sayıda kaya resmi tespit etmiştir. Söz konusu kaya resimleri içerisinde oldukça dikkat çekici resimlerde yer almaktadır. Bu kaya resimlerinden bir tanesi Kalmak-Aşuu vadisinin sağ tarafındaki irice bir kaya üzerindeki oldukça büyük boyutlardaki, kuyruk ucu daire şeklinde resmedilmiş olan boğa resmidir. Bronz dönemi kaya resimlerini anımsatan boğanın İlkçağlarda kutsal sayıldığı bilinmektedir.

Av Sahneleri

Isık-Göl kaya resimleri arasında oldukça çok sayıda ve farklı şekillerde av sahnelerine rastlamak mümkündür. Söz konusu kaya resimlerinde insanlar dağ tekelerini, geyikleri bazen de boğaları avlarken resmedilmiştir. Bronz Çağı, Erken Dönem Demir Çağı ve Ortaçağa ait kaya resimlerinde insanlar yay ile avlanır şekilde resmedilirken XVII.-XIX. yüzyıllara ait Kırgız kaya resimlerinde tüfikle avlanır şekilde resmedilmiştir. Av sahnelerinde yer alan yay ve tüfek resimlerinden yola çıkarak kaya resimlerinin tarihini tespit etmek mümkündür. Bununla birlikte kaya resimlerinin dönemlerini belirlemede kaya resimlerinde kullanılan stillerde önemli rol oynamaktadır.

Yukarıda kaya resimleri arasında dağ tekelerinin, geyiklerin ve çeşitli av sahnelerinin ağırlıklı olduğunu belirtmiştik. Bazı ilkçağ kaya resmi uzmanları, avcılarının kayalara çok sayıda çizdikleri geyik ve teke resimleri ile bu hayvanların sayılarının çok olduğu dönemleri yâd ettikleri düşüncesindedir.

АҢЧЫЛЫК КӨРҮНҮШТӨРҮ

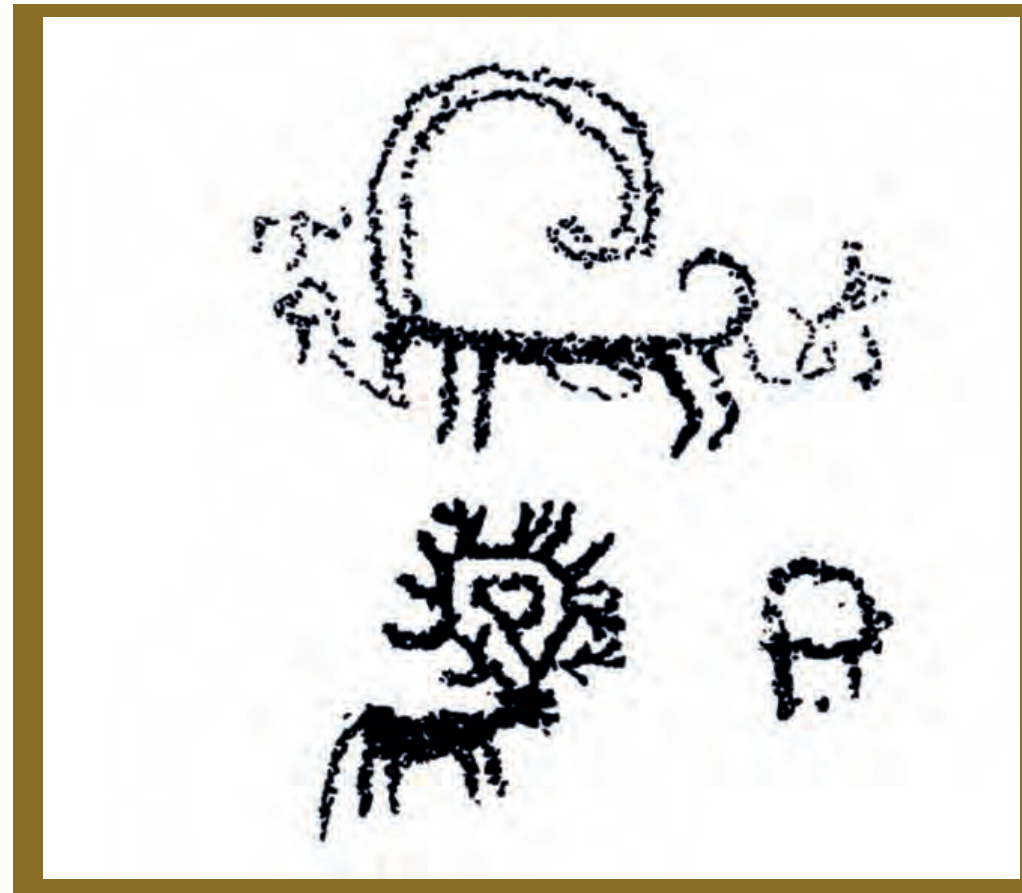
Ысык-Көл петроглифтеринде ар кайсы доорлорго тиешелүү аңчылыкты “баяндаган” көрүнүштөр кеңири учурайт. Байыркы тургундар, негизинен, тоо текелерине, аркарларга жана айрым учурларда бугуларга, букаларга аңчылык кылышкан. Коло, эрте темир доорлорунда жана орто кылымдарда уучунун негизги куралы жаа жана анын жебелери болуп саналган. Ал эми соңку XVII-XIX кылымдардагы кыргыз петроглифтеринде аңчылар шыйрактуу мылтыктар менен куралданышкан. Аңчылык көрүнүштөрүндөгү жаалардын жана мылтыктын сүрөттөрү петроглифтердин болжолдуу мезгилин аныктоого жардам берет.

Петроглифтердеги аңчылык көрүнүштөрүнүн мезгилин аныктоодо, негизинен, уучунун куралына жана ар кайсы доорлорго мүнөздүү көркөм стилдерине (коло доорунда кош үч бурчтуу стили; сактар мезгилинде айбанаттар стили ж.б.) таянабыз. Жогоруда петроглифтерде тоо текелеринин, аркарлардын сүрөттөрү жана көп фигуралуу композициялардан аңчылык көрүнүштөрүнүн сан жагынан басымдуулук кылгандыгын белгиледик. Бир пикирге ылайык, аңчылар таш беттерине жаныбарлардын сүрөттөрүн тартуу менен, уучулук убагында жок болгон айбандардын санын символикалуу түрдө толуктоого аракет кылышкан.

Өрнөк жоокерлери

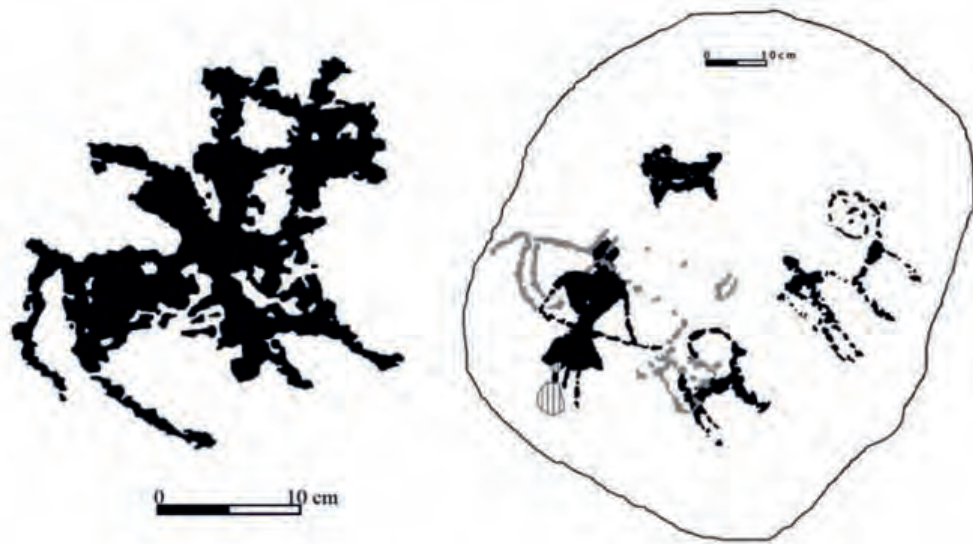
Өрнөк жана Бает петроглифтеринде кездешкен жоокерлердин сүрөттөрү өтө кызыгууну жаратат. Алар калпак сымал шуштугуй баш кийим жана чапан (кафтан) кийишип, кылыч менен куралданышкан. Жоокерлер кылычтарын сабынан жана учунан кармашып, аны кындан сууругандай чагылдырышкан. Бул петроглифтер орто кылымдагы согуш искусствосу тууралуу маанилүү булак болуп саналат.

Биздин оюбузча, Өрнөк жана Бает жоокерлери орто кылымдагы түрк мезгилине (VI- IX кылымдар) тиешелүү таш айкелдеринде чагылдырылган жоокерлерди элестетет. Мындай салыштырууга негиз бар. Сүрөттөрдө байкалып тургандай, Өрнөк жоокерлери да кылычтарын сол тарапка илип жүрүшкөн. Өрнөк жоокерлери кийишкен шуштугуй баш кийимдер Кочкор, Талас жана Алтайдагы байыркы түрк дооруна таандык петроглифтерде кеңири белгилүү.

Askerler

Örnök ve Baet kaya resimleri arasında oldukça ilginç asker (savaşçı) resimleri yer almaktadır. Bazı askerler elinde kılıcı, başında kalpağı anımsatan şapkası ve kaftanı ile resmedilmiştir. Askerlerin sapından ve ucundan tuttıkları kılıçların kılıfları içerisinde yer aldıkları anlaşılmaktadır. Bu tarz kaya resimlerini Ortaçağ askerlik sanatına ilişkin önemli bilgiler veren kaynaklar arasında saymak mümkündür. Örnök ve Baet kaya resimlerindeki asker tasvirleri Ortaçağ (VI.-IX. yy.) Türklerine ait asker heykellerini (balbalları) anımsatmaktadır. Zira Örnök kaya resimlerindeki askerlerde kılıçlarını tıpkı Gök-Türk heykelleri gibi taşımaktadır. Bununla birlikte Örnök kaya resimlerindeki baş giysileri Koçkor, Talas ve Altay'daki Gök-Türkler dönemine ait kaya resimlerindeki baş giysilerine oldukça benzemektedir.

▶ Баткен жергесинен табылган чопо идиш

Университетибизде археология курсун өтүп, ар кыл доорлорго мүнөздүү эстеликтер тууралуу кабар алгандан кийин туулуп өскөн Баткенге кайтканда, жергебизде тарыхый эстеликтер боюнча маалыматтардын көп болгонуна күбө болдук. Аймактагы көрүнүктүү эстеликтердин бири – Кудаяр хан чеби. 19-кылымда тургузулган. Бүгүнкү күндө сакталып калган дубалынын бийиктиги – 2-2,7 м, ал эми алгачкы бийиктиги 3,2 м жетип турган. Чептин негизгиси – жогорку бөлүгү. Ал 4,9 гектар аянтты ээлейт.

Ал эми экинчи коргондун аянты 1 гектарга жакын. Чеп Орто Азиянын убагында гүлдөп турган Кокон хандыгынан кабар берет.

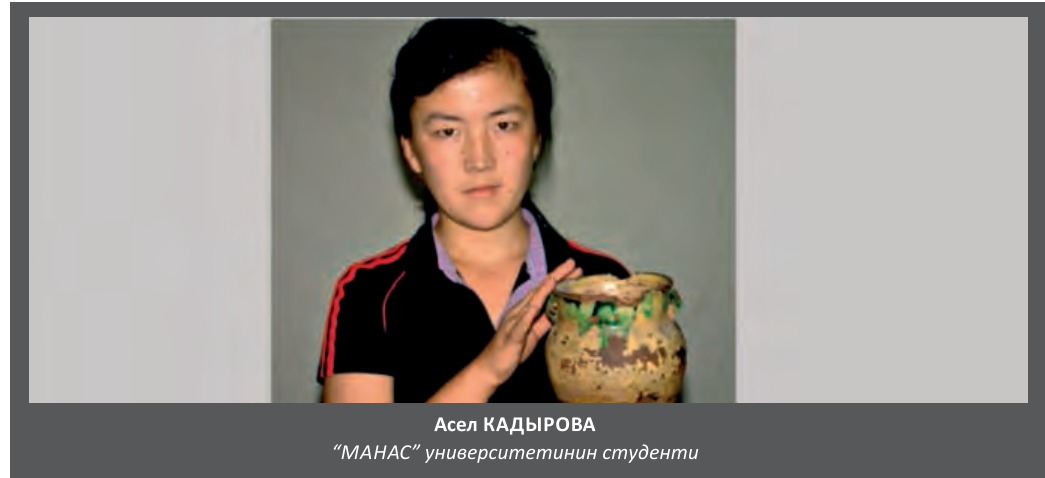
Биз тарых барактарынан Кудаяр хан жана Кокон хандыгы тууралуу жетишерлик маалымат алганбыз. Ал эми ошол доордун материалдык маданияты тууралуу маалыматтарды аз билебиз. Ушул багытта изилдөө кечээ эле өткөн кылымдарда деп эсептелинген мезгилдин маданиятынын жүзүн ачмак.

Бул пикирдин жаралышына Кудаяр хан чебинен табылган чопо идиш түрткү болду. Чептен табылган чопо идишти биз Бишкекте жеке коллекционердин үйүнөн таптык. Ушул табылгага караганда, XIX кылымда Баткен жергесинде карапачылык жогорку деңгээлде өнүккөн экен. Тилекке каршы, ушул мезгилдердеги карапачылык боюнча илимий изилдөөлөр жокко эсе.

Идиштин бийиктиги – 53 см, оозунун диаметри – 28 см, түбүнүн диаметри – 23 см, туурасынын эң чоң жери – 41 см. Чопо идиш айлантма чарыкта даярдалган, айлантып көлөмүн келтирүүдө калган издери бар. Капталдары текши, симметриялуу. Камыры абдан жакшы ийленип, текши бышырылган. Сырты ачык боз идиште “ангоб” деп аталуучу атайын даярдалган сыр менен шыбалган. Түзүлүшүнө карап, суюктук азыктары үчүн пайдаланылган деп айта алабыз.

Моюн тарабында жыйырмага жакын оюу сымал, басып түшүрүлгөн (штамп) белгилер бар. Алар карапа идиш жасаган уздардын мөөрү же уруу тамгасы болушу мүмкүн.

Илгертеден бери чопо идиш жарылып кетпеши үчүн үлүл, майда кум кошулуп жасашкан. Баткенде табылган чопо идиште үлүл, майдаланган кумдун кошулуп жасалгандыгы байкалбайт. Балким 18-19-кылымдарда чопо идиш жасоонун өзгөчө ыкмалары бар чыгар. Бул, албетте, өзүнчө изилдөөнү талап кылат.

▶ Batken'de Bulunan Seramik Kap

Çok sayıda arkeolojik eserin bulunduğu Batken bölgesindeki önemli eserlerden birisi de XIX. yüzyıldan kalma Kudayar Han kalesidir. Kalenin günümüze ulaşan duvarlarının yüksekliği 2-2,7 metre, en yüksek duvarı ise 3,2 metredir. Toplamda 4,9 hektarlık bir alan sahip olan kalenin ikinci kısmının bir hektarlık alanı bulunmaktadır. Genel özellikleri ile kale kalıntısı Hokand Hanlığı kalelerini anımsatmaktadır.

Yazılı kaynaklarda her ne kadar Kudayar ve Hokand Hanlığı tarihine ilişkin bilgiler bulunsa da dönemin kültürel, sanatsal eserlerine ilişkin fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle dönemin kültür eserlerine yönelik yapılacak olan her çalışma dönem tarihinin daha iyi anlaşılmasına da katkı sağlayacaktır. Bu şekilde düşünmemize neden olan unsur ise Kudayar Han Kalesinden bulunan ve şuanda Bişkek'deki bir koleksiyoncunun elindeki seramik kaptır. Söz konusu eser XIX. yüzyılda Batken bölgesinde seramik sanatının ne kadar geliştiğini göstermesi bakımından da önemlidir. Zira söz konusu dönemin seramik sanatına ilişkin fazla bir bilgi bulunmamaktadır.

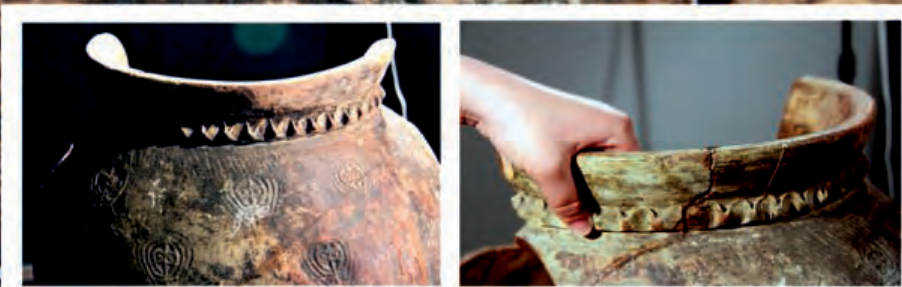
Çömlekçi çarkında yapıldığı anlaşılan kabın uzunluğu 53 cm, ağız genişliği 28 cm, taban genişliği 23 cm, gövdesinin en geniş olduğu nokta ise 41 cm. Çok iyi bir hamura sahip olan kap aynı zamanda çok iyi bir şekilde de fırınlanmıştır. Dışı açık gri bir sır ile kaplanan kabın şekline ve boyutuna bakılacak olunursa sanırım yiyecek saklamak için yapılmıştır.

Кудаяр хан чебинде жакшылап изилдөө жүргүзүлсө, XVIII-XIX кылымдардагы Кокон хандыгынын жашоо шарты, каада-салты, кол өнөрчүлүгү боюнча маалымат алынары күмөн туудурбайт.

Атайын археологдордон, этнографтардан турган изилдөө тобу түзүлсө, эки кылым илгерки элдин үй, чеп куруу ыкмалары, карапачылыгы боюнча изилдөөлөрдү ишке ашыра алышат. Ошону менен бирге, Баткен областындагы Дара айылында жайгашкан жергиликтүү калкка барып, эстеликтин сакталышы жагдайында түшүндүрүү иштерин жүргүзүү зарылчылыгы байкалып турат.

Boyun kısmındaki baskı metodu ile yapılmış olan yirmiye yakın izin yapan ustanın işareti veya boy simgesi olma ihtimali bulunmaktadır. Seramik kapların fırınlanırken çatlamamaları için çok eski dönemlerden beri hamurlarına ince kum taneleri ilave edilmektedir. Fakat Batken'den bulunan seramik kabın hamurunda bu tarz bir uygulamaya gidilmemiştir. Bu durum belki de XVIII.-XIX. yüzyıllarda seramik yapımında yeni yöntemlerin kullanıldığına işaret etmektedir. Bununla birlikte söz konusu tema ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur. Kudayar Han Kalesi arkeolojik metotlara uygun bir şekilde incelenecek olunursa Hokand Hanlığı şehir hayatına, örf-adetlerine, el sanatlarına, ev ve kale inşaatı tekniklerine ilişkin önemli bulgulara ulaşılacaktır. Bununla birlikte öncelikli olarak yapılması gereken iş kale kalıntısının bulunduğu Dara köyü sakinlerinin kalıntılar hakkında bilinçlendirilmesi ve böylelikle kalıntılara sahip çıkmaktır.

Жаңы табылга – кеч орто кылымдагы кыргыздардын көркөм өнөрү

Ар илимий иштин өзүнчө баскычтары болгондой эле, археология илиминин да бир канча баскычтары бар. Мисалы, археологиялык экспедиция жүргүзүүдөн мурда археологиялык чалгындоо иштери уюштурулат. Чалгындоонун натыйжасы аркылуу изилдөө экспедициясы уюшулат. Мындай археологиялык чалгындоо иштери ар жыл сайын республиканын археологдорунун жетекчилиги астында жогорку окуу жайларынын студенттери менен бирге жүргүзүлүп келе жатат.

Дал ушундай максатта “Манас” университетинин тарых бөлүмү чалгындоо иштерин уюштуруп, андан кийин казуу башталган Ысык-Көлдөгү Кан-Дөбө эстелигинин археологиялык изилдөөсүнө катыштым. Экспедициядан кийин өзүм чоңоюп-өскөн Жалал-Абад обласынын Кара-Көл шаарына барып, Кара-Көл жайлоосуна эс алып келүү үчүн жөнөдүм.

Жайлоого унаа менен бир жарым саат, ал эми жөө 6 саат убакыт талап кылынат. Ал жерге барганда, мен эстеликтерди караштырып, жергиликтүү адамдарды сурамжылап жүрдүм, бул археологиялык экспедициянын таасири болсо керек деп ойлодум. Биз жашаган жерде таштан курулган дөбөчөлөрдү байкадым.

Кара-Көл жайлоосунда таш бетине түшүрүлгөн сүрөттөр жөнүндө жергиликтүү адамдар, анын ичинен, менин Эркин таякем Чийин-Таш жөнүндө айтып берди. Кара-Көл жайлоосунун кыштоо жеринде Карабек деген карыянын короосунда жайгашкан жашыл таш жана анын бетинде чиймелер туурасында классташым Жоомарт аркылуу билдим.

Бул сөз кыла турган таштын өңү жашыл, өтө деле чоң эмес, бирок бул таштын бетиндеги чиймелер өтө маанилүү экени көрүнүп турат. Эстелик чоң аска тоонун түбүндө жайгашкан. Анда теке, аркар, жана ошондой эле, ар кандай геометриялык чийиндер түшүрүлгөн. Мисалы, төрт бурчтук формада келип, ортосунда чекити бар, бурчтарында узун сызык келтирилген. Дагы таш бакага окшош, беш буттуу жаныбар сымал сүрөттөр жолугат.

Мен ошол таштардан сүрөттөрдү издеп жүрүп таштын чыгыш тарабынан кызыл боёк менен тартылган сүрөттү кезиктирдим. Сүрөттөр түшүрүлгөн таштын бийиктиги 3 м, ал эми узундугу 10 м ге чейин жетет. Жошо менен тартылган бул сүрөттөрдө кыргыз көчмөндөрүнө мүнөздүү үйүр-үйүр жылкылардын, аркарлардын, эликтердин, адамдардын элеси, шырдак-кийиздерге колдонулуучу оймо-чиймелер түшүрүлүптүр.

Өмүрбек ДӨӨЛӨТБЕКОВ
“МАНАС” университетинин студенти

Geç Ortaçağ Kırgız El Sanatına Dair Yeni Bir Arkeolojik Buluntu

Her bir ilim dalında olduğu gibi arkeoloji ilminde de bilimsel araştırmalar birkaç evreden oluşmaktadır. Örneğin arkeolojik kazı çalışmalarında bulunmadan önce mutlaka yüzey araştırması yapılmalıdır. Yüzey araştırmaların sonucunda ise daha sonra yürütülecek olan arkeolojik çalışmalar şekillenmektedir. Bu tarz araştırmalar ülkemizde hemen her yıl arkeologlar ve onların gözetimindeki kişilerce yürütülmektedir.

Arkeoloji ilmine duyduğum merak nedeniyle ben de Manas Üniversitesi Tarih Bölümce birkaç yıl yüzey araştırması yapıldıktan sonra nihayet arkeolojik kazı çalışmalarına başlanan Han-Tepe kazılarına katıldım. Han-Tepe şehir kalıntısı kazılarından sonra büyüdüğüm topraklara yani Celalabad vilayetindeki Kara-Köl şehrine ailemin yanına döndüm.

Arkeolojik kazı çalışmalarından ve derslerden öğrendiğim bilgilerden yola çıkarak yaylada olduğumuz bir dönemde yayla civarında arkeolojik eserler olup olmadığını araştırmaya başladım. Yerli halktan kişilerle irtibat kurarak konuya ilişkin bilgi edinmeye çalıştım. Bir taraftan da daha önceleri ilgimi çekmeyen, yayladaki arkeolojik eserlere karşı birden bire gelişen ilgimin katıldığım arkeolojik kazılar olduğunu düşünüyordum.

Kara-Köl yaylasındaki üzerinde çeşitli şekiller bulunan ve adına Ciyim-Taş denen taş hakkında yerli halktan, özellikle amcamdan geniş bilgiler aldım. Daha sonra Kara-Köl yaylasının kışlağında yaşayan Karabek'in dağ eteğindeki bahçesinde bulunan bu taşı bana sınıf arkadaşım Coomart gösterdi.

Тегерек, төрт бурчтук формадагы сүрөттөр тартылган. Мен бул укмуштуу сүрөттүн кайсы кылымга таандык экенин жергиликтүү тургундардан сураганымда алар, бул сүрөттөргө ашып кетсе 100 жыл болгонун айтышты. Китептерден окуп, мугалимдерден сурагандан кийин XVII-XVIII кылымдарга таандык деп божомолдодум.

Ошентип, максат коюп Чийин-Ташка барганымдын акыбети кайтты. Кеч орто кылымдарга таандык минералдык, табыгый боёк – жошо менен тартылган сүрөт табылды. Мындай сүрөттөр чанда кездешет. Бул сүрөттөр элибиздин ошол мезгилдеги көркөм өнөрүнөн кабар берип турат.

Буга окшогон жошо менен тартылган сүрөттөр Кыргызстандын аймагында мурда эки жерде табылган. Биринчиси мезолит дооруна таандык Сары-Жаз үңкүрүндө табылган, экинчиси болсо Жалал-Абад облусундагы эрте темир дооруна таандык эстелик.

Белгилеп кетүүчү нерсе, сөз кылып жаткан сүрөттөрдүн бузулуп жок болуп кетүү коркунучу бар десем жаңылышпайм. Себеби ошол жошо менен тартылган сүрөттүн үстүнөн келип кеткен кишилер өздөрүнүн аттарын жазып, ар кандай жаман сүрөттөрдү тартып кетишкен экен.

Fazla büyük olmayan ve yeşilimsi bir rengi bulunan bu taş üzerindeki çizgilerin bir anlam taşıdığı hemen anlaşılıyor. Taş üzerinde geyik, teke gibi çeşitli hayvan resimleri yanı sıra geometrik şekilleri anımsatan çeşitli şekiller ve ilginç çizgiler bulunuyordu. Çizgileri ilginç olarak tanımlıyorum zira bu çizgiler ortasında noktası ve köşelerinde uzun çizgileri bulunan dörtgenlerden ve biraz ağacı birazda beş ayaklı canavarları anımsatan çizimlerden oluşuyor.

Taşın bulunduğu alanı incelerken yeşil taşın doğusunda üzerine kızılboyalar ile resim yapılmış diğer bir taşı fark ettim. Bu taşın genişliği 3 metre yüksekliği ise yaklaşık 10 metre idi. Söz konusu kaya üzerinde Kırgız keçelerinde Üniversitemden aldığım eğitim ile Kara-Köl yaylasında kendimce gerçekleştirdiğim araştırmaların oldukça faydalı geçtiği düşüncesindeyim. Zira tespit ettiğim Geç Ortaçağ dönemine ait tabii boyalardan yapılmış kaya resimlerine Kırgızistan'ın iki yerinde; Mezolitik döneme ait Sarı-Caz mağarasında ve Celalabad vilayetindeki Erken Dönem Demir Çağına ait resimlerde rastlamak mümkündür. Tespit ettiğim boya ile çizilmiş kaya resimleri dönemlerinin el sanatlarına ilişkin önemli bilgiler vermektedir.

Элибиз археологиялык эстеликти коргоо – тарыхты, мурасты, ата-бабаларыбыздын мурасын коргоо экенин эстен чыгарбаса. Руханий баалуулуктарыбызды коргоп, кийинки урпактарга мурас кылып берүүнүн ордуна кайра калыбына келгис байлыкты өз колубуз менен жок кылып жатканыбыз өкүнүчтүү.

Burada dikkat çekilmesi gereken diğer bir unsur ise bu derece nadir olan Kara-Köl kaya resimlerinin yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olmasıdır. Yolu taşların bulunduğu yere düşenlerin bir kısmı kaya resimleri üzerine kendi adlarını kazımışlar veya çeşitli resimler yapmışlardır. İnsanların kültürel miraslarımıza, tarihimize, manevi zenginliklerimize sahip çıkmaması onları sonraki nesillere aktarma gayretinde olmaması oldukça üzücüdür.

Prof. Dr. Remzi ATAÖĐLU
КТМУ Тарих Bölümü Başkanı
Redaktör
проф., докт. Ремзи АТАОГЛУ
КТМУ тарых бөлүмүнүн башчысы
жооптуу редактору

Ph.D. Alpaslan AŞIK
КТМУ Тарих Bölümü
т.и.к (Ph.D.) Алпаслан АШЫК
КТМУ тарых бөлүмү

Teskey Ala-Too Arkeoloji Heyeti
Тескей Ала-Тоо археологиялык
экспедициясынын жетекчисинин орун басары,
альбомдун тексттеринин автору

Doç. Dr. Taalay ABDİEV
КТМУ Türkoloji Bölümü Öğretim Üyesi
Kırgızca Metinlerin Redaktörü
Доцент , докт., Таалай АБДИЕВ
КТМУ түркология бөлүмүнүн доценти,
альбомдун кыргызча тексттеринин редактору

Doç. Dr. Burul SAGINBAYEVA
КТМУ Türkoloji Bölümü Başkanı
Kırgızca Metinlerin Redaktörü
Доцент , докт., БУРУЛ САГЫНБАЕВА
КТМУ түркология бөлүмүнүн башчысы,
альбомдун кыргызча тексттеринин редактору

Prof. Dr. Kubatbek TABALDİEV
КТМУ Тарих Bölümü Öğretim Üyesi
Teskey Ala-Too Arkeoloji Heyeti
Kazı Başkanı, Yazar
проф., докт. Кубатбек ТАБАЛДИЕВ
КТМУ тарых бөлүмүнүн профессору,
Тескей Ала-Тоо археологиялык
экспедициясынын жетекчиси,
альбомдун тексттеринин автору

Dizayn- Дизайнер

Öğr. Gör. Ümit DİKMEN
КТМУ Güzel Sanatlar Fakültesi
Grafik Bölümü Öğretim Görevlisi
Үмит ДИКМЕН
КТМУ Көркөм өнөр факультети,
Графика бөлүмүнүн мугалими

Kitapta Kullanılan Resimler,
Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi
Teskey Ala-Too Arkeoloji Heyeti
Çalışmalarından ve Prof. Dr. Kubatbek Tabaldiev'in
özel arşivinden alınmıştır.

Альбомдо Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин
Тескей Ала-Тоо археологиялык экспедициясынын
жана проф., докт. Кубатбек Табалдиевдин өздүк
фото архиви пайдаланылды.

Gelecek Elimizde...

Kırgızistan-Türkiye
“Manas” Üniversitesi

Кыргыз-Түрк
“Манас” университети

Келетек колубузда!

Gelecek Elimizde...

КЫРГЫЗ-ТҮРК
“МАНАС” УНИВЕРСИТЕТИ

KIRGIZ TÜRK
“MANAS” ÜNİVERSİTESİ

Келетек колубузга!

720044, Бишкек, KIRGIZİSTAN Mira Caddesi 56 - Tel. : +996 (312) 54 19 41-47 - Faks : +996 (312) 54 19 35
720044, Бишкек, КЫРГЫЗСТАН Тынчтык проспектиси, 56 - Тел. : +996 (312) 54 19 41-47 - Факс : +996 (312) 54 19 45

<http://www.manas.edu.kg>